

Vámbéry Antológia

2001

Pro cultura 2001

LILIUM AURUM

Vámbéry Antológia 2001

Összeállította
HODOSSY GYULA

Vámbéry Antológia 2001

Lilium Aurum
Dunaszerdahely
2001

Tartalom

A könyv megjelenését a dunaszerdahelyi VALEUR Kft. támogatta.

- [9] Ág Tibor: Bartók Béla a Csallóközben
- [14] Ardamica Zorán: Tél
- [15] Barabás Zoltán: Apokrif
- [16] Barak László: Csak élek; csoportkép
- [18] Beréck József: Mesés szerelem
- [25] Bettes István: 51–69
- [28] Csáky Károly: Lidércsirke vagy bózsik
- [35] Csehy Zoltán: Az irodalomtörténész-nő
- [36] Csicsay Alajos: A jácintkék arara
- [45] Csóka Ferenc: A pisztoly (*regényrészlet*)
- [56] Dobrovits Mihály: Gondolatok Vámbéryről
- [64] Gágyor József: Köszöntő (*Ág Tibornak 70. születésnapjára*)
- [66] Gyüre Lajos: Nagy hitések idején (*Pál levele a kolossébeliekhez: 2.4, Zsoltárok könyve: 5.10.*)
- [68] Haraszi Mária: Szabad vers
- [71] Hodossy Gyula: Levél
- [75] Hodossy Zsuzsanna–Szilágyi Janka: Multikulturális gyermeknevelés Buffalóban
- [81] Horváth Géza: A zene mindenkié?! (*Töprengések a zenéről, az igénytelenségről és a dilettánsokról*)

- [88] Ivanics Mária: Vámbéry Ármin (*Gondolatok a Der-
visruhában Közép-Ázsián át című könyve kapcsán*)
- [98] Dr. Kiss László: Betegség, be ne gyere, nem vagyok
ittthon! *Adalék Jókai Mór patográfiájához*
- [107] Koncsol László: Harag napja
- [111] Krojer Angi: Vértes
- [112] Kulcsár Ferenc: Kör
- [115] Laczkóné Erdélyi Margit: Profil vagy dilemma?
(*Reflexiók az ezredfordulón*)
- [122] Lénárt István: Bolyai (*Két jegyzet egy évfordulóra*)
- [131] Marczell Béla: Csallóközi hiedelmek
- [141] Péntes István: A fényképezőgép
- [147] Polgár Anikó: Egy géheriánus levele Catullushoz
- [149] Seres István: A bujdosók sírjai Törökországban (*Kú-
nos Ignác életútjához*)
- [161] Simon Szabolcs: Csallóközi ember (*Gondolatok Zi-
rig Árpád: Senki emberfia című könyvéről a szerző
születésnapján*)
- [166] Tóth László: Az egünk
- [167] Vankó Attila: Kelepce
- [169] Ifj. Zirig Árpád: A dombon túl Aszód
- [174] Zirig Árpád: Mert férfi a férfi

Képzőművészet

- Lipcsey György: Oszlop
- Lipcsey György: Konstruktó II.
- Méry Gábor: Két felvétel
- Nagy Attila: Két rajz
- Nagy László: Két grafika
- Németh Ilona: Nádas installáció
- Németh Ilona: Többfunkciós nő (hanginstalláció)
- Sidó Szilveszter: Két kopjafa
- Takács János: Két meseillusztráció
- Tóth Lehel: Két felvétel

ÁG TIBOR

Bartók Béla a Csallóközben

„Múlt vasárnap a Csallóközben, most itt, jövő vasárnap Ipolyságon, dudások, kanászok társaságában, hej haj, ez ám az élet. Bartók.” Ezeket a sorokat Bartók Béla 1910. november 11-én írta Freund Etelka zongoraművésznőnek, egy Szegedről küldött képeslapon.

Ezek szerint Bartók második nagymegyeri gyűjtőútja november elejére esett. Az első március végén, illetve április első napjaiban lehetett. A helyszíni lejegyzésein csak a hónapok vannak feltüntetve, de ifjabb Bartók Béla *Apám életének krónikája, napról napra...* című könyvében említi, hogy a húsvét hete március végére esett. Fia szerint Körösfőre tervezett egy gyűjtőutat. A továbbiakban már nem tesz említést arról, hogy ez az út megvalósult-e. Bartók március végi, illetve április eleji nagymegyeri gyűjtése azonban azt látszik igazolni, hogy Pozsonyból Budapestre utazva, Nagymegyeren megszakította utazását, tehát Körösfő helyett Nagymegyert választotta. A támlapok szerint az akkor itt feljegyzett népzenei anyag olyan értékesnek látszott, hogy a gyűjtést még abban az évben folytatni kívánta. Így került sor a november eleji gyűjtőútra.

Magyar népzeneét Bartók a mai Szlovákia területén csak Nagymegyeren és Ipolyságon gyűjtött, mindkét helyen 1910-ben. Az ipolysági gyűjtést Györffy István, a neves néprajztudós készítette elő, aki az alispán közreműködésével a honti dudásokat, pásztorokat és kanászokat hivatalosan berendelte Ipolyságra, akik a vármegyeház udvarán hangversenyt rendeztek, mellyel nemcsak a népdalgyűjtő

Bartók Béla volt megelégedve, hanem híre ment az egész országban. Még Móra Ferencet is megihlette az esemény: egyik nagyon kedves elbeszélése, a *Honti igricek*, Bartók ipolysági gyűjtésével kapcsolatos.

A két nagymegyeri népdalgyűjtést minden valószínűség szerint a helyi református lelképásztor, Fekets Sándor tiszteletes készítette elő. A népdalgyűjtés eredménye 94 dallam volt, amelynek nagyobb részét fonográfon is rögzítette. A szöveges dallamok 18 darabját Bartók már 1924-ben, *A magyar népdal* című könyvének példatárában közölte. A vokális népzene kivül 7 dudajátékot is fonográfra vett, melyet *A hangszeres zene folklórja Magyarországon* című dolgozatában publikált. A Magyar Tudományos Akadémia népzenei kiadványsorozatában – a *Magyar Népzene Tára* kötetiben – folyamatosan közölte Bartók Nagymegyeren gyűjtött népdalait. Az I. kötetben, a *Gyermekjátékokban* 9, a III. (*Lakodalom*) A és B kötetében 8, a IV-ben (*Párosítók*) 1, a *Népdalstílusokban* (VII.) 1, a X. kötetben 6 Nagymegyeren gyűjtött népdal jelent meg. Az Akadémiai Kiadó 1991-ben *Magyar népdalok. Egyetemes gyűjtemény* címmel publikálta Bartók népdalgyűjtésének egy részét (a hat és hét szótagú dallamokat), melyben 8 Nagymegyeren gyűjtött népdalt közöltek.

Kodály Zoltán a *Magyar népzene* című dolgozatában egy nagymegyeri dallamot egy nogáj-tatár dallammal hasonlított össze. Mindezekén túl még számos kiadványban – a *Virágos* sorozat – jelentek meg népdalok Bartók nagymegyeri gyűjtéséből.

A Nagymegyeren gyűjtött népdalok esztétikai értékét az is bizonyítja, hogy Bartókon kívül több zeneszerző is szép számmal merített e dallamokból. Bárdos Lajos több népszerű kórusművében; Maros Rudolf a Magyar Állami Népi Együttes egyik legnépszerűbb tánckompozíciójának kí-

sérőzenéjében, az *Ecseri lakodalmasban* tette közismertté a *Hopp ide tisztán* kezdetű, Nagymegyeren gyűjtött népdalt. Azt azonban már kevesen tudják, hogy ennek a dallamnak páros ütemű változatát is feljegyezte Bartók Nagymegyeren, amely a *Karcsai hajdú vagyok én* kezdetű gyermekjáték dallamfüzérben is megszólal. Karai József a *Menyasszony, vőlegény* című, a nagymegyeri kórusnak írt művében is csallóközi népdalokat idézett, köztük Bartók nagymegyeri gyűjtéséből is.

De maga Bartók is négy művében szólaltatott meg hat nagymegyeri dallamot. A *Tizenöt magyar parasztdalban* a *Hervadj rózsa, hervadj*, a *Sári lovam fakó* és az *Összegyűltek, összegyűltek az izsapi lányok* kezdetűeket. E mű zenekari átírata a *Magyar parasztdalok* rövidebb, kilenctételes változata, melyben a *Hervadj rózsa*, meg az *Összegyűltek* dallama szerepel. Az énekhangra és zongorára írt *Húsz magyar népdalban* a *Van-e olyan juhász*, a *44 hegedűduóban* pedig a *Haj sár elő* szólal meg.

A közelmúltban jelent meg a Gyurcsó István Alapítvány Könyvek 20. köteteként Bartók Béla nagymegyeri gyűjtéséből 59 dallam, részben azok, amelyek már különböző publikációkban napvilágot láttak, részben pedig az eddig a nagyközönség előtt ismeretlen dallamok, amelyek az MTA Zenetudományi Intézet Népzenei Adattárában vannak elhelyezve.

Mi a tanulsága Bartók Béla most kiadott nagymegyeri népdalgyűjtésének? A 94 dallam közül 59 került a kötetbe. Tekintettel arra, hogy a kiadvány népzenei hagyományunk továbbéltetését kívánta szolgálni, a hangszeres felvételek lejegyzése és az illetlen szövegű dallamok kimaradtak a kötetből. Bartók támlapjai alapján olyan nagymegyeri dallamokat tettünk közkinccsé, amelyek eddig ismeretlenek voltak, közben néhány téves adatot is helyreigazítottunk. A 20.

század elején sem Bartók, sem Kodály nem jelölték az énekesek és adatközlők pontos személyi adatait. Bartók 1924-ben kiadott könyvében az egyik énekesét Magyar Károlyként említi. Kutatásaink során kiderült, hogy e nagymegyeri kanász becsületes neve Magyarics Károly volt. Ugyancsak elírás vagy félrehallás alapján az egyik falucsúfoló szövegében is torzult, illetve tévesen alakult egy szó. Az értelmetlen „bóhasár, vagy bóhavár” helyesen „bóhasás”. Ugyanis a *bolhasás* egy haszontalan gyomnövény, amit semmire sem lehet használni. Eszerint a szöveg így teljesen világos. „Alsógellér bóhasás, / Felsőgellér mind takács, / Bogyá mellett elmehetsz, / Bóhát öleget szehetsz.”

Bartók 1910-ben olyan gazdagon díszített vokális népzenei örökített meg Nagymegyeren, amelyhez hasonlót, kivéve erdélyi gyűjtését, más tájegységekben nem talált. Dallam és szöveg szempontjából nagyon értékes népzenei hagyomány a nagymegyeri gyűjtés, melyet kötelességünk megőrizni és továbbadni az utánunk jövő nemzedékeknek.

Bartók Béla születésének 120. évfordulója okán emlékezünk most a világhírű zeneszerzőre, akinek műveiben a Kárpát-medence népeinek sajátos népzeneje egy közös nagy gondolattól vezérelve szólal meg, mégpedig a huszadik század nyelvén. Ez a nagy gondolat, a Kárpát-medencében élő népek testvériségének demonstrálása a zenében.

Bartók 1933-ban barátjának, Albrecht Sándornak, a pozsonyi koronázó főtemplom karnagyának írt egyik levélből tudjuk, hogy a Cantata profana román szövegének megfelelően szlovák, illetve magyar szöveg alapján tervezte még két kantáta komponálását, amelyeknek a Duna-völgyi népek testvériségét kellett volna jelképezniük. A szöveg tervezete elkészült, a zene sajnos nem. Bartók itt a népzenei hagyományhoz nyúlt. A népballada-kiadványainkból ismert, középkori certamentumok folklorizálódott változata,

a *Virágok vetélkedése* ihlette meg. Ő a szöveg felhasználásánál a **Virágok** vetélkedését **Világok** vetélkedésére módosította. Íme a befejező versszak, amit egyúttal Bartók ars poeticájának is tekinthetünk.

S egyre csak vetekszik mind e három ország,

Napkelet, napnyugat, fényes dél országa.

Meg is hallja ezt minden ország ura, a teremtő Isten.

– Sose vetekedj, te háromféle ország!

Hiú vetélkedés, semmit sem bizonyít, semmire se vall.

Csak mutasd meg, mutasd meg, mit tudsz teremteni.

Ki szebbet teremt, elsőség is azé.

Elsőség is azé, azt választom én is.

(Bartók-breviárium)

Olsvai Imre, a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudomány Intézetének főmunkatársa Bartók nagymegyeri szobrának felavatásán, 1992-ben így fejezte be ünnepi beszédét:

„Boldog és büszke lehet reá minden nép, minden vidék, minden város és falu, ahol megfordult. Ám ne csak szemmel látható, mozdulatlan emléket állítsunk Neki, hanem fogadjuk szívünkbe, véssük agyunkba tanítását, és próbáljunk élni a ránk hagyott kincsekkel! Erőt merítve az ő látásából, igyekezzünk minél maradéktalanabban életre kelteni, újra közkinccsé tenni őseink helyi hagyományát. Majd ezt fokozatosan bővítsük-gazdagítsuk egyik irányba más tájak és más népek zenéjével, másik irányba a komoly műzene megismerésével és megszeretésével. E programnak nincs felső határa: haladjunk rajta egyre előbbre s mindig magasabbra. Önmagunkat gazdagítjuk, boldogítjuk vele, s így válhatunk mind méltóbbakká Bartók Béla szelleméhez!”

Tél

keserű bajnok a tél
őszet verő szomorú gyilkos ember
nem haragszik
de ez a dolga
mint a rendőrnek
beborít mindent a halállal
kurva nagy hófehér tisztaság
lesz

maszatold össze a tüntető hibákat
bűneidre ne emlékeztessenek
fagyassz meg mindent
vacogj te is
jégálmom verjen tanyát
szép kerek jégkunyhófejedben
csupán eszkimógondolatok
fűtsenek
ugorj meztelenül fejest a hóba
tavaszig várunk
akkor bukkanj fel
levegőért

Apokrif

Ó, novemberi égbolt,
félárva csillagaidat
lassan felcsipegeti
a sötétség
madara.

Lent,
az üveglap alá
menekített városban
ma még a szeretet
emlékével álmodnak
a kártyavetők,
filozófusok
és ácsok.

Reggelre
már csak egyetlen
sivár partszegély marad,
ahova a feldagályló idő
haragosan kiveti
utolsó szavainkat,
a csöndszív
és a pusztulás
igéit.

BARAK LÁSZLÓ

Csak élek

csak élek
álmodni
idegen lélek jár
belém
ha összejönénk
– gondolom –
valamit mutatna könnyedén
nekem
neked
neki
– s így tovább –
mint egy romlott porkoláb
ki hajtja a verklit
méláz
a beszélőn kacsint
majd szervíroz cipőpertlit –
félek-e
élek-e még –
megkérdezi
mikor lesz elég
álmodnia helyettem
emésztetni
amit szerettem
csak élni
nem álmodni mást
mint ébren gyógyulást
cserébe azért
ami vagyok

[16]

voltam
élve
vagy holtan
egál
mert valami rég nem körbe jár
mikrocsipben a tenger?
digitális?

csak élek
álmodni idegen lélek jár belém
s ez – valami egészen
banális kényszer...

csoportkép

mind okos pofa
mind annak látszik
ha nem ők lennének
mások ülnének ODA
hisz e világi a státus
van belőle bőven
csak menni kell
nyomulni valamerre
mindegy a jónép
miként akarja
hol számlán az ész
vagy épp a zsebben
az öröklét ottan:
magasról le van szarva

[17]

Mesés szerelem

Eljött az idő, miután Erazémius, a bábkészítő az utcára sem lépett ki többé.

Minden különösebb megrázkódtatás nélkül nyugtázta magában, hogy nincs többé a világnak szüksége rá, s ennek fordítottja is békésen megfért tudata egyik szögletében.

Öblös karosszéke mélyéről magyarázta Máriának.

– Egyetlen öröme vagy az életemnek, szép Máriám! Bizonyára észrevetted, hogy lassan, de feltartóztathatatlanul kifogynak belőlem a világ dolgai. Látásom kanóca egyre rövidebb, napról napra közelebb kell húznom a karosszéket hozzád, hogy lássalak, hogy gyönyörködhessem benned; kézmozdulatom hovatovább hiábavaló és céltalan, testem törékennyé, erőtlenné vált. Tisztán érzem, egyetlenem, kiengedett már bennem az ellenkezés, anélkül pedig eleve halálra ítélt minden emberi igyekezet, fedezet nélküli minden vágyakozás...

Repülni induló tenyerét erőlködés nélkül derengte át az ablak fedetlen részén betörő fényugár.

– Tudom, kedvesem, helyemben sokakat megölne a haszontalanság érzése. Földre sújtaná, megsemmisítené őket a hiábavalóság tudata. S látod, az én lelkem mégis csupa derű, csupa megnyugvás... Mindezt neked köszönhetem, gyönyörűségem. Igen, egyedül csak neked. A te jelenléted minden gondot elűz, minden szorongást felold, minden féltelmet semlegesít. Te vagy a hajnalban felcsiripelő első madár, te vagy a toronyban megkonduló harang, te vagy a végtelen éjszakák bársonyos csöndje...

Egy pillanatra készakarva visszafogta magát, mondandóját józanabb vágányra irányította.

– Legnagyobb örömöm az, hogy benned feltétlenül megbízhatok, hogy bármikor számíthatok rád gyöngeségeimben. Sokszor úgy érzem, egyenesen a gondviselés küldött téged az életembe.

Mária derűsen, mosolyogva hallgatta Zémit. Nagy, kerek szemét egy pillanatra sem vette le a szemközti tükör fényes lapjáról. Visszafogott, tartózkodó kacérsággal tetszelgett tükörképe előtt.

Valaki halk kopogtatással érkezett jelezte. Zémi azonban nem nyitott ajtót. Még a karosszékből sem állt fel. Csak ősz fejét és fáradt pillantását fordította a kulcsra zárt ajtó felé.

– Ki az?

– Én, Csillagszámoló...

Barátjának neve megdobogtatta Zémi szívét. Erre nem gondolt: a sorsára hagyott világgal szeretett barátait is kizárta életéből. Aszott teste fölviillanyozódott, érezte, hogy csak egy pillanatra kellene őrizetlenül hagynia a szíve szándékát, s máris kipattanna a karosszékből s az ajtóhoz rohanna...

Érzelmei gyepplőszárán azonban egy arasznyit sem engedett.

– Menj el, kedves barátom... – mondta száraz hangon, melyből parányi réssé szűkült torka a felindultság utolsó csöppjét is kisajtolta. – Nagyon sajnálom, de ennek így kell lennie... Azt tanácsolom nektek, hogy felejtsetek el... hogy csak egy egészen kicsi helyet hagyjatok számomra az emlékeitek között... Különben nagyon nehéz lesz... és csak haszontalansággal fogjátok magatokat emésztetni...

– Zémi, az isten szerelmére, ezt nem csinálhatod velünk – hallatszott az ajtón túlról Csillagszámoló elkeseredett hangja. – Hallod, Zémi?! Az igazi barátság ennél sokkal na-

gyobb dolgokra is kötelez. Hiszen tudod, hogy mi a legjobb barátaid vagyunk. Valamennyien hűek, egészen a sírig... Nem zárkózhatok el előlünk! Érted?! Ehhez egyáltalán nincs jogod... Üresen maradt a széked – ki ül majd rá? Ki szürsöli ki poharadból az italt? Ki mondja el helyetted panaszaidat és örömeidet? Mit kezdünk a hiánnyal, amely megmérgezi majd valamennyi együttlétünket...?

Némi szünet után hangot változtatott.

– El sem hiszed, Zémi, mennyi új csillagról beszélhetnék neked. Soha olyan szerencsém még nem volt, mint az elmúlt napokban. Amikor idelent az utolsó fény is ellobban, csak kimegyek az utcára és az égre emelem arcomat. Ha hiszed, ha nem, maguktól hullanak szemembe a csillagok. S mind a legszebbek. Ilyen csodálatos csillagokról még nem is álmodtam. Majd mesélek neked róluk, ha újra eljössz hozzánk. Jó, Zémi?! Megsérted a barátságunkat, ha nem vagy kíváncsi rájuk. Ígérd meg nekem, hogy...

Csillagszámoló őszinte baráti hangon még könyörgött egy ideig a zárt ajtó előtt, aztán csalódottan feladta...

Távolodó lépteinek hallatára Zémi még apróbbra zsugorodott a párnázott karosszék mélyén. Barátai kényszerű elvesztése miatt különharcat vívta benne a lesújtó szomorúság és a saját maga állhatatossága fölötti elégedettség érzése. Akaratlanul is jóleső melegség áramlott szét a testében. Lám, az ellenkezés mégsem lazul meg benne teljesen. Még igazolt a jelenléte e földi életben.

Fölcsillanó tekintetét Máriára emelte.

– Hidd el, szépséges Máriám, nagyon fáj a seb, amit igaz barátaim mellőzése üt rajtam, de hidd el azt is, hogy nem tehetek másként. Nekem a legfájdalmasabb, hogy példamutató, már-már a barátságot is meghaladó ragaszkodásukat elutasítással kell viszonznom. Az önámítás ideje azonban lejárt... Azzal az el nem űzhető gondolattal a fejemben,

hogy akaratlanul is föléjük nőtem, soha többé nem nézhetem volna őszintén a szemükbe. Képzeld csak el: hogyan ülhettek közöttük az én nagy-nagy bizonyossággal, mérhetetlen többlettel: életem kiteljesülni és lezárulni készül. Ennek tudatosításához képest, szép gyermekem, nevetségesen gyerekes és póriasan verejtékszagú minden lelki vigasz...

S Zémi tudta, hogy hű barátaitól elsősorban erre számíthatna. Az emberi gyámolítás egyéb, hétköznapi eszközeinek általában ők is hiányát szenvedték.

A gondolat röpké, erőtlen mosolyt csalt beesett, borostás arcára. Talán ezzel magyarázható az ő pótolhatatlansága. Személyében szeretett barátainak egy olyan emberre van szükségük, aki mérhetetlen gazdagságában is alanya szegényes és éppen ezért hatástalan figyelmességüknek...

Nem tudott úrrá lenni érzékenyülésén; gyér pillái szorításából kiszabadult két, olajosan csillogó könnycsepp, s belevesztett ráncainak labirintusába.

Elfordította a fejét, hogy Mária ne láthassa, miként folynak forró arcára a könnyek.

– Nézd el egy idős embernek, hogy szíve hullámfogója nem képes útját állni túlcsapó érzelmeinek – suttozta halkan, szinte befelé. – Tudod, kedvesem, az én barátaim a világ legtisztább emberei. Olyan tiszta mindegyik, mint egy pohár kristályvíz.

A következő napon Gyöngyfűző kopogtatott követelődzően a szüette deszkákon, de Zémi neki sem nyitott ajtót.

Hiába hivatkozott Gyöngyfűző igaz, minden bajt, nehézséget, félreértést áthidaló barátságukra, Zémi hajthatatlan maradt. A páratlan szépségű gyöngyök csábításának sem engedett, s annak fenyegető kilátásba helyezése sem bírta jobb nézetre, hogy elszakadhat a fonál, az őket szilárdan

összetartó, a gyöngyöket szépséges sorba fűző. S szerteszt gurul minden...

– Legalább azt engedd meg, Zémi, hogy rendszeresen meglátogathassunk, hogy legjobb barátaidhoz illőn gondolat viselhessük – mondta végül csüggedten, megalkuvásra készen.

– Jó szándéktokat megköszönöm, de a gondoskodást nélkülözni tudom – szólta ki barátjának Zémi. – Mária az én igazi gondviselőm...!

– Mária...? – hallatszott az ajtón túlról Gyöngyfűző csodálkozó hangja.

Nyomban fagyasztó rémület markolta össze Zémi szívét. Úgy érezte, hogy menten rászakad a mennyezet s megnyílik alatta a föld. Tehetetlenül átkozta magában azt a hivalkodó kényszert, ami ilyen felelőtlenül kimondatta vele Mária nevét. Még ha legjobb barátja előtt is. Így mindennek vége! Megszűnt kizárólagos hatalma imádott Máriája fölött. Már tud róla mási is. Eljönnek, elrabolják, mindörökre megfosztják tőle...! Talán éppen Csillagszámoló egén lesz a legtündöklőbb csillag, vagy a legpompásabb igazgyöngyként díszíti majd másik barátja füzérét... Fejében ellenőrizhetetlenül kavargtak a vészjósló gondolatok. Kiszáradt bőrén égető só gyanánt csapódott ki a mérhetetlen, esztelen féltés.

A kínzó érzés testi erejének utolsó szikráját is tűzzé csíholta. Feltápáskodott a karosszékből, s minden elmozdíthatót az ajtó elé vonzott. Nem bánta már, ha lázas mozdulataiból, eszelős igyekezetéből kitetszett a valódi igazság: szereti Máriát! Nincs értelme tovább titkolni forró érzelmeit! Féltre az öreges szemérmességgel!

Kezdetben védekezni akart az egész lényében kibontakozó érzés ellen; előbb csak ösztönösen, mint a világ annyi más bajával szemben, aztán figyelmeztető csörömpöléssel az agyában is megszólalt a rejtett riasztóberendezés. Előre

tudta tehát, hogy nem gyorsan illanó nyári zápor készül át futni létezése pusztuló tájain, hanem mindent elsőpró, végzetes zivatar. Mégsem hallgatott az intő jelzésre, amely pedig mindig jó előre figyelmeztette várható tévedéseire. Öreges félszegséggel, szemérmességgel ugyan, de tovább éltette, ápolta szívében a titkolt érzést. Míg a váratlanul rátörő féltés végül színvallásra készítette...

Teljesen kimerülten esett öblös széke párnázott karjai közé. Horpadt mellkasának fújtatója sípoló hangokat csíholt elő tüdejéből.

– Szerelmem, szépséges Máriám...! Bocsásd meg mérhetetlen önzésemet... Az irtózatos gondolat, hogy végül elveszíthetlek, teljesen elvette az eszemet... Nem tehetek róla, hidd el... Nekem már csak te maradtál... Te vigyázod éjszakaiamat, te aranyozod be nappalaimat... Rajtad kívül nincs az égvilágon senkim... A falánk élet mindenemet elfogyasztotta: erőmet, éveimet, vágyakozásaimat... S most mondjak le a kárpótlásról is, amit mindezért nyújtott? Mondjak le rólad, akinek tudom, nincs párja a világon? Hagyjam, hogy illetlenek dicsőítsék szépségedet s avatatlanok tegyék próbára utánozhatatlanságodat...? Hagyjam, hogy örökre elraboljanak tőlem...? Neeem, gyönyörűségem! Nem! Nem...! Nem...! Nem...! – sipította, hörögte Zémi.

Mária delejes mosolya, sugárzó szépsége is csak nagyon sokára tudta álomba szédíteni. Nyugalmat hozó álmában a teremtés vidékeit járta be szép szerelmével: mindenütt levelek, virágok ütköztek elő a fák ágain, ezüstös hegyek szakadoztak ki a földből, folyók első hulláma sietett le a völgyekbe...

Hangos kopogtatás zavarta meg álmát, de erőtlően mozduló pillantása visszafordult szemgödrébe...

– Én vagyok, Zémi! A barátod! Szivárványfestő. Elhoztam neked a legszebb színeket... Hallod, Zémi? Vala-

mennyit megmutatom, ha kinyitod az ajtót... Elég, ha csak egy röpke pillantást vetsz rájuk, hidd el, Zémi, nyomban visszatér tagjaidba az erő, bizakodással, reménykedéssel telik meg a szíved... Csak nyiss végre ajtót...! – hallatszott az ajtón túlról egyre türelmetlenebbül, de Zémi tudatának gyorsan keményedő burkáról leperegtek szeretett barátjának kétségbeesett szavai.

Csonttá fagyott karjának utolsó mozdulatával Máriát lopta be rohamosan zsugorodó térségeibe, s hallatlanul görcsös, önfagyasztó szorításban már csak befelé terjeszkedett, szigorú szabályossággal egy irtózatosszerű feszültségű ponttá sűrűsödve...

Amikor Csillagszámoló, Gyöngyfűző és Szivárványfestő végre kifeszítette az ajtót és átverekedte magát a váratlan torlaszon, mindenségébe robbant az iszonyúvá sűrűsödött emberi lét: utolsó ütés Erazémius szerelemmel teli szíve.

Karosszéke előtt egy rúdon Mária ékeskedett, a legszebb bábu, ami a keze alól valaha is kikerült.

BETTES ISTVÁN

51–69

51
immár vért köhög
előkerül a sírja
régén holt madár
52
vakon megpihen
a táj belülről izzik
elmúlni jó lesz
53
álommentében
orral kimérve útja
befúrja magát
54
add magad piac
borsó alatti áron
vége szétgurul
55
pardonok partja
szálka tátog a halban
becsúszik kéjjel
56
hangulat ábránd
kürtőskalácskák vége
kimúlhat bárhol
57
mese megy hadba
beleful önmagába
felül az álma

58

kirakatbaba
egykéék kirakatba be
mából van a volt

59

ökörség ügyén
jajért haptákban állni
paprikajancsi

60

mindenki eszén
bányatárnákat nyitni
kohóba köpni

61

dalomon alfonz
húzta néhai száját
átszálló kijár

62

köpcös varjúháj
letegezi a kezét
istenem jó-e?

63

bepuhintottam
régi hintóban hínár
árva a csalán

64

röptükbe hullnak
meg-megidézett halál
őszi szőr nyakán

65

szerencsegombok
kitekeredve kiáll
karóra hörög

[26]

66

pávává váltál
gyönyör ég benned tövig
húzasom ide

67

langymeleg kabát
elfele húzza belét
kész az estebéd

68

mostantájt olykor
túrve szűri ki magát
átmegy ájvájba

69

lassan a sminkkel
mi is veletek vagyunk
csak le ne csacsi

[27]

Lidérccsirke vagy bózsik

A Melius Juhász Péter felsorolta mitikus lények latin nevei között a *Confessio Catholicá*ban a lidérc szó már magyarul szerepel. Más európai szójegyzékekben ez a szellemlény a XV. században is előfordult. Kniezsa István szláv jövevény-szónak tekinti, de azóta „ez a vélemény megdőlt„. (Dömötör T. 1981. 77.)

A lidérc a magyar népi hitvilág „egyik leggazdagabb adatanyaggal bíró, valamilyen formájában az egész nyelvterületen ismert természetfeletti lény”, amely „több, egymástól bizonyos fokig megkülönböztethető és több esetben területileg is elkülönülő lény gyűjtőfogalma”. S bár a közös eredet nem világos, „Feltehető, hogy a különböző eredetű ismérvek különböző módú és korú társulásai hozták létre a lidércht legutóbbi időkből ismert tarka képét”. (Pócs É. 1980. 452.)

A lidérc rendkívül gazdag és differenciált hiedelemkörének vizsgálatát megkísérelve Dömötör Teklának sem sikerült pontos feleletet adnia arra, hogy „ez a sokféle funkció miért és hogyan egyesült nálunk a lidérc alakjában”. Mind ezt még nehezíti ama tény, hogy „az egyes funkciók más mitikus lényekkel is affinitást mutatnak”. (Dömötör T. 1981. 78–79.)

A fentieket figyelembe véve mi sem foglalkozunk párhuzamosan a lidérc valamennyi alakjával: a tüzes lényekkel (tüzes ember, lámpás, szvetlonoc, inzsellér stb.), a lidérc nyomó és szexuális jellegével stb.

A lidércet elsősorban mint SEGÍTŐ SZELLEMET vizsgáljuk, melynek egy személyhez kötődő alakja egész Európában is

mert. Pócs Éva részletesen kifejti, hogy eme hiedelemként „Többnyire apró emberke vagy kis állat alakjában él gazdája házában. Eredete azokhoz az egyéni őrzőszellemekhez köthető, amelyek az ember testétől elszakadó, alterego-szerű, »szabad lélek«-kel kapcsolatosak – ezek néhány archaikus adatát ismerjük Európa különböző területeiről (ógermán, kelta és a mai napig élő balkáni hagyományok). Az újkori hiedelmekben azonban többnyire nincsenek ilyen kapcsolataik: a segítőszellemeket általában »megszerzik«, az ellenszolgáltatás pedig a boszorkányüldözés ördögszövetség-tanának hatására sokszor a lélek ördögnek adása, vagyis az ördöggel való szövetségkötése lett. A segítőszellem ennek megfelelően maga az ördög is lehet, Közép- és Nyugat-Európa boszorkányhiedelmeiben pedig sokszor az ördöggel paktáló boszorkány segítőállata.” (Pócs É. 1990. 563.)

A sokszínű segítőszellem-alakok legelterjedtebb magyar változata a LIDÉRCCSIRKE, amit neveznek „mitmiké”-nek, „iglic”-nek, „piritus”-nak, „bózsik”-nak is.

Az ördög alakja, illetve az ördöggel való szövetkezés módja a mai recens anyagban is felbukkan. Vámosmikolán azt tartották, hogy a lidérc az ördög volt, aki mindent hordott, s még a tehenet is megfejte macska képében. (Gulyás É. 1977. 494.) Ezért gazdája nem tudott addig meghalni, míg valaki el nem pártolta tőle. Bizonyos értelemben tehát a lidércképzet keveredik a boszorkány-, illetve az állattá változás képzetével. Sőt még a boszorkányperektől és -üldözésektől való félelem nyomai is felbukkannak a mai adatokban. Ipolyfödemesen például egy „Dobos nevezetű” parasztembernek adták el a lidércet, s ettől kezdve rossz lovai „akármilyen terhet” elhúztak a kocsin, mert segített a lidérc. De rosszra is csábította gazdáját az állat, s „azért Dobos fét nagyon, hogy rájönnek, elítéli őtet”. (Jusztin János, 1896.) A lidércet itt „jövendőmondónak” is tekintették,

mert az mindent tudott. Sőt azt is állították, hogy az „az alvilágnak az ereje vót”.

Kelenyén is titokban kellett tartani, ha valaki lidérchez jutott, mert „az amolyan boszorkányféle vót, valami elvárásolt lélek”. (Benkó István, 1899.) E perőcsényiek szerint a lidérc a teheneket is megrontotta. (Alman Ádámné Cimbó Ilona, 1909.)

A palócföldi lidérchit-anyagot összefoglalva írja Barna Gábor, hogy a „Lidércnek elsősorban a tojásból kiköltött, csak gazdája kívánságát teljesítő, mások részére láthatatlan lidércsirkét tartják”. (Barna G. 1989. 648.)

Bernecebarátiban a fekete tyúk legelső tojásából lett a lidércsírke. Kelenyén kikeltőjének három hét alatt nem volt szabad mosakodnia, imádkoznia; „ugy köllött ényi, mind a tyúk az ólba”. (Benkó István, 1899.)

Perőcsényben valaki három hétig hordta a tojást a hóna alatt. Utána a trágyába eldugta, de „látta, hogy elhült a tojás, és felakasztotta magát”. (Diószegi V. 1962. EA 7072.5-6.)

A lidércszerzés módja a szlovák néprajzi tájakon is hasonlóképp történt. Az embernek 9, 13 napon át kellett a bal hóna alatt hordania a fekete tyúk tojását. Közben nem volt szabad aludnia, máshoz beszélnie, templomba járnia, imádkoznia és mosakodnia. (Cibulová, T. 1995. 350.)

A lidércszerzésnek természetesen több módja ismert a magyar, ezen belül pedig a palóc hiedelemvilágban is. Szendrey Zsigmond ilyen értelemben kétféle lidércről beszél. „Az egyik csenevész kis csírke, amelyet fekete jérce első tojását 3-7-9-11 napig bal hóna alatt tartva költi ki az ember. Nappal pihen, éjjel pénzt hord gazdájának. Ez az állandós lidérc, a másik pedig a talált lidérc, amely az úton csak úgy véletlenül csatlakozik a gazdájához, ha eladja lelkét az ördögnek.” (Szendrey Zs. 1938. 279.)

A lidércszerzés utóbbi eseteiről a mai recens anyag is tudósít. Perőcsényben például egy legénynek egyszer rászállt a vállára egy fekete tyúk, s tojt neki egy tojást. Aból lett a lidérc. Ha teljesíthetetlen feladatot kapott, elment, „oszt ha más jóembert talált, aho' szegődött”. (Pásztor Cs. 1984.)

A hiedelemlelénytől való szabadulás kapcsán Gulyás Éva közölte 1977-ben, hogy „Sajnos a lidérc elküldésének módját nem ismerik”. (Gulyás É. 1977. 494.) Az egyetemes magyar néprajzi szakirodalomban azonban már igen régi adatokat is találunk erre vonatkozólag. Mátrainé Varga Róza írta 1910-ben, hogy „egy gazda úgy szabadult meg a lidértcől, hogy kivitte az erdőbe, s egy százados fának görcsét kivágva, az így támadt mélyedésbe helyezte a lidércet, majd visszatette a görcsöt s jól beverte azt fejszével”. (Mátrainé Varga R. 1910. 116.)

Róheim Géza is közölt hasonló adatokat. (1990. 92.) Fejős Zoltán azonban már így írt a fábazárással kapcsolatban 1985-ben: „A fagörccs helyébe szögezett lidérc hiedelmét viszont csak egy másik hiedelemlelény, a »cinbabától« való megszabadulás kapcsán – némileg eltérő szöveggel – jegyeztem fel.” (Fejős Z. 1985. 44.)

Az általam kutatott területről hozott recens anyag a fentebbi lidércküldési mód párhuzama. Födémesen a már említett Dobos gazda nem tudott „messzabadónyi” a lidértcől. Élt azonban a faluban egy kanász, „olyan tudós ember”, az mondta, hogy majd segít. „A Koncz házzokná’ vót ety hatalmas naty fűszfa, és abba belefűrtak egy nagy lyukat. Abba beletették a bózsikot, oszt beszögezték. Kisgyerekek vótunk, mikor ezeket mesélték.” (Jusztin János, 1896.)

A lidérc fába menekítésére mindenképpen érdemes odafigyelni. A már rossznak vélt mitikus lényt talán azért küldték (zárták) ide, mert a rossz démonok valamikor a fá-

ban laktak. Akad példa arra is bőven, hogy a gyógyítók a betegséget küldik ugyanoda.

A szomszédos szlovákok úgy szabadultak a lidércről, hogy becsavarták azt egy új kendőbe, s eldobták a gyalogúton. Akkor is túladhattak rajta, ha teljesíthetetlen feladatot kapott, például lyukas padlásra gabonát kellett hordania. (Cibulová, T. 1995. 350.)

Teljesíthetetlen feladatot a gyűjtött területen is adtak a lidércnek. Például a tengerfenékről homokot hordattak vele, malomkőért vagy három rosta patakkőért küldték stb. (Pásztor Csaba, 1984.)

Kéménden egy asszonynak, hogy távol tartsa a lidércet, legkedvesebbjeit kellett feláldoznia. Nemsokára a lány meg a veje is fiatalon meghalt. „Azt erősítették, hát hogy azok azé' haltak meg, hogy ő megszabadójjon a boszorkányoktól vagy a lidércről.” (Kelecsényi Pálné Kences Margit, 1920.)

Végül fel kell figyelni még egy jelenségre. A palóckutatást összefoglaló tanulmányok IV. kötetében Barna Gábor említi, hogy „A lidércnek Csitáron jegyezték le a BÓZSIK nevét. Ez a terminus a tájszótárak adatai szerint Nógrád, Gömör és Kishont területéről ismert, de viszonylag kevés adattal dokumentált. Nem említik a lidérccel foglalkozó összefoglaló tanulmányok, s a palóc néphit-kérdőív sem. Eddigi tudomásunk szerint a lidérc bózsik megnevezését a palóc területre jellemzőnek kell tartanunk, amely csak itt használatos”. (Barna G. 1989. 670-671.)

Hadd tegyünk ehhez két észrevételt hozzá. Először is: a lidérc (zmok) a szlovák nép körében is előfordul „bôzik” névváltozatban. A lidérc az ő hiedelemvilágukban egyaránt jelent „tüzes madarat” és „vizes csirkét”. Gondolom, az átvétel, illetve a kölcsönhatás nyilvánvaló. Másodsorban: Csitáron kívül az Ipoly jobb parti településein – akárcsak a honti szlovákoknál – is ismert a lidérc eme névváltozata.

Hisz már a fentebbi adatközlésből is láthattuk, hogy Ipolyfödemesen bózsikot szögeltek be a fűzfába. Ipolykeszin a bózsik „ugy kikelt, oszt bement a póstamotorba, oszt hogy a póstából a pízeket mind kiszedte”. (Bodzsár Sándorné Celleng Franciska, 1910.)

Ipolynyéken meg az alábbiakat hallottam: „Beszéték, hogy bózsikja van neki biztos. Kérdeztem, hogy mi az a bózsik. Hát a hóna alatt keltette ki aszongya a tojást. Fekete tyúk tojásából' fekete csibe lett. Osztakkor annak akármit parancsot, mindent vitt neki. Oszt meggazdagodott.” (Siket Istvánné Bujdos Mária, 1912.)

A lidérccel kapcsolatos palócföldi adatokat tehát így foglalkozhatjuk szemléletesen össze:

1. A lidérc lehet: ördög (Vámosmikola), boszorkányféle (Kelenye), elvarázsolt lélek (Kelenye), láthatatlan csirke (Barna G. adata), záptojásból kikelt lény (Ipolyi A. adata).
2. A lidérc tudománya és cselekedetei: mindent hord, tehenet fej (Vámosmikola); segít, de rossz is (Ipolyfödemes); megrontja a teheneket (Perőcsény); pénzt hord (Ipolynyék); gazdája vérét szívja (Ipolyi A. adata).

Irodalom

Barna Gábor: *Fejezetek a palóc néphitből*. Palócok IV. Szerk.: Bakó Ferenc. 595-679. Eger, 1989.

Cibulová, Tatiana: *Zmok* (Címszó). Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska. Szerk.: Botík, J. és koll. 350. Bratislava, 1995.

Diószegi Vilmos: *Perőcsény*. Néphitgyűjtés kézirat. Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára, Budapest. 33 lap. Jelzet: EA 7072.

Dömötör Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága*. 2. kiadás. Budapest, 1981.

Fejős Zoltán: *Hiedelemrendszer, szöveg, közösség I-II*. Budapest, 1985.

Gulyás Éva: *Néphitadatok az Ipoly mentéről*. Börzsöny néprajza. Szerk.: Ikvai Nándor. 487–506. Szentendre, 1977.

Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia*. Pest. Hasonmás kiadás, 1987.

Mátrainé Varga Róza: *Adalékok a nógrádmegyei magyarság néphitéhez*. Ethnographia XXI.115-117. 1910.

Pócs Éva: *Lidérc, Lidércfény* (Címszó). Magyar Néprajzi Lexikon V. Főszerk.: Ortutay Gyula. 452–454. Budapest, 1980. *Néphit*. Magyar Néprajz VII. Szerk.: Hoppál Mihály. 527–693. Budapest, 1990.

Róheim Géza: *A magyar néphit és népszokások* (1925). Hasonmás kiadás. Szeged, 1990.

Szendrey Zsigmond: *A nép élő hitvilága*. Ethnographia XLIX. 257–274. 1938.

CSEHY ZOLTÁN

Az irodalomtörténész-nő

Agynak jött közénk Párizsból, a test többi része közé.
Irodalomtörténész-nő, ismételtgettük, az elvárások és a kíváncsiság koordinátarendszerében kirajzolódott fonnyadt alakja. (az interpretáció silány utószó a szöveghez)
Tulajdonképpen egyetlen szuvas fog volt, ám arannyal tömve be. (ó, irodalom fogorvosi széke!) Leheletnyi nő: szívós, ujjairól (a betű vízimanója ő) lecsöppen a nyál.
„Á, igen, a hermeneutika itt cukor, s vélik, minden ételbe jó.”
„A filológia távúton tévút!”
„Az emléktáblák eltakarják a házat, a történelemből nem látni a mát.”

Törések, kihullt fogak Dante nyelve körülről. Beszél olvasul. Én is úgy teszek. Tevésben otthon a levés. (Meg a nyelvben.)

Az irodalomtörténész-nő szöveg.

Százszor megrágott, tudományos, a végén ott a parányi új: a felfedezés (a tömés), az agy (az arany), amiért az intézet koponyájába szab térfogatot.

„Ó, könyvtáranatómia! A vers belében ahogy melegszik a szellentés, az az interpretáció.” (Megelőzné a művet?)

Künn a lanyha város irodalma,
az ablak kritikai kiadásában olvasom.

Az irodalomtörténész-nő vasfoga, az olvasat cserbenhagyásos gázolása.

Odakünn béke, harcom paródiája.

A jácintkék arara

A madárkereskedés egyik kalitkájából megszökött három papagáj: Rudi, Pityu és Gyurika. Napokig nyomukat sem lelték, mint ha világgá röptek volna, ám egyszer csak hírül vitték a gyerekek Danonak, a tulajdonosnak, hogy megvannak a madarak.

– Ha visszahozzátok őket – mondta Dano úr –, egy a tiétek, kettő az enyém. – S magyarázatként hozzáfűzte: – Úgy vélem, tisztességes alku.

A kölykök kimentek, tanakodtak egy keveset az utcán, aztán visszafordultak a boltba.

– Szóval úgy áll a dolog, hogy a madarak ugyan megvannak, de nem hagyják magukat megfogni. Ha Laci bácsinak lenne valami ötlete, hiszen szakértő...

– Honnan veszitek ezt a márhaságot? Életemben nem fogtam madarat, kivéve idebent. Azt hiszitek, hogy személyesen fogdosom össze őket? Hát persze. Az egyikért Afrikába megyek, a másikért Ausztrália őserdeit bújom, sőt néha kiruccanok Guatemala-lába is. Így gondoltátok?

A gyerekek vihogtak a férfi morcosságán, s mielőtt elmentek volna, egy keveset bámészkodtak még a pecsopban. Maguk között így hívták a boltot, mivel Dano a cégtáblájára eme sejtelmes szavakat pingáltatta fel rikító sárga festékekkel: Petshop, s rá ferdén késsel Avifauna – Dano. E felirat az érvényben levő politikai pragmatikának tökéletesen megfelelt, s igen gyakorlatias gondolkodásra vallott, lévén a dél-szlovákiai kisváros kevert lakosságú. A helyi polgárok, mint már sok egyéb jövevényszót, ilyenképpen adaptálták szókinsükbe: a Dano pecsopja.

Ám maradjunk a témánál, s kövessük nyomon, miféle bonyodalom származhat három madár meggondolatlan tetteiből.

Nem voltak különösebben érdekes és értékes madarak, az avifauna legnépesebb papagájfajtájából származtak, hivatalos nevük szerint: *Melop sittacus undulatus*, magyarul hullámos papagáj. A szakkönyvek állítása szerint némelyik példány, különösen a hímek, igen tanulékonyak, már ami az emberi beszéd utánzását illeti. A lurkók sok hullámos papagájt ismertek, melyek rengeteg csacsiságot tudtak összefecsegni, néha olyan szavakat is, amelyek fölöttébb megnyerték a tetszésüket. Az egyik például, ha rájött a bolondéria, fél napon át képes volt azt lármázni, hogy kurrva rigók, kurrva rigók, csak lopva be kellett indítani.

– Ha megfogjuk őket, a kéket tartjuk meg – mondta határozottan Gyuri, a legkisebb fiú.

– Miért éppen a kéket? – tiltakoztak a bátyjai.

– Mert az a hím – válaszolta. – Hallottam, amikor Laci bácsi az egyik vevőnek ajánlotta. Ha nem szöknek meg, akkor már rég az új gazdájuknál vannak.

– Igen, mert ti folyton fagyizni akartok. Így sohasem gyűlik össze a lóvé – korholta testvéreit Rudi, a legidősebb.

A három fiú a legsűrűbben épített lakótelepen élt, ahol a panelházak közt még egy valamirevaló bokor sem marad meg, csak némi dudvásszárú növény sínylődik az örök árnyékban a járda és a betontömbök közti szikkadt törmeléken. Ha az ember végigmegy egy ilyen keskeny utcán, úgy érzi, hogy a magas épületek rögvest ráomlanak.

A fiúk legtöbbször a szomszéd lakótelep aránylag tágas parkjában bóklásztak, ahol mozogni is lehetett egy kicsit, s ha nem túl hangosan lármáztak, egy ideig a lakók elviselték a jelenlétüket. Itt fedezték fel elsőként Pityut, a zöld papagájt, aki szinte beleolvadt a tövises ezüstfa szürkészöld

lombjába. A hangja árulta el, az az éles csirregés, mellyel a verebeket kívánta túlrikácsolni. Rudit, a sárgát, vagy fél kilométerrel odébb, a milliomos negyed szélén találták meg, a volt vnb titkár villájának erkélyén, amint egy óriási legezőpálmán gubbasztott. Gyurikáról, a harmadikról már szinte lemondtak, úgy hitték, valami kóbor macska marta-léka lett, amikor a haverok váratlanul közölték, hogy a lebontásra szánt óváros romos házai közt, a vén körtefákon vert tanyát. Ő lett a történet főszereplője, illetve bonyolult kimenetelének oka. Rudit és Pityut a fiúk ugyanis minden nehézség nélkül megfogták, s visszavitték az Avifaunába, Gyurika viszont nem hallgatott a szép szóra. Hol ide, hol oda röppent, mintha incselkedne az üldözőivel. Minél inkább csalogatták, annál bizalmatlanabb lett, s a repedezett kérgű, varas gyümölcsöt ringató körtefákról átrepült az utcát szegélyező hársakra, majd a diófák felső ágai között próbált megbújni, de rikító színe és éles rikkantásai folyton elárulták őt.

Az emberek hülyébbnél hülyébb ötleteket adtak a kölyköknek. Volt, aki tűzoltólétrát, a másik homokszemekkel töltött csúzlit, a harmadik gázpisztolyt emlegetett. Közben Gyurika egyre közelebb húzódott a sűrűn beépített lakótelephez, ahol egy napon hirtelen s talán végérvényesen nyoma veszett.

A gyerekek folyvást keresték, szinte lázba hozták a környéket. Sokan tudtak már a kék hullámos papagáj rejtélyes eltűnéséről, hol itt, hol ott vélték felbukkanni, de a rá vadászó fiúk sehol sem lelték.

– Ennek már alighanem kampec – jelentette ki lemondóan Rudi, s Pityu öccsével azon tanakodott, ha megvennék a két megtalált szökevényt, Gyuri testvérüket miként lehetne kárpótolni. Hiszen van még Dano úr shopjában több papagáj is, vagy esetleg galamb, zebrapinty, s ha kell, hozat ő

akár kanárimadarat is. Ám Gyuri ragaszkodott a Gyurikához. Nem csoda, hiszen együtt keresztelték el a három madarat, saját nevük alapján, közös megegyezéssel. Szótték az álmokat, miként jutnak majd hozzájuk, s hogyan tanítják meg őket beszélni. Fillérenként rakosgatták össze a pénzüket, s naponta könyörögtek Laci bácsinak, ne adja el a papagájokat másnak. A madarak ára össze is jött, csupán a kalitka okozott gondot, mert jóval többbe került, mint a három papagáj. Csak hát, mint a példa is mutatja, madarat kalitka nélkül nem lehet tartani. A két nagyobb gyerek mélyen együttértett a kisebbik testvérrel, aki, miután Gyurika elvesztett, időnként álmában felsírt, karjával hadonászott és dobálta magát a heverőn. Az anyjuk a nagyobbakat szidta.

– Ti viszitek bele mindenféle rosszba, talán már cigarettázni is megtanítottátok. Csak jöjjen haza az apátok, meglátjátok, mit kaptok tőle, haszontalanok!

Az apa meghallgatta a fiúk panaszát, és így felelt:

– Pecsovics pók lehet az a ti Laci bácsitok. Így tart beneteket a markában, ni! – S a kezét ökölbe szorítva maga elé tartotta, mire a srácokból kitört a nevetés.

– Apa, most olyan vagy, mint a Kandúrbandi a tévében, amikor az egérkét nyaggatja – mondta Pityu.

Az apa megsértődött.

– No, menjetek a francba – háritotta el magától a kölyköket, akik később abban állapodtak meg, hogy apjuknak egyáltalán nincs igaza, mert Laci bácsi, ha néha dilizik is, azért egészen jó krapek. Lám, most sem hagyta őket cserben.

– Ha kíváncsiak vagytok a véleményemre, én amondó vagyok, Gyurikát befogta valaki. Egy papagáj nem tűnhet el nyomtalanul. Nem hülye, hogy macskával bratyizzon, sőt nagyon intelligens állat, s ha valami dög ragadozó mégis fölfalta volna, arról tanúskodnának a tollai. Ti ebben a város-

ban minden zugot ismertek. Láttatok valahol papagájtollat röpködni? No ugye, hogy nem! A szél odavitte volna az orrotok elé. Keressétek csak tovább Gyurikát, de ne a régi módon. Változtassatok taktikát! Akár egy haszontalan kölyök, vagy mondjuk egy magányos vénasszony is magához édesgethette, hiszen annyi van belőlük a lakótelepeken, mint a nyű.

A fiúknak szöget ütött a fejébe Dano úr logikus okfejtése, s naphosszat a lépcsőházakat járták csendben, perceken át hallgatózva egy-egy ajtó előtt, nem szűrődik-e ki valahonnan papagájsirregés. Esténként hosszan tanakodtak, egyre reményvesztettebben, de makacsul ragaszkodva a tervükhöz.

– Kész hülyék vagyunk – jelentette ki egyszer Rudi. – Hárman caplatunk egyszerre a lépcsőkön, ahelyett hogy külön-külön mennénk. Mennyi időt pocskolunk így el, s ráadásul a felnőttek is folyton belénk kötnek. Ha egyedül megyünk, tán még segítenek is nyomra bukkanni, így meg folyton azzal gyanúsítanak, hogy lopni akarunk.

Szétváltak hát, aminek alig fél nap múltán meg is lett az eredménye. Gyuri azzal az örvendetes hírral rohant két testvéréhez, hogy meglett Gyurika.

– Egy öregasszony tartja őt fogva az előszobájában – mondta, majd részletesen előadta, miként talált rá.

A három kölyök egyenként lopakodott oda özvegy Korompayné ajtajához, és a kémlelőnyíláson bekandikált.

– Marha érdekes – lihegte Rudi. – Tény, hogy odabenn papagáj van, de mintha nem is folyosót látnék, hanem hosszú alagutat, s annak a végén ül a kék madár.

– Papagáj, vagy nem? – kérdezte Pityu.

– Te mit láttál?

– Hát azt, amit te.

– Kéket?

– Kéket.

– Nahát!

Elhatározták, hogy beavatják Laci bácsit is. Így hát Dano, a gyerekek igaz barátja és örök üzletfele, másnap szintén bepillantott a kémlelőlyukon.

– Ami azt illeti, fordítva még nem néztem át rajta, pedig jóval idősebb vagyok nálatok, ám tény, hogy odabenn papagáj van, és kék. Igen, kék. Ha jól meggondolom, Gyurika valódi színe nem is él már az emlékezetemben, meg az a vacak üveg is szörnyen torzít. Ami pedig fölöttébb furcsa, a madár nem hallatja a hangját. Azt tanácsolnám, próbálkozzatok közelebb férközni hozzá, hiszen ti elég dörzsölt fickók vagytok. Biztosan eszetekbe jut valami jó trükk, csak engem hagyjatok ki a buliból. Nem tenne jót az üzletem hírnevének.

A gyerekek kissé csalódottan kullogtak haza, de másnap mindhárman ott sorakoztak özvegy Korompayné ajtaja előtt, és becsengettek. A néni fakókék pongyolában nyitott ajtót, fején ómódi turbánnal. Mindezt jól lehetett látni annak ellenére, hogy az ajtót nem tárta ki, azaz csak résre nyitotta, amennyire a biztonsági lánc megengedte.

– Ó, gyermekek! – mondta negédesen. – Mit kívántok, lelkecskéim?

– A papagájt... izé, a papagájt szeretnénk látni – mondta Pityu, a középső gyerek.

– Miféle papagájt, kedveseim?

– Hát azt a kéket, a Gyurikát.

– Vagy úgy! – emelte fel a hangját a hölgy. – Szóval ti leskelődtetek? Ez bizony nem vall jólneveltségre. Az én papagájomat pedig Tamarának hívják és nem Gyurikának. Továbbá, bármennyire szeretnétek is látni, nem mutathatom meg őt, mert idegeneket elvből nem engedek be az otthonomba. Most pedig felszólítom az urakat, szíveskedjenek távozni!

– Marha jó! – mérgelődött a lépcsőn lefelé Rudi. – Elvből nem enged be a lakásába. Ez a szüle valamit titkol.

Újabb elhatározás született a lurkók fejében: ezután minden nap, ugyanabban az órában, becsengetnek özvegy Korompaynéhoz, azzal a kéréssel, hogy szeretnék látni a papagájt.

– Kinek a papagája veszett el tulajdonképpen? – kérdezte másnap Korompayné.

– Hát a Laci bácsié.

– Laci bácsié? – álmélkodott az öregasszony. – És ki az a Laci bácsi?

– Haverunk – vágta rá Gyuri.

– A haverotok!

– Igen, és övé a pecsop avifauna.

– No nézd csak, angolul is tudtok. Igaz, kissé rossz kiejtéssel, de meg lehet érteni, amit mondotok. Tudjátok, mi az az avifauna? Madárvilág, gyermekeim.

– Néni, kérem! Tessék nekünk megmutatni a papagájt, és ha meggyőződünk róla, hogy nem a Gyurika van magánál, ígérjük, többször nem jövünk ide.

– Igen? Tehát ti azzal gyanúsítotok, hogy madártolvaj vagyok, s ha jól értettem, naponta zaklatni akartok engem. Hát vegyétek tudomásul, hogy én ezt nem tűröm! Feljelentést teszek a rendőrségen.

– Hát csak tessék! – lépett előre Rudi határozottan. – Ha a néni nem rejtegeti előlünk Gyurikát, miért nem meri megmutatni, hogy milyen papagája van?

Az egyre hangosodó beszédre kijöttek a lépcsőházba a lakók is.

– Miféle idegen kölykök ezek itt? – kérdezték. – És milyen szemtelenül beszélnek!

– Hát igen – sóhajtott özvegy Korompayné. – Ide süllyedt a családi nevelés.

E lakonikus megjegyzésre a felnőttek egyetértően bólogtattak, mert valamennyien úgy tudták, hogy rajtuk kívül mindenki rosszul neveli a gyermekeit. Ezért nem csoda, ha olyan a világ, amilyen.

– Az a helyzet, hogy elszökött egy kék hullámos papagáj, ami ha előkerül, a miénk. Kettőt ugyanis elfogtunk, a harmadikat meg nekünk ígérte Laci bácsi, de valaki el akarja tőlünk lopni.

– Csak nem gondoljátok, hogy épp a tanító néni az?

A gyerekek kényelmetlenül érezték magukat a felnőttek gyűrűjében. Tapogtak, dadogtak, veritékeztek.

– Nem, de lehet, hogy a nyitott ablakon át berepült és...

Egy másik férfi nyomakodott előre, és nyájasan így szólt:

– Kedves Annácska néni, mutassa már meg a fiúknak Tamarát, hiszen az nem hullámos papagáj!

– Méghogy hullámos – méltatlankodott Korompayné. – Életemben nem láttam hullámos papagájt. Az enyém igazi jácintkék arara, Anodorhynchus hyacinthinus, fajtársai közül a legszebb. Még boldogult uramtól kaptam ajándékba.

– Tessék már idehozni, kérem!

S kisvártatva az ajtórésben megjelent egy nagy kitömött madár. Papagáj volt, valóban jácintkék arara, hatalmas, horgas csőrrel, s üvegszemével bambán bámult az ajtó előtti csődületre.

Az emberek a fejüket csóválták, mosolyogtak, szívesen nevettek volna hangosan is, de az idős hölgy iránti tiszteletből nem tették. Néhányan a fiúkat kezdték korholni, akik megszégyenülten igyekeztek eltűnni a sötét lépcsőházban.

– Többet meg ne lássunk itt benneteket! – kiáltották, mintha az ottfelajtott cókémókjukat hajigálták volna utánuk.

Annácska néni pedig, lelkében angyali tisztasággal, halalkan becsukta az ajtót, a kitömött kék ararát visszaállította a

sarokba, majd sebtapasszal beragasztotta a kémlelőnyílást. Aztán betepegett a nappali szobába, s ott a kis Tamarának – az élőnek – elpanaszolta, milyen inzultusban volt része az előbb, de hála Istennek, a veszedelem már elmúlt.

CSÓKA FERENC

A pisztoly

(regényrészlet)

És ekkor a barnák akcióba léptek... Megdöbbenő jelenet-sor vette kezdetét. Az egyik ijesztő alak széles szája váratlanul mosolyra húzódott, majd mikor látta, hogy a fehérek figyelmét nem kerülte el hirtelen hangulatváltása, jobb kezével erőteljesen megmarkolta méretes nemi szervét, s büszkén mutogatni kezdte, mint valami idióta szatír. Miután befejezte letaglózó, perverz produkcióját és energikus mutatványa segédeszközét visszaengedte föld felé irányuló nyugalmába, visongva szökdécselni kezdett a két halálra vált sóbálvány körül. Szárnyaszegett madárként csapkodott diószínű karjaival, csipogott, rikácsolt, hangja betöltötte a teret. Bukfencet vetett, tótágast állt. Társai hasukat fogva nevettek, majd ők is eszüket veszítették. Többen harsogó kacagással kísérten ülepen rúgták a hozzájuk legközelebb állót, s azok eme bárdolatlan megnyilvánulást vidám, táncra invitáló mozdulatként értelmezték.

Han a nagy ricsaj közepette is tisztán hallotta Ver fogainak kattogását. Megértette szegény barátját... Ő is közel állt a bevizeléshez.

Egyszerre aztán helyre állt a rend. Amilyen váratlanul beindult a vad őrjöngés, oly hirtelen abba is maradt. Az összeviesszaság ismét körré kerekedett, a nagy vidámság csalódássá, szégyenkezéssé változott. Csak állt, álldogált a keszfehér hajú, kék szemű, pucér kompánia, megtörten, boldogtalanul, árván, mintha félt-szeretett legfőbb istenük for-

dult volna el tőlük. Mígnem az iménti magamutogató szatír odahagyta a körvonalat, és bátortalanul Verhez lépett. A fehér férfit az ájulás környékezte. Mozdulni látszott pisztolyt tartó keze, ám a mozdulat Han tiltakozó szemvillanására szerencsére abba is maradt.

Az idegen lassan, óvatosan, Ver arcáról le nem véve a tekintetét, felemelte a karját, majd tétova, lerágott körmű ujjaival gyengéden megcsiklandozta az előtte reszketőt. Először csupán a hóna alatt. Később a hasa tájékán. Valamennyi kék szem Ver holsápadt képét leste. Barna keze egyre lejjebb és lejjebb kúszott, hajótörött forradalmárunk arcára bárgyú, halálközeli vigyor ült ki. Han önkéntelenül is utánozta. Több se kellett a pucér legényeknek! Robbanásként tört elő belőlük a hahota. Umma gunga! Umma gunga! – ordította büszkén a csiklandozó szatír, majd jó példával előljárva irtózatosan fenékebe rúgta a hozzá legközelebb álló barnát. Erre tört csak ki igazán az örület!

Hanék összenéztek. Minden világos. Ezek azt várják tőlük, hogy ők is vigyorogjanak, viháncoljanak, hahotázzanak. Hát legyen! Ver övébe dugta a pisztolyt, nagy levegőt vett, aztán mit lehet itt tenni ábrázattal jól hátba vágta Hant. Az persze késedelem nélkül viszonzta az erőteljes csapást. Ezen mindketten felszabadultnak látszóan kacagtak. Jól játszhatták a szerepüket, mert a brancs szinte őrjöngött a látványtól. Percekig tartott, míg a tombolás alábbhagyott. Lassan újra csend borult az erdőre, néhány rekedt torkú szárnyas rikkantásán kívül egy pissenés sem hallatszott. Az idegenek oly komolyan néztek maguk elé, hogy Hanék úgy érezték, talán jobb volt röhögni... Aztán az iménti előbuzeráló, aki nyilvánvalóan valamiféle főnök lehetett a vadak közt, Ver elé állt.

– Denga amma himma bim? – mondta kérdő hangon. Esendően, alázatosan várt valamire, de Vernek fogalma sem volt arról, hogy mire. Han sem értette, mi történik.

Alig hitte, hogy ily könnyen megúszták egy ember lepuffantását. Talán a következő reakciójuktól függ minden?

– Denga amma himma bim? – hanzott el ismét a fura mondat.

És ekkor Ver bólogatni kezdett. Maga sem tudta, miért, de bólogatott. Határozottan, egyértelműen, mint aki nagyon egyetért. Han előbb megdermedt, azonban egy pillanattal később már be is látta, a barátjának igaza van. A bar-na kérdezett valamit, és a kérdésre igennel vagy nemmel illik válaszolni. Miközben hevesen bólogatott, abban reménykedett, hogy a kérdés szabad fordítása nem ez: Meg akartok döglenni?

Szinte hallották a barnák szívéről lezúduló kövek robbaját. A főnök boldogan felrikoltott, mire valamennyien szétszéledtek. Az izgalomtól még mindig reszkető, de azért kissé megkönnyebbült fehérek érdeklődve figyelték mozdulataikat. Hamarosán rájöttek, miben mesterkednek. Tüzet készültek rakni. Gallyakat gyűjtöttek, kupacba rakták, majd mikor a kupac elérte a nekik megfelelő nagyságot, valami csattogó-kattogó tűzszerszámmal, melyet a tarisznyájukból halásztak elő, lánggra lobbantották. Hanék szájában összefutott a nyál. Netán lakomához készülődnek? Hát az bizony nem lenne rossz! Valószínűleg jól tették, hogy bólogtattak. A fickók talán éppen gyomruk állapota felől érdeklődtek. Lakomára invitálták őket. Őket, az idegen, mennydörgő isteneket. Most például megragadták a halot-tat, és a tűzhöz cipelték.

– Együtt költik el vele a lakomát! Megemlékeznek dicső tetteiről... Halotti tort ülnek... – suttogta Ver.

Míg Ver elmélkedett, Han szeme elkerekedett a rémülettől.

– Jó, de melyik darabjához intézik a beszédet?! – nyögte rekedten.

Ijedtsége nem nélkülözött minden alapot. Ugyanis a barnák szakszerű, begyakorolt mozdulatokkal aprítani kezdték elhalálózott társuk porhüvelyét. Közben lazán, szertelelenül trécseltek, olykor fel-felkacagtak, akárha lakodalomra készülődnének. Mikor végre elvégezték az undorító hentesmunkát, újfent szétszéledtek. Alélt, hányingertől fuldokló hőseink rettegve figyeltek. Vajon mi következik?

De már jöttek is vissza. Felajzottan, várakozásteljesen, csillogó szemmel. Mindegyikük kezében egy-egy kihegyezett bot, melyre felszúrták a hulla feldarabolt alkatrészeit. Ezután kis bőrzacskóból szürkésfehér port szórtak a vértől vöröslő emberi húsrá.

– Varázslás... – sírta Ver levegő után kapkodva.

Miután befejezték a beporzást, a húsokat óvatosan a tűz fölé tartották. Azaz nem egészen fölé, inkább csak mellé, hogy el ne égjen.

– Evés... – mondta Han, és öklendezni kezdett.

Ver ijedelmét irtózatos düh váltotta fel. Előrántotta a pisztolyt, és a levegőbe lőtt.

– Kiirtom az egész rühes bandát! – ordította.

Han megragadta a karját.

– Hagyd őket! Elég a vérengzésből! Lehet, hogy ezekkel kell leélnünk az életünket!

– Ezekkel? – lihegte Ver, de a fegyvert tartó karja azért lehanyatlott.

Az egész éhenkórász banda ott feküdt előttük hason. A nyársak szerteszét szórva heverték a földön, a madarak rikkoltok, a tűz vészjóslóan pattogott.

– Mi legyen velük? – kérdezte Ver fojtott hangon. Már nem félt, az imént megérezte a pisztoly isteni hatalmát. Mostantól ők diktálnak! Nem lesz többé emberevés!

Han a hozzá legközelebb fekvő barnához lépett, elvette tőle a törét, aztán egy fa alatt, ahol puhábbnak látszott a ta-

laj, munkához látott. A vadak félve lesték, miben mesterkedik. Felállni nem mertek, csupán a fejüket fordították óvatosan a tevékenykedő felé. Amikor a kaparászás már jól látható lyukat eredményezett, Han felpattant, és intett a vadaknak, hogy jöjjenek oda. A barnák elértették a célzást. Hamarosan sírnyi gödör tátongott a fa mellett. Ver övébe szúrta a fegyvert, és elkezdte begyűjteni az undorító nyársakat. Legvégül a megboldogult meredt szemű fejét dobta a mélybe. Majd színpadiasan, kimért mozdulatokkal rugdosni kezdte a földet az emberi tartozékokra. A barnák oly rémülten nézték, mintha őket temették volna. Reszkettek, akár a kocsonya. Ver összevonta szemöldökét, pisztolyára tette a kezét, és isteni képet vágott. Az alattvalók nyomban szorgos földhányásba kezdtek.

A két hajótörött fáradtan dőlt egy vastag törzsű fának. Megtették, amit tenniük kellett. Han lehunyta a szemét, sóhajtott.

– Vajon mi lakozhat ezekben a szerencsétlenekben? – kérdezte elmerengve. – Nincs a szigeten elegendő élelem? Ki látott már ilyet? Hullát enni... A saját társukat... Micso-da primitívség! Pokolba jut valamennyi!

– Állatok! Nincsenek tisztában a legelemibb erkölcsi normákkal! – Ver gúnyosan elmosolyodott. – A poklot megkár emlegetni... A hajótörés óta nem hiszek istenben.

Han elkomolyodott.

– Erre majd még visszatérünk... De az imént nem mondtam igazat! Ezek a fickók nem jutnak pokolra. Azért vagyunk itt, hogy ezt megakadályozzuk! Talán éppen ez a küldetésünk! Isten tudja, mit cselekszik. Nem biztos, hogy olyan elvetemültek, amilyenek tűnnek... Elmaradottak, nem tudnak semmit a civilizációról. Felemeljük őket a szintünkre! Hitre, emberségre tanítjuk a nyomorultakat! Senki sem ítélt el addig, amíg nem ismeri meg az igazságot!

– Talán igazad van... Meglátjuk...

A felemelendők közben befejezték a temetést. Félrehúzódtak, és alázatosan várakoztak. Han megállt a sír mellett, s fejét lehajtva, elmormolt egy imát. A vadak értetlenkedve figyelték, látszott, nehezen viselik a lakoma elmaradását.

– Velük tartunk? – kérdezte, miután a fohász végére ért.

– Van más választásunk? Megtanítjuk őket írni, olvasni, növényeket termesztani, állatokat tenyészteni. Házakat építünk és igazságos társadalmat. Megadunk nekik mindent, amit mi nem kaphattunk meg! – mondta Ver csillogó tekintettel.

Han lelkesen bólogatott egy sort, majd heves gesztikulálásba kezdett. Jó néhány perc eltelt, mire a barnák megértették, mit is akar. Nem lejtettek örömtáncot. Sőt! Kissé meg is rémültek... Azonban a főnök szerencsére eszesebbnek bizonyult társainál. Érthetetlen vartyogása újfent viyogt csalt az arcokra. Ismét viháncoltak, heherésztek. Miután gondosan levizelték a még pislákoló tüzet, nyomukban a fehérekkel útnak indultak. Boldogok voltak...

II.

Amikor Csire útra kelt, hogy szeretett fiát bemutassa az erdőnek, szíve hevesen zakatolt. Izgatottsága megbocsátható volt, elvégre az ember fia csupán egyszer érik nagykorúvá. Mielőtt elhagyták a Nevetés völgyét, a közösség valamennyi felnőttje, jární képes gyereke leköpdöste a beavatásra várót. Ő, a fő cselekvő, büszkén nézte a jelenetet. Érezte, tudta, a társai tisztelik, becsülik őt, merthogy amióta világ a világ, ily nagy mennyiségű köpést még senki fia

nem kapott. Mindenki igyekezett a lehető legnagyobb mennyiséget kipréselni magából útravalóul. Saját életerejükből adtak a fiúnak, hogy vele maradjon a részük, a szellemük, és hogy az erdő ne érezze őt idegennek. Hogy tudja, az ifjú annak a közösségnek a része, mellyel baráti szerződést kötött még az ősi időkben.

Csire remélte, mindenre megtanította a gyereket. Fújta az összes törvényt, melyeket a világszellemmel, az erdővel szemben az embernek be kell tartania. Izgatott volt ugyan, de egyszersmind nyugodt és boldog. Persze a társai is kitétek magukért. Ennyiszer még egyetlen apát sem gáncsoltak el! Már vagy századszor tápázkodott fel a földről... Visszhangzott az erdő a nevetéstől. A szeretetből a fiúnak is kijutott. Pillanatonként fogták körül, csipkedték, csiklandozták, ahol érték. A gyerek szinte reszketett az örömtől, a melle jól láthatóan duzzadt a büszkeségtől. Persze tisztában volt azzal, hogy a nagy-nagy megbecsülés inkább az apának szól, azonban ez egy cseppet sem bántotta.

A fiú első feladatául a Gimma madár tojásainak felkutatását kapta. Ezek a tojások jelentették a Napsugár törzs fő fehérjeforrását. Még az ősidők látói egyeztek meg a Gimma madárral abban, hogy ehetik a tojásokat. Természetesen csupán annyit vehettek el, amennyi nem veszélyezteti a szárnyas nép fennmaradását. A megállapodás egyetlen kikötést tartalmazott: Őt magát, az erdő ékességét, soha nem bántathatják. Ha ezt figyelmen kívül hagyják, a világszellelem haragja sújt le rájuk. Soha többé nem lelnek tojásra...

De ez a veszély nem fenyegette őket. Egyszerűen nem voltak eszközeik a madarak megöléséhez. Eszükbe sem jutott ilyesmit kiötlöni. Nem is ismerték az ölés fogalmát. Nem vettek el a világszellemtől semmit, csupán elfogadták, amit életük fenntartásához önmagából nekik áldozott. Mert

a világszellem valamennyi testtel bíró tudatrészét egyformán szerette.

Az erdő mélyén táborot vertek. Ne értsünk ezalatt kopácsolást, favágást! Egyszerűen csak letelepedtek a fák alá. Élő fához csupán nagy ritkán nyúltak. Még az ösvényekre hajló ágakra is vigyáztak. A valódi erdőt szerették. Nem azt, amilyenné ők tették volna.

– Menj! Keresz tojásokat! Ha érett vagy, az erdő segít neked! – mondta a fiúnak, miközben atyaián megölelte. Adig nézett utána, míg karcsú alakja el nem tűnt az erdő távoli homályában.

Vártak. A gyereket egy cseppet sem féltették, nem fenyegette őt veszély, a világszellem a barátjuk volt. Ha éretlennek találtatik, majd később próbálkozik újra. De Csire nem aggódott, a kudarc lehetőségét kizártnak tartotta. Ismerte a fiát.

És ekkor robbant bele a világ andalító csendjébe az az iszonytató dörrenés. Rémülten meredtek egymásra, kérdések özöne cikázott át az agyukon. Mi történt? Felbőszült az erdő? A világszellem dühös gondolata csapott valamelyik fába? Csak nem a gyereket érte valami baj?

Lélekszakadva rohantak a hang irányába, egy fa alatt megtorpantak. Földbe gyökerezett lábbal néztek maguk elé. A fiú, a szeretett, a végtelen gyengédséggel nevelgett fiú ott hevert a talajon mozdulatlanul, mint a korhadt faág, melyet elhagyott az életerő. Homlokán furcsa lyuk tátongott, a világszellem teste a vérét itta. Két ijesztő lény hajolt fölé, egyikük kezében fekete tárgy füstölgött, Csire érezte, az a valami okozta fia testének pusztulását. Rémületesek voltak. Fehérek, akár a sziklák, és a hajuk... Testüket ismeretlen anyaggal különítették el a világszellemtől. Hogy lehet így létezni? És kik ezek egyáltalán? Emberek? Úgy néznek ki... A világszellem küldte őket?

Nem valószínű, hiszen azzal az anyaggal elzárják magukat tőle!

Csire iszonyúan szenvedett. A szíve majd megszakadt a gyásztól. Életében először zavarban volt, nem tudta, mitévő legyen. A fia elköltözött, elköltöztették. Hogy tehetek ilyet? Milyen jogon változtatták meg egy lélek jövőjét? És miért pusztították el a testet, melyen keresztül a lelket simogatni, pátyolgatni lehet? Kit öleljen ezentúl, és ki öleli őt?

Csiren eluralkodott az aggodalom. Félteni kezdte társait. Ő, a fő cselekvő, felelősséggel tartozik értük. Az a tárgy maga a halál. Márpedig több halált ne osszon! Ne osszanak az urai... El kell nyernie jóakarataikat! Tisztelegnie kell előttük!

És a fő cselekvő, a gyászba csaknem belepusztuló apa, marhaskodni kezdett. Nem aprózta el a dolgot, nyomban a legnagyobb áldozatot hozta. Megragadta nemi szervét, és az idegenekre vigyorgott. Láta a társai arcán, mennyire meghatódtak. A szent szerv viccnek áldozása a legmagasabb cselekedet. A feltétel nélküli tisztelet jele, a teljes önfeláldozás, az emberi méltóság feladása a megbecsülés bizonyításának érdekében. Habozás nélkül bohóckodni kezdett valamennyi barát. Kinyilvánították együttérzésüket, részt vállaltak a sorsából. Ugrándoztak, hemperegtek, visongtak. Sajnos eredménytelenül... A két szörnyűséges lény komoly maradt. Nem értik a viccet? Vagy dühösesek? A fő cselekvő abbahagyta a mókázást. Azon nyomban csend lett. Hogyan tovább? Hol születtek ezek? Ki tanította őket tiszteletre? Miféle törzsben nevelkedtek? Az engesztelő szertartást is meg kéne már tartani, ez kijár minden eltávoztottnak. Erről az idegeneknek is tudniuk kell... A világszellemhez visszatérő leghőbb vágya, hogy hátrahagyott húsát még frissen vegyék magukhoz szerettei. Hogy ízletes, kelle-

mes lakomaként maradjon meg emlékeikben. Fusson össze a nyál a szájukban, ha hajdani társukra gondolnak.

Csire újabb lépésre szánta el magát. A dörgő tárgyat szorongató lény elé állt, és óvatosan csiklandozni kezdte. Keze egyre lejjebb és lejjebb kúszott az idegen testén. És ekkor... Igen, semmi kétség! Nem csal a látása! A lény szája mosolyra húzódott! Már mosolygott a társa is! Több se kellett az erdő fiainak! Minden eddiginél fergetegesebb vidámságban törtek ki. Kacagtak az anyaggal bevontak is.

– Sikerült! Sikerült! – kiáltotta boldogan Csire. A lények a barátai lettek!

Eltartott néhány percig, mire az erdő elűzött csendje visszafoglalta trónját. A fő cselekvő izgatottan tette fel a kérdést: Magunkhoz vehetjük a fiamat?

Az idegenek nem hamarkodták el a választ. Újra fel kellett nekik tenni a kérdést. Erre aztán végre bólogatni kezdtek. Ujjé! Munkára fel! Mindenki tudta a dolgát. Nem volt egy felesleges mozdulatuk sem. Gallyakat gyűjtöttek, tüzet gyújtottak, nyársakat kerestek, majd szakszerűen, az ősi törvények szerint feldarabolták ifjú barátjuk testét. Az ízesítés is előírás szerint zajlott. Egyetlen eltávozót sem bánthattak meg azzal, hogy kevésbé vagy jobban ízesítik húsuikat, mint másokét. Mindenkinek egyformán ízes lakoma dukált. A fejet Csire félretette, azt otthon majd megtisztítja a hústól, hogy levághassa a koponya tetejét. Így helyezheti csak bele a mécses, mely a szemüregen át világítani fog neki esténként. Az örök együttlét melegségével.

Lassan sütötték a gyereket, hogy meg ne égjen.

És ekkor az erdő csendje ismét odahagyta trónját. A pusztító fekete tárgy dörrent újra. Vajon most kit küldött át a villágszellemből?

Csire óvatosan felemelte a fejét a földről. A barátai mind hason feküdtek, de egyik sem látszott élettelennek. Mi lel-

te az idegeneket? Miért állnak fölöttük vérben forgó szemmel? Az a bajuk, hogy nem hívták meg őket a lakomára? De hiszen egy aprócska gyerek is tudja, hogy az eltávozottal csak azok egyesülhetnek, akik ismerték és szerették őt! Velük kell eggyé válnia.

Az ezután következő szörnyűséges pillanatokat, míg él, nem felejtí. A lények azt kívánták tőlük, hogy temessék a földbe a szeretett gyermek testrészeit! A földbe! Hogy a lenti világ parányi népének martalékává, étkévé váljanak, és hogy az esti tűznél soha senkinek ne futhasson össze a nyál a szájában az emlékezéstől... Elviselhetetlen fájdalom! Ráadásul neki is temetnie kellett a gödröt... Melybe... melybe a fiú fejét is beledobták... Szégyellte magát. Szégyellte, mert szerette volna az idegeneket a nagyszellemhez küldeni. A testüket akarta látni, amint lassan megeszi az erdő, vagy mint a gyermeke porhüvelyét, földdé teszi az apró nép. Mert ugye, ki is enne ezekből? Ki csapna lakomát a húsból? Ki szereti őket? Csakhogy a bökkenő az volt, hogy igazából elképzelni sem tudta, miként kell egy embert megölni... Meg aztán a társait sem akarta veszélybe sodorni egy meggondolatlan tettel. És azok pontosan tudták, mit érez. Nagy-nagy megbecsülés áradt felé...

Gondolatok Vámbéryről

Vámbéry Ármin jelentőségét nem lehet túlbecsülni a magyar szellemi életben. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy Vámbéry vitathatatlanul impozáns életműve eltűnt a köztudatból. Ha meg akarjuk érteni, miért, akkor nem szabad elfelejtkeznünk arról az örök igazságról, miszerint nincs unalmasabb a tegnapiénál. Az emberiség nyilvánított már lomtárba száműzendőnek olyan értékeket, amelyek állócsillagként ragyognak egünkön, fényesebben, mint a Vámbéry kisbolygó. Goethe nem volt kíváncsi az általa primitívnek tekintett preraffaelitákra. Mátyás király olasz udvaroncai fitymálták a gótikát. A XX. század harmincas-egyvenes éveinek embere számára elborzasztó volt a szecesszió. Így érthető, ha egy hosszú életű alkotó kénytelen megérni, hogy tanítványai és utódai még életében a tudománytörténet lapjaira számúzik munkásságát. Ráadásul, közismert igazság, hogy senki sem lehet próféta a saját hazájában. Magyarország, amely ma oly büszke arra, hogy mennyi szellemi nagyságot adott a nagyvilágnak, gyakran elfelejtkezik arról az elszomorító tényről, hogy nagyvilágba szakadt óriásai jelentős része nem önként és dalolva, hanem torkában sóhajokkal hagyta el szülőhazáját. Megszoktuk, hogy nagyjaink történetét általában az emigráció vagy a tragikus vég zárja. Vámbéry viszont nem hagyta el örökre szülőhazáját, s nem is vált mártírrá. Sikeres emberré vált, s valószínűleg ez a büszkén vállalt siker későbbi bukásának talapzata is. Ha ugyanis azt halljuk, hogy az egykori szentgyörgyi talmudista félárva, nyomorék fia megemberelte magát és sikeres

rőföskereskedővé vált, akkor többé-kevésbé elégedetten bólogatva teszünk néhány keresetlen megjegyzést a társadalmi igazságosság mindenképpen nyilvánvaló voltáról. Vámbéry sorsa azonban hihetetlen a számunkra. Nehéz megbirkóznunk azzal a ténnyel, hogy a budapesti Ferencz József rakparton, egy szolid polgári lakásban él egy illető, akinek barátja az angol trónörökös, a török szultán, és a perzsa sah személyesen keresi fel Pesten, hogy kitüntethesse. Erről az emberről feltétlenül tudnunk kell valami rosszat! Ennek oka nem is a saját rosszindulatunk. Személyes tapasztalatainkból indulunk ki, egyszerűen zavar minket a siker. Saját elmulasztott lehetőségeink jutnak eszünkbe róla. Hiszen a saját történetünk is általában azzal kezdődik, mi mindenné válhattunk volna, ha nincsenek azok az átkozott körülmények. Legyünk őszinték, azok az átkozott körülmények általában valóban olyanok, amilyenek, de mi választjuk, hogy a beletörődés hamis pénzével fizessen ki minket az élet.

Ha megkérdezzük, hogy ma mire tanít bennünket Vámbéry, akkor sokrétű választ adhatunk. Egyfelől megtanít arra, hogy polgárnak senki sem születik – polgárrá, különösen magyar polgárrá válni akarat és tevékenység kérdése. Vámbéry ugyanis magyar polgárrá akart válni. A híres eset, amikor a brit trónörökös, a leendő VII. Edward bemutatta neki a Nemzeti Kaszinó tagjait, példázza ezt a legjobban. Nem Vámbéry kereste a magyar főnemesség kegyeit, hanem Vámbérynek mutatták be azt a válogatott társaságot, amely, ha kellett, egy Tisza Istvánt lökött az utcára. Ugyanakkor persze megkérdezhetjük magunktól, miért kellett ehhez az angol trónörökös? Költői kérdés, tudjuk rá a választ...

Vámbéry magyar polgárságának másik meghatározó vonása a hűség. Elmehetett volna, de mégis itthon akart maradni. Illetve, kérdéses, hogy mennyiben maradt itthon. Bár

Vámbéry korszaka az a korszak a magyar társadalom és a magyar művelődés történetében, amikor Magyarország lépte ott dobogott a nemzetközi haladás első vonalában, Vámbéryt és a róla szóló hatalmas irodalmat olvasva mégis az a benyomásunk támad, hogy legalább két Vámbéryval találkozhatunk. Az egyik Vámbéry az, akit a magyar közönség ismer, vagy legalábbis ismerni vél. Az utazó és a nyelvész itthon is ismert alakját azonban Nyugaton kiegészíti a külpolitikai szakértő alakja. Vámbéry munkásságának ez a része legalább annyira ismeretlen a magyar közönség előtt, mint amennyire tőlünk nyugatabbra ismeretlen a magyarság eredetét boncolgató Vámbéry. Sajátos, talán nem is dicsteljes vonását ragadhatjuk itt meg a magyar közgondolkodásnak. Az egyetemes és a hazai közötti éles határt, amely valószínűleg minden más kultúránál jobban véste bele magát agyvelőnkbe. Ez nemcsak azt jelenti, hogy saját kérdéseinket úgy tekintjük, mint amelyek mások számára érdektelenek és zavarók, hanem azt is, hogy hiába hirdetjük az ellenkezőjét, még mindig nem könnyen látunk túl a Kárpátok karéján. Azt még megérthetnők, hogy önálló külpolitika és gyarmati érdeklődés hiányában Vámbéry ezirányú szenvedélyét angolul élte ki. Az viszont már inkább furcsállható, hogy a magyar közönség Vámbéryt erről az oldaláról még csak nem is ismeri. A halála óta eltelt közel teljes évszázad óta nem akadt vállalkozó szellem, aki felhívta volna Vámbéry ezirányú jelentőségére a magyar közönség figyelmét. Holott, ha inkább több, mint kevesebb joggal panaszkodunk arról, hogy sorsunkat meghatározta a nagyhatalmak játéka, akkor igazán hasznos lenne természetrajzunkról legalább utólag ismereteket gyűjteni. Márpedig, bármennyire is hihetetlen ezt ma hallani, a brit gyarmati politika közel fél évszázadon keresztül vette komolyan Vámbéry elemzéseit. Vámbéry, ez az elkötelezett magyar hazafi kivá-

lón beszélté ugyanis a nyelvüket. Ezzel szemben áll az a szomorú igazság, hogy a magyarországi Vámbéry-kutatás a mai napig nem vált az életmű teljes birtokosává. Magyar nyelvészeti munkásságán túl, úgy beszélünk Vámbéryről, mint valami borzongató kuriózumról.

Vámbéry sorsának megértéséhez tudnunk kell, hogy szerzőnk minden szempontból köztes helyet foglal el a tudományos diskurzusoknak azon folyamában, amelyet a tudós elme paradigmának nevez. Láthattuk, a magyar tudományosságban teljesen más kép él Vámbéryről, mint az angolban. De ez ugyanakkor a Kelet-kutatás iránti eltérő érdeklődés és az eltérő tudománypolitika következménye is. A XIX. század második felében Magyarország ugyan szívesen hangsúlyozta politikai és jogi fejlődésének az angliaiéval párhuzamba állítható voltát, a kiegyezés építménye a porosz-német, s kisebb részben a francia mintát vette alapul, amikor Magyarország jogrendjét és művelődését elképzelte. Az ifjú Vámbéry meglehetősen hiányos iskolái a maga korában elegendőek voltak ahhoz, hogy a hétköznapi szintjén mindenképpen tanult embernek számítsón. Összehasonlításként, körülbelül olyan iskolázottsággal rendelkezett, mint Petőfi. Ugyanakkor pályája végén a magyar közoktatás már zárt, porosz rendszerű képzést jelentett, amelynek követelményeiből nem lehetett kilépni. Ez a porosz fegyelmű tudományosság vált Vámbéry első számú ellenfelévé. Ez elől menekült a szerinte gyakorlatiasabbnak tartott brit szellem oltalma alá. Vámbéry pályájának párhuzamául hivatkozhatnánk nagy kortársára, a zseniális török lexikográfusra és grammatikusra, Sir James W. Redhouserra, aki hajósinasból és műszaki rajzolóból vált portai tolmácsá, lexikográfussá és a birodalom lovagjává. Ugyanakkor felidézhetnők Schliemann alakját is. Trója felfedezőjének nevét a porosz emlékün felnőtt tudományosságban jó-

szerivel a mai napig csak a kóklereknek kijáró szidalmak között illik kiejteni.

Köztes helyet foglal el Vámbéry, a török filológus is. Alapító atyja volt egy tudományágnak, a turkológiának, amely a szeme láttára haladta meg ismereteit. Ugyanakkor ne higgyünk mindenben a meggyötört tudós vallomásainak, miszerint oly rossz filológus lett volna. Nyelvésznek, még pontosabban összehasonlító nyelvésznek és nyelvtörténésznek valóban rossz volt, lexikográfiai ismeretei azonban a mai napig megállják a helyüket. Az ugor–török háborúnak nevezett tudományos vitában ellenfelei egy olyan összehasonlító török–tatár szótár, a Budagové adataira hivatkoztak, amelynek két kötetében az autentikus források között szerepel maga Vámbéry is. A közép-ázsiai törökséget véglegesen feltáró orosz tudományosság egyébként az angolhoz hasonlóan nagyra becsülte Vámbéryt. Ugyanakkor tény, hogy azok a nyelvészeti ismeretek, amelyekkel közép-ázsiai útjáról hazatérve elkápráztatta a világot, élete alkonyán már közhelyszámba mentek. Viszont, ha nincs az ő útja, akkor ezek az ismeretek csak később érik el a nyugati tudományosságot. Megkockáztathatunk egy nagyobb horderejű kijelentést is: Ha nincs Vámbéry, akkor az összehasonlító turkológia, amely vizsgálatait kiterjeszti az egykori Oszmán Birodalom határain kívül, attól keletre élő törökségre is, nagy valószínűséggel az orsz tudományosság monopóliumába került volna.

Közép-ázsiai utazásához kapcsolódik Vámbéry életművének az a része, amelyet ma a legkevesbé becsülünk meg. Ez Vámbéry etnológiai munkássága. Ő volt az első európai szerző, aki magabiztosan igazodott el a közép-ázsiai törökség hallatlanul bonyolult etnológiai viszonyaiban. Ezirányú munkássága lényegében annyira helytálló, hogy az 1924-es szovjet rajonizációs felmérés, amelynek feladataul tűzött

ki, hogy az addigi közigazgatás helyén megteremtse az etnikai alapon szervezett közigazgatás alapjait, jószerivel csak pontosítani tudta Vámbéry felméréseit. Életművének ez a része lesz mindenképpen a „nagy túlélő”, nagy valószínűséggel itt kell kezdeni Vámbéry életművének újrafelfedezését, legalábbis újraolvasását. Miután megértettük Vámbéry életművének ezirányú jelentőségét, csak akkor szabad visszatérni a „sánta dervis” romantikájához. Nem azért, mintha ez nem lenne igaz, hanem azért, mert éppen a kuriózum fedte el Vámbéry tudósi nagyságát.

A „sánta dervis” alakja érteti meg velünk Vámbéry utazásának nagyszerűségét. Vámbéry nem az első és nem is az utolsó nyugati vándor volt a Kelet porlepte útjain. Viszont azon kevesek közé tartozott, aki a keleti emberek közé vegyülve tette meg ezt az utat. S ő volt az utolsó, aki még érintetlen állapotában látta a közép-ázsiai kánások tájékát. Itt lenne igazán fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a XIX. század nagypolitikája korántsem csak az európai kontinensen zajlott. Vámbéry útja szervesen kapcsolódott a XIX. század közepének nagyhatalmi politikájához. Ahhoz az angol–orosz küzdelemhez, amelynek ebben a korszakban az Oszmán Birodalom is fontos játékosa volt, még korántsem félretett bábu a nagy sakktábla mellett. Vámbéry, a dervis, voltaképpen a szultáni diplomácia küldötte volt, akinek fontos feladata megbízóit hiteles információkhoz juttatni. A szultáni diplomácia ebben a korszakban London szövetségese volt Szentpétervárral szemben. A közép-ázsiai kánások legerősebbike, a Buhari Emirátus viszont Oroszországot tekintette a kisebbik rossznak, az Afganisztánig eljutó indiai brit uralommal szemben. Vámbéry, a diplomata alakja érteti meg velünk Vámbéryt, az iszlám kutatóját. Bár ellenfelei gyakran igyekeznek kétségbe vonni kompetenciáját, Vámbéry belülről ismerte az iszlámot. Nem a tudós

könyvek vallását, hanem a mindennapokét ismerte igazán belülről. Az iszlámról vallott értékelése ugyan eltér az iszlám világ későbbi nagy felfedezőitől, de megfelel annak a képnek, amit a Török Köztársaság alapító atyja tartott felőle.

A turkológus, etnológus és iszlamista Vámbéry alakja két irányba int továbbot. A diplomata Vámbéry alakja mögül bukkan elő a diplomáciai közvetítő, aki Abdulhamid török szultán udvara és London között számos kényes ügyben közvetített, többek közt a legkorábbi cionista telepek létrejöttének engedélyezése körül is ott bábáskodott. Ezt azért tartjuk fontosnak kiemelni, mert a magyar őstörténetet kutató Vámbéryt bírálók, különösen a művével nem ismerősek, gyakran állítják be Vámbéryt abba az árvalányhajás dzsentroid pózba, amely a magyar politika kódolt beszédében már a politikai alvilág és az antiszemitizmus előszobája. Ezzel szemben török bírálója, Mim Kemal Öke, a nemzetközi cionizmus törökellenes ügynökeként óhajtotta leleplezni.

Ami a magyar őstörténész Vámbéryt illeti, fontos megkülönböztetnünk a magyar nyelvész Vámbérytől. A magyar nyelv történetét elemző Vámbéry a maga korának tudományos paradigmája szerint szükségszerűen maradt alul a nálánál képzetesebb magyar nyelvészeti iskola kutatóival folytatott párharcban. Ehhez hozzájárult az is, hogy az ifjúkorában oly tanulékony elme egyszerűen nem volt hajlandó beletanulni abba a diskurzusba, amelyet ellenfelei folytattak. Holott a maguk korában Budenz és társai porosz nyelv-tudománya volt a legkorszerűbb a maga terén. A sors keserű fintora, hogy ma már számos olyan ötletet elfogadhatónak tartunk, amelyeket Vámbérytől még elutasított a tudomány. Így például a magyar nyelv és a török nyelvek közötti tipológiai hasonlóságok és a képzett szavak összeha-

sonlításának kérdését feszegetni ma már nem számít eretnekségnek. Fontos tudni, hogy Vámbéry álláspontja nem a magyar nyelv finnugor rokonságát akarta cáfolni, ezt Vámbéry soha kétségbe nem vonta. Vámbéry a magyar nép törökös eredetéről beszélt. Bár e kérdést ma fordítva látjuk, tehát egy törökös környezetbe került finnugor mag köré kikristályosodott magyarságról beszélünk, amelyben nagy szerepet játszottak a csatlakozott és beolvadt törökös elemek, míg Vámbéry egy, a nyelvét finnugorra cserélő török magot képzelt el a magyar etnogenezis alapjaként, az általa felvázolt alapvető tételt elfogadhatjuk. A magyarság őseit egy finnugor–török keveréknépben kell lássuk. A tudomány, különösen a turkológia és a magyar őstörténet, nem is részben Vámbéryt cáfolva, jutott el szinte ugyanoda, ahonnan Vámbéry elindult.

Mivel zárhatnám ezt a néhány sor? Nagy valószínűséggel azzal, hogy Vámbéry életműve lassan beérik. Ami a salakja volt, el kell vessük, de ha értő és kíváncsi szemmel olvassuk újra, amit alkotott, akkor az egzotikus csodabogár alakja mögül előtűnik egy sikeres magyar tudós és egy sikeres magyar polgár alakja.

S erre a példára manapság nagy szükség van.

GÁGYOR JÓZSEF

Köszöntő

Ág Tibornak 70. születésnapjára

Szívem virágait csokorba kötöttem,
Hogy ünnepeltünket velük felköszöntsem.
Egy apró költemény ez a csokor virág,
Hozzon néked tavaszt, te hetvenéves Ág.

Te hetvenéves Ág, légy tele virággal,
Simogasson az ég meleg napsugárral.
Zöld leveleidre hulljon gyenge harmat,
Ne érezzen szíved sohasem fájdalmat.

Nemes hivatásod rögös útját járva
Egyaránt lelhattél tövisre, virágra.
Pedig neked csupán a virág járt volna,
Hisz jóra neveltél, soha-soha rosszra.

Árva falvainknak a vándora voltál,
Kis hajlékainkba sorra benyitottál.
Dalokat gyűjtöttél, sohasem magadnak,
Mert amit gyűjtöttél, mindenkinek adtad.

Édesanyámnak a legszebb rózsafája,
A szívedbe hullott annak a virága,
A szóló szívedbe, daloló lelkedbe,
Mindnyájunkért égő drága életedbe.

A karmesterünk vagy, intésedre várunk,
Aranyágunk vagy te, új Kodály Zoltánunk.
Honnan e aranyág? Ó, ezt ne firtassuk,
Csallóközben élő tündérektől kaptuk.

Népünknek sokáig legyél még karnagya,
Hogy megvalósuljon a nagy harmónia:
Egy szív és egy lélek legyen minden magyar,
És mindenki más, ki velünk egyet akar.

Maradék éltednek ma van első napja,
Sokáig emlékezz erre a szép napra.
Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok,
Tibor bátyánknak sok örömet hozzatok.

Kedves ünnepeltünk, szívünkбől köszöntünk,
Maradj még legalább száz évig közöttünk.
Adjon az Úristen erőt, boldogságot,
Ne adjon töviset, hanem csak virágot.

1998

GYÜRE LAJOS

Nagy hitetések idején

Pál levele a kolossébeliekhez: 2.4.

Zsoltárok könyve: 5.10.

„Ezt pedig azért mondom,
hogy valaki rá ne szedjen
hitető beszéddel!”
Mézes szavakkal vezessen
el-tova az egyetlen útról
halálnak taposómalmát járva.
Ki követne tieid közül
ha látván: a jót elhagyod
szavad csak annyit ér mint
lobbanó avar lángja
csak füst és hamu olcsó
délibáb-játék a pusztán
ügyeskedő kóklerek méltán
nevetnek mérhetetlen botor
balgaságodon ki elhagyod
népedet a zsíros tálról
hulló morzsákért mikor
böjtidőben tartóztatja
magát az igaz ember.
Kinél a becsület lyukas garas
a beszédnek nincsen alja
s a tető felette a magas ég
görögtűz hulló hideg parázs
múló szivárvány habos

fénye káprázat csupán
narkotikum s az ébredés
másnaposságára gyógyírt
csak a számarállkapocs adhat
avagy mikor trombita harsan
Jerikóban.

Ismét mondom:

óvakodj a sima nyelvű kerítőktől,
portájukat messze kerüld, kalapot
ne emelj nekik, s földetlen fővel
ne mutakozz, ne járj előttük,
nehogy higgyék, állhatatosságod
ára – kötélre – potom harminc ezüst.
„Mert nem jön ki szájukon
őszinte szó, belül romlottak”
mert hitványságuk napnál
világosabb s gyarló botlásodban
elemésztenek, és vetnek gyalázat
újtára házad népével mindörökre.

HARASZTI MÁRIA

Szabad vers

levetköztem immár az utolsó
barátot mint
kígyó bőréből ha
vedlik
jó így
pőrén és szabadon

az okokat ha kérded
elmondom de
nem lesz
örömed benne

még
hiszed jók és jót akarnak

hidd azt.
jobb míg hiszed
hogymosolyuk mögött nem
álnok irigység s szánalom bújik meg az
önzés
hogycsak maguknak
akarnak
szép új világot

nem jó a jóság
mögötte sanda
szándékot lesnek

s meg is lelik mindazt mi
nekik sajátjuk elvégre
a mérce mindig
az ember maga
tovább nem ér
a gondolat sem

ne bánd.
még tízmilliárd év hátravan s
a majmok lassan beszélni tanulnak

szomorú mondod ugyan mi
a szomorú ebben jobb ez mint
hazug mosolyok és kézfogások
cinikus szavak cinkos szájhúzások
miközben úgy szomjaznak
a sikert elismerést mint
csámpás málhás tevék a Szaharában
hehe.

nevetsz?
komolyan mondom. jó szót
szólj csak tenyeredből
esznek megrakják
oltárod friss gyümölcscsel csak
vágd ketté
nézd meg jól mielőtt
beléharapsz

nem a klón veszélyes. az ki létrehozza
az atom is létező és vannak
égitestek ahol magától robban
az aids ellen is találtak gyógyszert a napokban
lesz gyógyír a rákra s gaia

hiába
rázza magát vannak
már rengésbiztos házak
lesz elég magas a gát
ha fene fenét eszik is
dögöljön meg minden folyó dögöljön
zuhanhat kométa felénk kitérünk előle
lövedékeink átütik a bölcsesség falát
megvédjük magunkat
ha a világ
másik fele belepusztul is

de tőled barátom
s engem magamtól
vajon
ki véd meg
vajon ki

HODOSSY GYULA

Levél

a cselezdéki irodalmárnak, az irodalomnak és az irodalmi életnek, vagyis a mindezeket megszemélyesítő, hosszú sálat hordó ifjúnak, aki mindenáron látszani akar, s kihívóan (mindenki mást megvetve), sértőn, különböző pózban mutatgatja mindenét, sőt még azt is, amiye nincs, mint a „császár új ruháját”, tapsol, örül, lelkesedik. A gyanakvókat megfosztják kételyeiktől az odaítélt díjjal. Igen, mert ki merne kételkedni a vélt vagy tisztelt intézmény igazában, tehát éljen a „nagydíjas” alkotás, ami persze gyerekeknek sem ajánlatos, sőt egyenesen tiltott, nehogy megismétlődjék az a szégyenteljes eset, amikor egy neveletlen tacsó nem látta meg azt, amit előtte minden tisztességes honpolgár rendre látni vélt.

Kedves P. Esti Barátom!

Közeleg a tél. Hosszú sálad mikor fojt meg? Nem mintha a halálod kívánnám, csak úgy eszembe jutott megkérdezni (hiszen mindenki meghal egyszer!), miközben nézlek, ahogy az avarban hetvenkedve lépkedel, egyik kezeden notesz, másikon toll. Noteszod üres, tollad kiszáradt. Nem furcsállanám, ha meglepődnél tollad írásképtelenségén. Nem azért hordod magaddal, hogy írj vele. Megszoktad, hozzád nőtt, mint az ősz, a levélhullás, az avar, a sáros bakancs, a bűdös zokni, itt-ott egy-egy okádék, az álarcok

nagy választéka, ebből is a legdivatosabb, a nemzetiségi hős maszkja, az idegen szavak, a francia újságokból kiollózott, sötétbetűs mondatrészek.

Nagyra becsülöm szimatod. Még mindig képes vagy megtalálni a valóságos földet, ahol még megnő a fa, ahol a lehulló leveleket elégetni még nem gereblyézik halomra, ahol az eke sem szántja el a frissen hullott sárgásbarna takarót, ahol az avarnak lehetősége van megszületni.

Jót rúgsz az avarba, és eszembe jut, Téged is mennyien rugdosnak, és mily nagy élvezettel – legalábbis a mindig ismeretlen helyekről érkező híresztelések szerint. Olykor megsajnállak, pedig...

A cipőd előtt repdeső holt levelek, mint egy-egy olvasmányélmény. Felszínre kerül a sok hit, a lelkesedés, a vágy, a vigasz, amit egykoron megalkottál, de Te csak azt látod, hallod meg, amit akarsz. A halott leveleket, mint a múlt tetteit, érdemeit, nem veszed észre, mert kompromittálnak, magyarázkodásra kényszerítenek, és félsz, hogy notórius mellébeszélővé válsz, pedig rég az vagy már – ne haragudj –, ezt meg kellett mondanom.

Nagyra becsülöm szimatod, de megvetlek érte, mert nem tartom tisztességes megoldásnak, hogy az „életélményharc-tól” távol, a szűkülő parcellákon létezel. Szerencséd, hogy egyre kevesebbet olvasunk. Rajtam kívül még senki sem vette észre: noteszod üres. Én is csak azért, mert naponta megkereslek, mint valami detektív (besúgó nem vagyok!). A napi robot után egy szélső fának támaszkodva gyönyörködöm biztonságot, nyugalmat, erőt, játékoságot, igazi békeséget árasztó mozdulataidban. A belőled áradó békeség belém ivódott, boldoggá tette napjaim, s úgy éreztem, a saját érdekemben is: meg kell védjelek a támadóktól.

Elvégeztem a politikánk és ideológiánk miértjeit magyarázó esti egyetemet, hogy ha kell, nyomós érvekkel tudjak

szólni melletted. Később arra gondoltam, a szép szó nem segít minden esetben. Bokszedzésekre kezdtem járni. Szobám falára felrajoltam Cselezdék térképét, bejelölve rajta az összes parkot, erdősávot, sőt még a gyümölcsösöket is. Naponta futottam, hogy megjeljelek, de megérte. Rájöttem a rendszerre, mely szerint változtatod a helyedet. Mára már könnyűszerrel ki tudom számítani, merre vagy. Meglepődtem kényességeden: például ha keletről fúj a szél, legyen bár őszi vagy tavasz, máshol rúgod az avar, mint amikor nyugatról fúj.

Az edzések után egyenest a keresésemre indultam. Csodáltalak, és hittem, ha kell, meg tudlak védeni, de nem bántott senki. Többször már kívántam is, hogy valaki megrúgjon.

A kálvária akkor kezdődött, amikor a megvertetéseidben kezdtem kételkedni. Sokéves megfigyelésem alatt egyszer sem rúgtak sebbe. Az emberek mindig tisztelettudóan haladtak el melletted. Kalapjukat emelve mélyen meghajoltak előtted, vagy hangos szóval köszöntöttek. Évekig minden estémet – tudtomon kívül – veled töltöttem. Voltak, akik se bá, se bú, mentek el melletted. Nem vitatom, sértésnek sértés ez is, de mégsem „megvertetés”. Emlékezz csak vissza, hogy megkapták tőlem a magukét: Maga hálátlan, hajoljon meg, igen, jól hallja, hajoljon meg, máskülönben laposra verem, elvégre humánus is van a világon!

Miután továbbra is az a hír járta, hogy rugdosnak, munkaadómától meghatározatlan időre fizetetlen szabadságot igényeltem, hogy ne csak estéimet tölthessem veled.

Reggelente befutottam minden avarlepte (állítólagos) szűzföldet, de sehol sem leltelek. Hol lehetsz? – rémüldöztem. A térkép segítségével végzett számításaim csődöt mondtak, legalábbis ami a nappalokat illeti. Mivel estelente továbbra is mindig a várt helyen bukkantál fel, kénytelen

voltam napnyugta után megvárni, míg tollad után noteszod is zsebre vágod, és elindulsz hazafelé. Követlek egy régi szabású tömbépület boltíves kapubejárójáig. Hosszú sáladat a szél magával ragadta. Felemelkedett a magasba, és kecses lejtéssel eltűnt mögöttem. Mintha jó éjszakát kívánt volna nekem, és egész Cselezdéknek. Meghatódtam. Melegem lett.

Fel-alá járkáltam a kapualjban, és végre rájöttem – én ostoba –, pedig milyen egyértelmű: persze, hogy Te sem tartod megoldásnak a „szűkülő parcellákon” ógyelegni. Estelente jársz csak oda, mivelhogy ősi birtokod, de napközben a szántóföldeken, a gyárakban, a hivatalokban, az iskolákban, vagyis az igazi harctéren, a vasbeton és műanyag világban terjeszted a hitet, árasztod a békességet. Nem is lehet másképp.

Reggelre már vacogtam. Az út másik oldaláról lestem, mikor bukkansz elő. Megjelentek a munkások, a gyerekek, a tanítók, az újságírók, hivatalnokok, majd fekete szolgálati kocsik érkeztek, és jöttek az igazgatók, titkárok, elnökök. Hosszú szünet után, utoljára egy szakadt ruhás öregember hagyta el a kapualjat. Már-már azt hittem, Te jössz, de nem, mégsem.

Hiába vártalak; aznap is, később is...

Drága Barátom, ma már tudom, rég nem létezel. Estelente egykori alkotásaidal élővé varázsolod magad. Az avar meleg takarója alól előbújsz, letöröd a szél farkát, és ilyenkor látlak is.

Ugye, elismered?

Válaszodra várva búcsúzó:

Egy Ifjú Költő

Ui.

Szintén hosszú sálat viselek.

HODOSSY ZSUZSANNA–SZILÁGYI JANKA

Multikulturális gyermeknevelés Buffalóban

Külföldi tapasztalacsere-látogatásaink és tanulmányaink során a New York Állami Egyetem Buffalói Korai Gyermeknevelési Kutatási Központjában alkalmunk volt megismerni egy érdekes gyermeknevelési programot, amely, úgy gondoljuk, érdemes a bemutatásra, mert jó példa a korai gyermeknevelés sokoldalú megközelítésére.

A program alapjaiban megtartja a gyermeknevelés-történet pozitív hagyományait. Például az óvoda alpelvei közé tartozik Friedrich Froebel (1782–1852) és Lev Vygotszkij (1896–1934) játéktevékenységen alapuló tanulásmélete és a Sigmund Freud (1856–1939) és Erik Erikson (1902) által hangsúlyozott érzelmi és szociális fejlődés fontossága. Ugyanakkor a nevelési program a háttérkutatások eredményeivel párhuzamosan folyamatosan változik.

A Buffalói Egyetem Korai Gyermeknevelési Kutatási Központja a *National Association for the Education of Young Children* (Országos Korai Gyermeknevelési Szövetség) által akkreditált intézmény. Elsődleges feladata a leendő nevelők gyakorlati felkészítése egy folyamatosan és tudatosan fejlesztett és kutatott, 2–5 éves, különböző nemzetiségű gyermekek számára működő intézményben.

Az óvoda alapvető célja az, hogy a valamennyi gyermekkel veleszületett képességeket kinyissa és fejlessze, természetes, velük hozott multikulturális környezetük sokszínűségében. Fontos, hogy a gyermekek megismerjék önmagukat és környezetüket, hogy képesek legyenek hallani,

látni, beszélni, mozogni és meglátni; ráfigyelni a környezetre, a másik emberre; kommunikálni társaikkal és a felnőttekkel. Az óvoda feladata pozitív élményeket biztosítani számukra a saját és a környezetükben létező más kultúrákról.

A gyermeki fejlődés valamennyi egyedi aspektusa, így a szociális, az érzelmi, az értelmi és a testi fejlődés is hangsúlyos szerepet kap. Emellett figyelmet fordítanak arra, hogy a gyermek a közösség integrált tagja, ezért tudnia kell együttműködni másokkal, különböző korú és nemzetiségű gyermekekkel, felnőttekkel. A csoportokban különböző nemzetiségű 2-5 éves gyermekek tevékenykednek. A különböző korú és nemzetiségű gyermekek és szüleik multikulturális környezete nemcsak a megismerést, az együttműködést és barátságok kialakulását segíti, hanem felkészíti a gyermekeket a globális közösségben való életre, a nemzeti értékek tiszteltetésére, őrzésére.

A gyermekek számára olyan multikulturális környezetet alakítanak ki az óvodában, amely inspirálja testi, értelmi és érzelmi fejlesztésüket, fejlődésüket. Minden teremben külön életszerű teret biztosítanak a különböző játéktevékenységeknek, hogy segítsék az egyéni fejlődésnek megfelelő bekapcsolódást. Ezek a terek – nevezzük magyarul talán kuckóknak a bensőséges, meleg, pozitív hangulatuk miatt – rengeteg, a tevékenységre jellemző eszközzel, játékkal, segédanyaggal vannak felszerelve.

A manipulációs kuckóban különböző anyagú és méretű kirakó- és manipulációs játékok találhatók a színek, formák és számok cselekedtető felfedezéséhez és megismeréséhez. Tevékenykedés közben a gyermekek megtanulnak csoportosítani, mintát folytatni, logikusan gondolkodni, térbeli kapcsolatokat fedeznek fel és fejlődik problémamegoldó képességük.

Az építőkuckóban különböző méretű és formájú fa építőkockák, kisebb figurák, járművek és közlekedési táblák segítik a gyermekek bekapcsolódását azokba a tevékenységekbe, amelyek fejlesztik a számolást, a csoportosítást, a szem és a kéz koordinálásának képességét és a kreativitást, és elősegítik a térbeli viszonyok megtanulását.

A drámajáték-kuckóban sokféle ruha, népviselet és jelmez áll a gyerekek rendelkezésére, hogy magukra öltsek és ezáltal bármilyen szerepbe beleképzelhessék magukat, akár egy másik nemzetiségű gyermek vagy felnőtt szerepébe is. Babákkal, bábokkal, játék telefonokkal és sokféle eszközzel jeleníthetik meg a mindennapi élet szituációit és színhelyeit. Ezek a szituációs és drámajátékok fejlesztik az önkifejezést, a kommunikációt, a képzelőerőt, fantáziát, a különböző szerepek átélését, megtapasztalását és a más nemzetiségű gyermek másféle családi attitűdjének megismerését és elfogadását.

A művészetek kuckójában festőállványok, különböző anyagú, méretű és színű papírok, festékek, ecsetek, zsírkréták, ceruzák, ollók, ragasztók, fonalak és különböző anyagdarabok segítik a gyermekek tevékenykedését. Az itteni játék fejleszti az önkifejezést a gyermekek multikulturális változatosságában, a szem és kéz összehangolását, a méretek és a tér kapcsolatainak felfedezését, a mintakészítést és -folytatást, a formák és alakzatok megkülönböztetését, a fantáziát és a kreativitást.

A víz- és homokkuckó terepasztalokkal van felszerelve a homokjátékokhoz. Homokozókészletek, öntözőkannák, csövek, lapátok, sziták, tölcsérek, palackok, habverők ösztönzik a gyerekeket a tevékenykedésre. Fejlődik a szem- és kézkoordináció, a problémamegoldás, a kreativitás, a képzelőerő és a fogalomkialakítás. Megtanulják a hideg, a meleg, az üres, a teli, az úszik, az elsüllyed stb. fogalmakat.

A könyveskuckóban található saját készítésű és boltban vásárolt könyvek, magazinok, térképek, bábok, plüssállatok és segédanyagok az egyes történetek megértéséhez és folytatásához, a befejezés kitalálásához, a történet eljátszásához. Ezeknek a tevékenységeknek a célja a figyelés, a hallás utáni megértés, a predikció és a beszédfejlesztés. A tevékenységek során fejlődik a gyermek fantáziája, bővül világképe, más embereket és helyeket ismer meg. Így a könyv a gyermekek életének és mindennapjainak részévé válik.

A betű- és íráskuckóban tollak, ceruzák, filctollak, tábla, kréta, mágneses betűk, betűsínék, képeslapok, borítékok, nyomdakészletek, matricák, postaláda és sok más írásra készítő eszköz található. Fejlődik a kreativitás, a szem- és kézkoordináció, továbbá kialakul a szín, a forma, a méret, a helyzet és a hely fogalma. A gyermekben tudatosul, hogy érzelmeit, gondolatait és ötleteit nemcsak szóban, hanem írásban is kifejezheti. Megismerik a családban, otthon más-képpen beszélő társaik írásmódját.

A számítógép-kuckóban számítógépek, nyomtatók, megfelelő programok, játékok, és továbbfejleszthető anyagok vannak. Fejlődik a szem- és kézkoordináció, a rajzkészség, az íráskészség, a problémamegoldó képesség, az ok-okozati viszonyok megértése. A gyermekek megtanulnak türelmesen várni a gépre, sorban állni, együttműködni.

A zene- és tánckuckóban különböző eszközök, népi hangszerek található hang- és ritmuskeltésre: dobok, triangulumok, kazetták, magnók. Hetente egyszer egy zenetanár is foglalkozik a gyermekekkel. A hallást, a mozgást, a ritmusérzéklet, a kreativitást, az önkifejezést fejlesztik az itteni tevékenységek. Lehetőség van más kultúrák zenéjének megismerésére is.

A tudományok kuckójában könyvek, mikroszkópok, távcsövek, nagyítók, mágnesek, mérlegek, vetőmagok, nö-

vények, háziállatok és a gyermekek által készített gyűjtemények gazdagítják a tevékenységek eszköztárát. Lehetőség van kísérleteket végezni. A tevékenységek során fejlődik a gyermekek kreativitása és szókinccse. Kialakul a szín, a súly, a méret és az anyag fogalma. Megtanulnak a gyermekek csoportosítani, kategorizálni; felfedezik és megismerik a természetet, és megtanulnak vigyázni rá.

A pszichomotoros tevékenységek kuckójában mászó, egyensúlyozó és ugráló tornaszerek, labdák, kerek járművek: rollerek, biciklik és triciklik vannak. A gyermekek különböző mozgásokat tanulnak meg, például szögdecselni, futni, kúszni és mászni. Megismerik a labdajátékokat, hogyan kell felvenni, elkapni valamit és dobni.

Az óvoda egyik alapelve, hogy a szülő a legmeghatározóbb nevelő a gyermek fejlődésében és életében, így fontos szerepet kell, hogy kapjon. Ezért folyamatos a munkakapcsolat a szülők és a nevelők között. Félévenként tartanak szülői értekezletet, ahol a szülő, a nevelő és az óvodai személyzet közösen beszélgetnek a gyermekekről. Ezenkívül a szülő információt kap gyermeke fejlődéséről a nevelővel egyeztetett találkozásokon, részt vehet a foglalkozásokon, ahol felolvashat, mesélhet, énekelhet, vagy készíthet egy a kultúrájára jellemző ételt, illetve megtaníthat egy népi táncot. A megfigyelőszobából is figyelemmel kísérheti a tevékenységeket. A megfigyelőszoba úgy van kialakítva és felszerelve, hogy a szülők és a kutatók teljes értékű megfigyeléseket folytathassanak a gyermekekről és a nevelőkről.

Az óvodában olyan amerikai és külföldi, így jelenleg magyarországi nevelők és leendő kutatók dolgoznak, akik érdeklődnek a korai gyermeknevelés iránt, és fontos számukra, hogy minél több módszert próbáljanak ki, és minél több értékes tapasztalatot szerezzenek a korai gyermeknevelési folyamatról. Hetente egy alkalommal tartanak jó hangula-

tú szakmai megbeszélést a gyerekekről, a nevelésről és a felvetődő pedagógiai kérdésekről. Ezekben a megbeszéléseken alakul az óvoda nevelési programja.

Irodalom

ECRC Parent Handbook. Second Revised Edition by Cynthia Lynn-Garbe. 2000

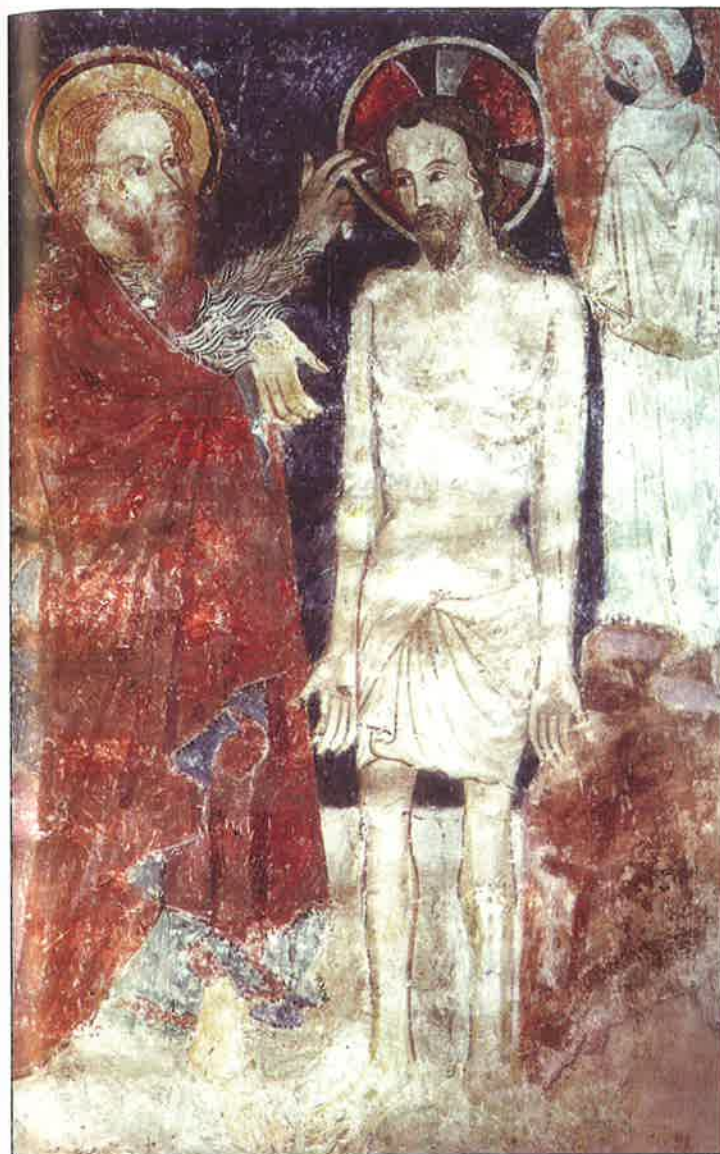
Jaipaul L. Roopnarine–James E. Johnson: *Approaches to Early Childhood Education*. Merrill, Prentice Hall. 2000.

LIPCSEY GYÖRGY: Oszlop

LIPCSEY GYÖRGY: Konstrukció II.

Jézus megkeresztelése a Jordán folyóban.
Csetnek, XV. század. MÉRY GÁBOR felvétele

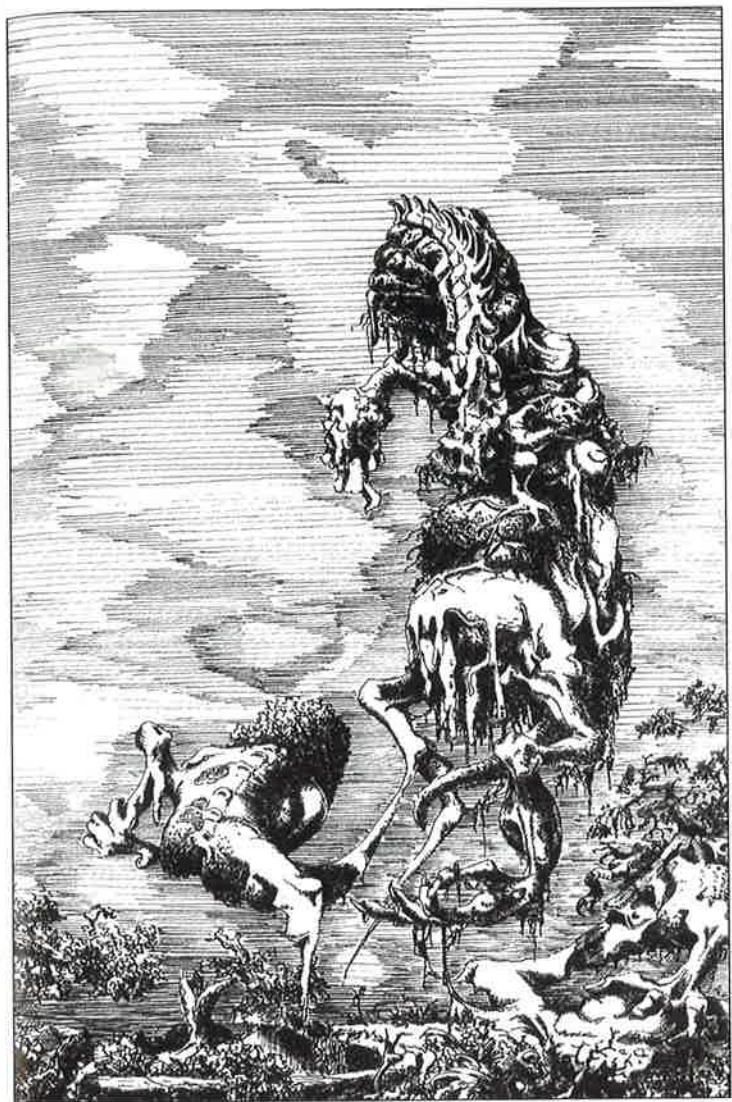
Szenháromság. Gömörhákos, XIV. század.
MÉRY GÁBOR felvétele

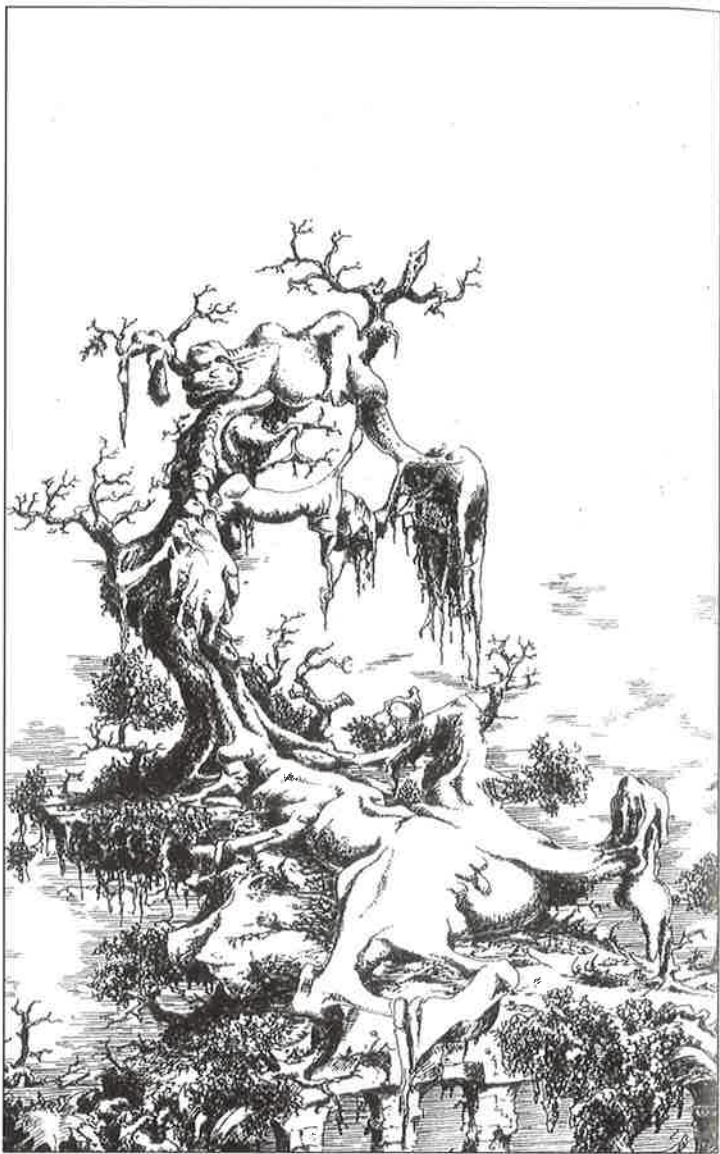
NAGY ATTILA rajza

NAGY ATTILA rajza

Nagy László grafikája

Nagy László grafikája

NÉMETH ILONA: Nádas installáció

NÉMETH ILONA: Többfunkciós nő (hanginstalláció)

SIDÓ SZILVESZTER: Kopjafa

SIDÓ SZILVESZTER kopjafa

TAKÁCS JÁNOS meseillusztrációja

TAKÁCS JÁNOS meseillusztrációja

TÓTH LEHEL felvétele

TÓTH LEHEL felvétele

HORVÁTH GÉZA

A zene mindenkié?!

(Töprengés a zenéről, az igénytelenségről
és a dilettánsokról)

Úgy két évtizeddel ezelőtt, amikor Kodály Zoltán születésének századik évfordulóját készültünk kisvároskánkban megünnepelni, számos Kodály-idézet, esszé vagy hosszabb tanulmány került a kezembe. Alig volt olyan, amelyben a nagy zenetudós ne ostromozta volna a kultúrában egyre burjánzó igénytelenséget. Hogy mennyire nem értették vagy nem akarták megérteni intő szavait, arra mi sem jellemzőbb, mint hogy egyik legtöbbet idézett mondását is (szándékosan vagy csupán tudatlanságból?) pontatlanul kezdték idézgetni. „*Legyen a zene mindenkié!*” – mondta ő. És mi lett a mondásból? „*A zene mindenkié.*” Kodály felszólító mondata egy óriási változtatást sürgetett; a kijelentő mondat beletörődést sugall.

Emlékszem, iskolapadban ülve nap mint nap találkozhattunk az értékes-értéktelen összehasonlításával. Tanáraink bántás nélkül, óvatosan fordítottak el bennünket a silány ponyvaregényektől, a giccses kertitörpéktől, és adták kezünkbe a jó könyvet, mutatták meg az igazán értékes képzőművészeti alkotások szépségeit. Ki tudja, miért, de a „zenei meggyőzés” már nem volt ilyen tapintatos és sikeres. Kodály szavait túlságosan is leegyszerűsítve szüntelenül azt hallottuk, hogy a *népzene* (ezen belül is a *népdal*) a kizárólagosan értékes zene. Ez a „*tiszta forrás*”: minden más ebből nőtt ki vagy ebből fajzott el. Így aztán tökéletesen

kétvágányú zenei ízlésnevelést kaptunk: szüleink otthon, bálban, lakodalomban magyar nótára, operettzenére, cigányzenére tudtak csak őszintén mulatni. Ezekről pedig a zene tudósai kerek perec kijelentették, hogy a népzene legnagyobb rombolói. Furcsa módon forgatták ki Kodály szavait. Valahogy így: a népzene az tudja romlatlanul megőrizni, aki más műfajokkal meg sem ismerkedik, vagy ha már ismeri, akkor kellőképpen gyűlöli azokat. (Mintha már valahol találkoztam volna hasonló érveléssel. Az ország hivatalos nyelvét csak az tudja tökéletesen beszélni, aki csak ezt az egy nyelvet ismeri.)

Erre a kétvágányúságra akkor döbbsentem rá igazán, amikor a Csehszlovákiai Magyar Tanítók Központi Énekarának tagja lettem. A Vass Lajos vezette kórust egy-egy hangverseny után gyakran vendégelték meg, és ezek a vacsorák mindig énekszótól voltak hangosak. Szinte kivétel nélkül először kórusművek, majd népdalok csendültek fel, hiszen a kórus tagjai valamennyien tisztában voltak azzal, hogy példát kell statuálniuk. Ha valaki netán egy ilyen spontán éneklés elején magyar nótára gyűjtött, azt a többiek gyorsan, de udvariasan rendreutasították. Ám fél óra sem telt bele, a népdalt magától felváltotta a hallgató, a csárdás és a magyar nóta többi változata. (Persze, ebben az éneklésben Vass Lajos aktív módon már sohasem vett részt. Hallgatta a mulatozókat, és elnézően mosolygott. Mi más is tehetett volna?)

Tovább rontotta zenei ízlésünk töretlen fejlődésének esélyeit, hogy (mi, a „nagy generáció” tagjai) szabályosan „beleszerelmesedtünk” a kor új zenei örületébe, a rockzenébe (vagy ahogy akkor nevezték: a beatzenébe), és ezért egykori pedagógusaink a rablógyilkosokkal együtt emlegettek bennünket – nem kis büntudatot ébresztve bennünk. Lázádságnak tűnt, hogy olyan zenét szerettünk, amelyről a

felnőtteknek lesújtó véleményük volt. Pedig eszünk ágában sem volt lázadni. Nem csodálom, hogy generációm zenei ízlésvilága enyhén szólva összeomlott. Isteni szerencsének tartom, hogy gimnáziumi osztályfőnökünk az átlagosnál előrelátóbb volt. Számtalanszor felhívta a figyelmünket arra, hogy egy zenei műfaj nem lehet eleve jó vagy rossz; egy műfajon belül azonban létrejön néhány értékes és sokszorosan több értékű alkotás. Ez hatványozottan érvényes a könnyűműfajra. Egy népdalt, operát vagy szimfóniát is elő lehet adni kontár módon, modorosan, ízléstelenül, ugyanakkor a magyar nóta tanult, tehetséges zenészek és énekesek előadásában valóságos művészi élvezetet nyújthat. Félre ne értsen a tisztelt Olvasó: magam is a népdal szerelmese vagyok, pedagógusként magam is sok-sok népdalt tanítok meg tanítványaimmal; nem akarok velük zeneórán magyar nótát énekeltetni. Mégis úgy érzem, ideje lenne abba hagynunk a nóta ócsárlását. Nem való a beteget bottal ütni! Mi tagadás, a nóta dögvőráson van. Talán azért, mert majd egy évszázadon át kitartóan ócsároltuk, talán azért, mert sorsának alakítását átengedtük a dilettánsok kezébe.

Mindenekelőtt szögezzük le: a magyar nóta nem *romlott népzene*, hanem egy teljesen *más műfaj*, amelyre cáfolhatatlanul nagyobb hatással volt a német-olasz romantikus műzene, mint a magyar népdal. Azonban rokonsága a magyar népzenevel nem tagadható. Gondoljunk csak azokra a dalokra, amelyekről csak a szakemberek tudják eldönteni, hogy a népdalok, a népies műdalok vagy műdalok közé sorolandók-e! Talán a műfaj rossz fényben való feltüntetése miatt történt, hogy a magyar nóta tisztaságával (tudomásom szerint) senki sem foglalkozott eddig olyan tudományos alapossággal, mint a népdalokéval. Ma már látjuk, hogy ez nagy hiba volt. A magyar nóta néhány évtized alatt azok prédája lett, akik azt hiszik, hogy *A zene mindenkié*,

azazhogy *A zene mindenki kapcája*. A nyolcvanas években jött divatba, hogy „a zenélni tudás igencsak alacsony fokán álló” (hogy finoman fejezzem ki magam), de stúdiózási lehetőségekkel már rendelkező zenekarocskák ún. lakodalmas zenét kezdtek forgalmazni olcsó kazettákon, „*mindenki szórakoztatására*”. Sajnos, sok vevőjük akadt. A zenei műveletlenség ugyanis ekkorra már félelmetes méreteket öltött. Mert az hagyján, hogy száz emberből kilencvenkilenc még Verdi Nabuccójának *Rabszolgakórusát* sem hallotta, és egyetlen Beethoven-szimfóniát sem lenne képes őszinte élvezettel végighallgatni. Ezzel szemben az az igazán fájdalmas, hogy a „*nagyérdemű*” még azt a zenei műfajt sem tudta megvédeni a torzulásoktól, amit magáénak vallott (amire igazán önfeledten tudott mulatni). Jól emlékszem még, hogy a hatvanas években a zenészek kölcsönösen figyelmeztették egymást, ha valamelyikük rossz dallamot játszott, rosszul kísért vagy énekelt. (Ezért senkinek sem jutott volna eszébe megsértődni.) Ma már az ún. „egyszemélyes zenekarok” tömegesen terjesztenek rossz dallamokat, helytelen harmóniákat, sőt szövegeket is. A jó szándékú figyelmeztetést, helyreigazítást kevesen fogadják köszönettel. Ezért aztán a magyar nóta, operett vagy sláger – romlottságánál fogva – gyorsan elveszíti egykorvolt becsületét, varázsát. Ráadásul a „tanulékony” tömeg könnyen átveszi a zenészek által terjesztett torz változatokat. A fertőzésből feltartóztathatatlan járvány lesz.

Persze, ilyen torzulások nemcsak a könnyűzene világában jelentkeznek. Gondoljunk csak a *Himnuszra!* (Van-e még egy nemzet a világon, amely következetesen helytelenül énekelné a saját himnuszát?!) Mostanában – hál' Istennek – elég gyakran van arra alkalmunk, hogy elénekeljük a nemzeti imádságunkat. Mégis: ahogy elhangzik az „*Isten áldd meg a magyart*” kezdősor, mindig egy kis szorongás

vesz rajtam erőt. Nem politikai indíttatású, mint a hetvenes-nyolcvanas években, amikor bizton számíthattunk arra, hogy másnap beidéznek az elvtársak, és ránk sütik a nacionalizmus vagy a revizionizmus bélyegét. Ennek a mai félelemnek egészen más oka van: hányan fogják a *Hozz rá víg esztendőit* helyett azt énekelni, hogy *Hozz reá víg esztendőit?* Kölcsey szövegét Erkel sem változtatta meg a megzenésítés során: a dallamot úgy komponálta meg, hogy a *hozz* szótagra két éneklő essék. (Ho-ozz rá...) Lemezfelvételen, énekkarok előadásában hallhatjuk is a helyes változatot. A tömeg mégis – többnyire *Hozz reát* énekel. Magyarázatul (de nem mentségül) felhozható, hogy az egyházi énekeskönyvekben és sok-sok más kiadványban a téves változat szerepel. De legalább ugyanannyiban a helyes is föllelhető. Miért éppen a rossz változat terjed?! Igaz lenne a mondás, hogy a *rossz példa ragadós?*

Az igénytelenség a templomainkat is elérte. Körülbelül tíz éve jött divatba gitárzenés mise és istentisztelet. Nem a hatvanas-hetvenes évek beatmiséire gondolok. Azok alaposan megkomponált, többnyire értékes alkotások voltak, nem voltak mindennaposak, ezért különösképpen nem is tudták befolyásolni a közízlést; ezzel szemben színesebbé tették a szertartást. Arra a jelenségre szeretnék most rámutatni, ami nálunk a rendszerváltással egy időben kezdett terjedni. A nemzetközi találkozókra járó keresztény ifjúság olyan újszerű, a kor európai könnyűzenei stílusához igazodó gitárkíséretes énekekkel ismerkedhetett meg, amelyeket hatásosan lehetett nagy tömegben, közösen, olykor esetleg több nyelven is énekelni. Ez önmagában nem kifogásolható, hiszen a terjesztett szerzemények között voltak háromnégyszólamú kórusművek is. Nem is magukkal a „művekkel” van baj, inkább az előadásukkal. Nem tudom, mi lehetett annak az oka, hogy az ún. „ifjúsági” énekek betanítását

többszörre olyanok vállalták, akiknek azelőtt semmiféle zenészi, énekesi vagy énektanítási tapasztalatuk nem volt. A csoportokat kísérő gitárosok is (néhány kivételtől eltekintve) csupán négy-öt akkordot ismertek és használtak – semmibe véve a kották harmóniajelzéseit. Az ízlésrombolók előtt semmi sem lehet szent. Azokat a produkciókat, amelyeket egy kultúrházban minden bizonnyal kifütyülnének, a templom falai között ma nyugodt szívvel elő lehet adni. A silány produkciókra még ideológiai mentség is találtatott: az *Úr számára nem az előadás színvonala a fontos, hanem az előadók őszintesége, igyekezete...* Óvilági zenekultúránk a gregorián énekre építkezett. Most a gitárzenés mise épp ezt a „tisztá forrást” látszik kiszorítani Isten házából. Csodálkozom, hiszen az egyház mindig is nagyon szigorúan szabályozta a liturgia zenéjét. Tiltások és parancsok sora született zsinatokon, pápai levelekben. Még a remekműveket sem engedte be a templomok falai közé, ha csak egy kicsit is profánnak érezte őket hangzásuk vagy mondanivalójuk alapján. Ideje volna már elgondolkozni azon is, hogy illő dolog-e Istent az örökérvényű, több évezredes hagyományokra épülő egyházzene helyett a korszerűség jelmezébe bújtatott zenei szeméttel dicsőíteni.

Egy valóban értékes zenemű – alkotójától és előadójától egyaránt – rengeteg időt, fáradságot, hozzáértést, felkészültséget, tehetséget és türelmet követel. A fizetség: a műértő közönség (valódi vagy jelképes) tapsa. A siker nem mindig egyértelmű, és néha évtizedeket, évszázadokat vár magára. (Gondoljunk csak a haláluk után fölfedezett vagy újráfelfedezett zeneszerzőkre!) A dilettánsok leginkább a sikert irigylük a nagyoktól, a türelmes, kitartó munkából nem kérnek. A gyors siker érdekében pedig mindenre képesek. Arra is, hogy félrevezessék a nagyközönséget. *Egy értéktelen alkotás önmagában nem veszélyes. Hiszen ha senki sem csodálkozik rá, ak-*

kor úgymint elfelejtik. A baj ott kezdődik, amikor elhítetik róla, hogy szép, amikor a rút kiszorítja a nemeset. Intő példából van elég. Egy mai „átlagember” naponta szappanoperát néz a tévében, máskor nonstop zenét sugárzó rádiót hallgat, egyszemélyes zenekar húzza neki a talpalávalót, és csak olyan újságcikket olvas el, amely nem hosszabb húsz sornál. Elhiszi, hogy ha egy fércműnek azt a címet adják, hogy – mondjuk – A magyarok világhimnusz, akkor ez több, „magyarabb”, mint Erkel alkotása.

Hogy miért épp a zenét említem, amikor a közönség igénytelenségére panaszkodom? Azért, mert itt jelentkeznek a legnagyobb mértékben és a legközvetlenebbül a *dilettantizmus következményei*. Egy kerti törpét nem fognak köztéren fölállítani, egy fércköltemény sem fog megjelenni egy magára valamit is adó kiadónál, és egy beszédhibásból sem válik sohasem filmsztár. Ezzel szemben ma már mindenkiből zenész lehet néhány hónap leforgása alatt, „saját szerzeményeit” akár saját erőből is kiadathatja, forgalmazhatja. Egy CD-lemez megjelentetése ma már korántsem művészi kérdés: inkább jogi vagy anyagi probléma.

Az emberiség kultúráját legnagyobb mértékben a féltetségek veszélyeztetik. Azok, akiknek a *hiszékenysége* nagyobb a *hitüknél*. Azok, akik úgy érzik, hogy nekik is *joguk van* a sikerre, de nem szívesen veszik észre, hogy a művészetekhez csak *alázattal* lehet közelíteni. Azok, akik nem szeretik, hogy az *átlagemberek* közé sorolják őket, holott tehetségük, felkészültségük mélyen az átlag alatt van. Az *átlagemberek* mindig is többen voltak, mint azok, akik évszázadról évszázadra átmentették európai kultúránk értékeit. Ám ekkora túlerőben sohasem voltak, mint napjainkban (legalábbis a posztkommunista országokban). Vagy csak az értékrombolás során alkalmazott módszereik lettek hatékonyabbak?

IVANICS MÁRIA

Vámbéry Ármin

(*Gondolatok a Dervisruhában Közép-Ázsián át című könyve kapcsán*)

Vámbéry Ármin megítélése a magyar, de a nemzetközi tudományos életben is rendkívül ellentmondásos. Jól mutatja ezt, hogy műveit, a *Keleti életképek* c. könyvének angol nyelven való megjelentetésétől eltekintve, nem adták ki újra Magyarországon. Ezért üdvözölendő a Lilium Aurum Könyvkiadó igyekezete Vámbéry munkáinak megjelentetésére.

A páratlanul gazdag, sikerekben és bukásban egyaránt bővelkedő életút egy dunaszerdahelyi zsidó családból indult. Az, hogy a tehetséges gyerek pályája nem a korán elhunyt talmudista apa nyomdokain haladt, a korszemlemnek tudható be. A 19. század első fele e térségben a nemzeti ébredés kora volt. Vámbéry fiatalsága is a reformkor nemzeti érzelmektől átítatott éveire esett, átélte a forradalmat, majd a szabadságharc bukását, s mint oly sok kortársa, nemzetiségre és vallási különbségre való tekintet nélkül azonosult a magyar nemzeti célokkal. Ismeretes, hogy pályáját igen nagy hátránnyal kezdte. Anyagi okokból nem tudta befejezni gimnáziumi tanulmányait, s mindvégig autodidakta módon képezte magát. Óriási gyakorlati tudása azonban, melyet konstantinápolyi működése és közép-ázsiai utazása során szerzett, magasan a szobatudósok fölé emelte őt. Vámbéryban egyszerre tisztelhetjük a nyelvtudóst, a világotutatót, a Londonban és a Boszporusz partján

egyaránt megbecsült külpolitikai szakértőt, s a jótollú újságíró. *Dervisruhában Közép-Ázsián át* c. könyve újrakiadásának kapcsán engedjék meg, hogy most csak az utazó Vámbéryról beszéljek. Nem magáról az útról, hiszen ha a könyvet elolvassák, megismerik belőle a tájat, az embereket. Inkább háttérmagyarázatokkal szeretnék szolgálni, hogy a keleti világban kevésbé jártas olvasó is megértse Vámbéry útjának indítékait, célkitűzéseit és eredményeit.

Honnan jöttünk, kik vagyunk, vannak-e rokonaink vagy egyedül vagyunk, a Kárpátok hegyláncai közé zárva? Ezek voltak a kérdések, amelyekre a kor magyar humán értelmisége a választ kereste. Vámbéry, aki kiváló nyelvtelenség volt, a magyar nyelv eredetének megismerése céljából még házitanítószkodása idején kezdett el könyvből törökiül és perzsául tanulni. A tehetséges ifjú, pártfogói jóvoltából, szerény összeggel a zsebében 25 évesen utazott először álmai városába, Konstantinápolyba. A szabadságharc bukása utáni magyar emigrációnak az Oszmán Birodalomban maradt és az iszlám hitre áttért tagjai vették pártfogásukba és látták el ajánlólevelekkel a magát házitanítószkodásból fenntartó Vámbéryt. Ahhoz, hogy megértsük, hogyan juthatott el egy európai (törökiül *frengi*), az osztrák császárság zsidó vallású alattvalója, a legmagasabb körökig, sőt a szultán személyéig, rövid történeti kitérőt kell tennünk.

Az Oszmán Birodalomban a 19. század első felében hatalmas változások indultak meg. A birodalom keresztény alattvalói függetlenségi harcaikat vívták, sem az oszmán hadsereg, sem az oszmán államgépezet nem tudta megakadályozni a keresztények lakta területek leválását, minimális esetben autonómiájuk kivívását. Elkerülhetlenné vált a birodalom modernizálása. A nyugati eszmék, elsősorban a nemzeteszme, valamint az európai tudományosság és technikai haladás kihívásaira az oszmán társadalom nem volt

kellőképpen felkészülve. A hadsereg átszervezéséhez és a modernizáció végrehajtásához hiányoztak a szakemberek, s a hagyományos francia segítség mellett ebben a munkában nagy szerepet vállaltak a lengyel és magyarországi emigráció tagjai, akik különféle okokból áttértek az iszlámra, és török szolgálatba álltak. Katonai és szakmai tudásukkal tekintélyt szereztek az oszmán társadalomban, s mivel hamar megtanultak törökül (főleg a magyarok), bekerültek és beházasodtak a legmagasabb társadalmi körökbe. Közülük két embert emelnék ki, Kmetty tábornokot, akinek segítségével Vámbéry Hüszein Dáim pasa házában tanító lett, s Szilágyi Dánielt, aki őt a török külügyminiszterhez, Ali pasához juttatta be. Hüszein Dáim pasától kapta később használatos török nevét: Resid efendi (jelentése: 'aki az igaz úton jár', illetve: 'derék férfiú, becsületes úr').

Négy évet töltött Konstantinápolyban, de már a második évben megjelentette német–török zsebszótárát, amely hamar népszerűvé vált, hiszen a mindennapi társalgási nyelv szókincsét tartalmazta. Ez ma természetesen tűnik, de akkoriban a társadalom magasabb köreiben a 80%-ban perzsa-arab elemekből álló irodalmi nyelv, az oszmánli dívott, melyet az alsóbb néprétegek egyáltalán nem értettek.¹ Vámbéry kapcsolatai révén valószínűleg kényelmesen megélt volna Konstantinápolyban, s kiváló oszmanista lett volna belőle, ha figyelmét Szilágyi Dániel nem fordítja a közép-ázsiai törökség irányába.² Szilágyi Dániel debreceni diákként 18 évesen részt vett a szabadságharcban, majd annak bukása után török földre menekült. Sokáig Várnában teherhordóként kereste a kenyerét, de hamar megtanult törökül, beleértve az irodalmi nyelvet is, és tolmácsolásból származó jövedelméből kis könyvkereskedést nyitott Konstantinápolyban. Amint sorsa jobbra fordult, minden pénzét kéziratok vásárlásába fektette, melyek között voltak olyanok is,

amelyek a közép-ázsiai törökség irodalmi nyelvén, csagatául íródtak. Vámbéry Szilágyi boltjában ismerkedett meg ezekkel a ritkaságszámba menő művekkel. Zseniálisan észrevette, hogy a magyar nyelvrokonság kutatásánál nem az oszmán-török szavakból kell kiindulni, hanem a törökség keleti ágánál fennmaradt szókincset szükséges vallatóra fogni, mert abban sokkal több a hasonló szó. Anélkül, hogy Vámbéry nyelvészeti-turkológiai munkásságával foglalkoznék, legyen szabad egy mondat erejéig kitérni rá: Vámbéry jelentősége a turkológia számára éppen abban áll, hogy a magyar és török nyelv rokonítása céljából elsőként kezdett el csagatáj szövegekkel foglalkozni. Vámbéry tehát azért vállalkozott a közép-ázsiai útra, hogy megismerje azokat a területeket, ahonnan a csagatáj kéziratok származtak, s általa közelebb jusson a magyar nyelv eredetének megfejtéséhez.

E történeti és nyelvészeti kitérő után kanyarodjunk vissza útjának körülményeihez. Mit jelentett ebben a korban felfedezőútra menni, s kik vállalkoztak rá? Többnyire nagyhatalmak (Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Oroszország) állampolgárai vagy a szolgálatukba szegődött más nemzetiségű tudósok. Ezekben az esetekben a nagyhatalom, ha teljes mértékben nem is tudta szavatolni az utazó biztonságát, de pénzzel támogatta, konzuli szervezeteinek segítségével figyelemmel kísérte az útját, számon kérhette az életét. Vámbéryt csekély pénzzel segítette a Magyar Tudományos Akadémia, s egy latin nyelvű ajánlólevelet is írtak a Buharai Tudós Társaságnak címezve, de az osztrák diplomácia nem állt mögötte, hiszen abban a térségben, ahová Vámbéry indult, az osztrák császárságnak nem voltak politikai és kereskedelmi érdekeltségei. Közép-Ázsiáért Oroszország és Anglia versengett. Oroszország felé orientálódott Buhara, míg a Kokandi (Taskent) és Khívai Kánság

Anglia felé. A két nagyhatalom közt a versengés Indiáért (Nagy Katalintól kezdve minden orosz cárnak volt ún. „India-terve”), jobban mondva az itt átfutó és egészen Kínáig nyúló kereskedelmi utak hasznáért, valamint az ipar gyapot- és gyapjúsükségleteinek fedezéséért folyt. Az Oszmán Birodalom gazdaságilag nem volt érdekelt a térségben, sőt egészen a 18. századig gyér diplomáciai érintkezést tartott fenn az özbég kánságokkal, hiszen az oszmánok és az özbégek kapcsolattartását akadályozta a közibük ékelődött Perzsia.

Az iszlám világ köztudottan két nagy ágra oszlik: szunnita és síita muszlimokra. Ez utóbbiak főként Perzsiában (a mai Irán) élnek, és saját vallási elöljárójuk, imámjuk van. A szunnita többség, Egyiptomtól Kis-Ázsián át Közép-Ázsiáig a bagdadi kalifa fősége alá tartozott 1258-ig, amikor is a mongolok elfoglalták Bagdadot. A kalifát kivégezték, de egy oldalági rokonnak sikerült Kairóba menekülnie. Így mentődött át a kalifaság a mamelukok birodalmába. Amikor azonban az oszmán Szelim szultán 1517-ben birodalmához csatolta Egyiptomot, majd nem sokkal utána a két szent várost, Mekkát és Medinát, a kalifaság intézménye is a mindenkori török szultánra szállt. Az iszlám világban a vallási és a világi hatalom nem vált ketté, s minthogy a török szultánok világi hatalma megkérdőjelezhetetlen volt, nem sokat törődtek a kalifasággal. A 18. század végén azonban a törökök rájöttek, hogy érdemes nekik is vallási minőségükben kalifaként, minden muszlim védelmezőjeként fellépni, hiszen ezen a címen az oroszok a balkáni ortodox keresztények, a franciák pedig a libanoni katolikus keresztények védelmében gyakorlatilag bármikor beavatkozhattak az Oszmán Birodalom belügyeibe. A szultán mint az összes szunnita muszlim vallási vezetője és védelmezője tehát 1517 óta elméletileg legitim uralkodónak szá-

mított Közép-Ázsiában is, jóllehet a gyakorlatban a valódi hatalmat a helyi vezetők tartották a kezükben. Ezek a helyi vezetők a 18. században még Dzsingisz kánig tudták visszavezetni a származásukat, amely a szeptepén az egyetlen legitimitációt jelentette. A dzsingizida Arany ág kihalásával azonban legitimitációs úr keletkezett, melyet fokozatosan a török szultán személye töltött be. A gyakorlatban ez úgy valósult meg, hogy a pénteki prédikációba belefoglalták a mindenkori török szultán, azaz a kalifa nevét, és a pénzermékre is a szultán tugarja, azaz az uralkodó és apja nevét tartalmazó díszes formájú szultáni kézjegy került. E két aktus minden muszlim országban a legitim és szuverén uralkodó attribútuma volt. A török szultánnak ez a fiktív közép-ázsiai uralma kifejezetten megfelelt az angol diplomácia érdekeinek, hiszen „nem kényszerültek arra, hogy az iszlám világbeli jelenlétüket jogilag is legitimálják. Nem sérült meg ugyanis az az alapelv, hogy elméletben, muszlim terület nem állhat nem muszlimok legitim uralma alatt”.³ Vámbéry tehát – ha egyáltalán valakit vagy valamilyen érdeket képviselt ezen az első útján – azért nyerhette el a teheráni angol követ, Sir Charles Alison támogatását is, mert Anglia és az Oszmán Birodalom céljai ebben az időben egybeestek. A közös cél pedig Oroszország befolyásának visszaszorítása volt.

Vámbéry, amikor a török szultánt képviselő perzsiai követnek, Hajdár efendinek a támogatását élvezve útnak indult, maga mögött tudhatta a szunnita világ fejének támogatását is. Előrelátására vall, hogy a követhoz magával vitt néhányat zarándoktársai közül, akik meggyőződhetek a kapcsolatáról. Ezenfelül Vámbéryt természetesen dervisruhája is oltalmazta, hiszen a zarándoklatról visszatérő hadzik (ezt a tiszteletbeli címet teheték nevük elé a Mekkát megjárt igazhívók), akiknek karavánjához csatlakozott,

mindenütt tiszteletet ébresztettek.⁴ Leginkább azonban bámulatos nyelvtudásában és a török szokásokban való tökéletes jártasságában bízhatott. 1863. márc. 28-ától 1864. ápr. 6-áig tartott az útja, rendkívül viszontagságos körülmények között, állandó veszélyek közepette. Testi fogyatékossága, sántasága sem akadályozta, sőt Szamarkandban kifejezetten kapóra jött. Amikor a szamarkandi emír úticéljáról faggatta, Vámbéry azt felelte, hogy csupán a szent helyek meglátogatása végett jött el Közép-Ázsiába, s hogy már jó ideje járja a világot. Mire az emír kétségbe vonta, hogy sánta lábbal erre képes lenne. Vámbéry erre azt felelte, hogy Timur Lenk is sánta volt, mégis világhódító lett belőle. A frappáns válasz eloszlatta az emír gyanakvását, és Vámbéry megjutalmazva került ki e számára veszélyes udvarból.

Vámbéry útjának jelentősége az, hogy hiteles keleti személységként tudott fellépni, így közvetlenül megismerhette a mindennapok kultúráját. Az utolsók egyike volt, aki a gyarmatosítás előtt még látta Közép-Ázsiát eredeti állapotában. Még hozzá nem kívülállóként írta le, hanem benne élve rögzítette élményeit. Nemcsak az itt megismert nyelveket írta le a turkológia számára, hanem a földrajzi, társadalmi, etnikai viszonyokat is lejegyezte, amint erről maga is vall, arab betűkkel ugyan, de magyarul. A nyugati tudományosság nem ismerte ezeket a népeket, etnikai problémáikat, a letelepültek és a nomádok ellentétét. Részletes néprajzi leírást először Vámbéry adott róluk. Később külön könyvet is szentelt ennek a témának *A török faj ethnológiai és ethnográfiai tekintetben* címmel. Kifogyhatatlan tárháza ez a török népek babonáinak, szokásainak, hitvilágának. Bizonyos értelemben tehát a török néprajztudomány is tőle veszi az eredetét.

Az egyetlen európai volt, aki valós politikai ismeretekkel rendelkezett a térségről, aki ismerte a keleti iszlámot. Vissza-

térte után nélkülözhetetlen személyé vált a brit-oszmán kapcsolatokban. Miközben az európai közvélemény ünnepelte, magas kitüntetésekkel kapott, Magyarországon nem értették meg utazásának jelentőségét. Vámbéryt itthon aszerint ítélték meg, mit tett a magyarok származásának, a magyar nyelv eredetének feltárásában. Tudvalevő, hogy ekkoriban a magyar tudományos életet megosztotta az ún. ugor-török háború, azaz a magyarság finnugor, ill. török eredete mellett kardoskodó nyelvészek és történészek vitája. A magyar nyelv eredetének kérdése a hatvanas években még nem dőlt el. Vámbéry hazatértekor belecsöppent ebbe a vitába, véleményt kellett nyilvánítania, s természetesen a török oldalra állt.⁵ A rengeteg hasonló szó, életmódbeli hasonlóságok, amelyeket Vámbéry útja során megismert, nem is hozhattak volna más állásfoglalást. A kérdés tehát az volt, vajon ezek a szavak az alapszókinszhez tartoznak-e a nyelvünkben, vagy a törökből átvett kölcsönzések. Az 1869-ben megjelent *Magyar és török-tatár szóegyeztések* c. könyvében közel félezer olyan török szót gyűjtött össze, melyeknek megfelelőjét a magyarban felfedezni vélte. A könyvre az ugor tábor részéről lesújtó bírálatokat kapott. Vámbéry azért volt könnyen támadható, mert hatalmas tárgyi tudása nem párosult az akkori nyelvtudomány módszertanával. Vámbéry, aki rendszeres stúdiumokat nem végezhetett, s talán hiányzott is belőle a nyelvtudós percizitása, nem vette figyelembe, hogy két nyelv rokonsága nem a szavak hasonlóságán múlik, hanem a köztük lévő grammatikai megfeleléseken. Ma már bizonyosan tudjuk, hogy a magyar nyelv alapszókinsze finnugor eredetű, a magyar nép etnikai összetételében azonban inkább törökös jellegű. Vámbéry is rájött erre élete alkonyán, csakhogy ezt a nézetét a magyar nyelvészek nemigen szeretik idézgetni: „...a magyar nép és nyelv fejlődési folyamatának legelején inkább az ugor, mint a török elem van előtérben, de a magyar nép et-

nikumának későbbi fejlődéséről már nem lehet ezt elmondani, mert ekkor a török elem az irányadó, s a családi életre, vallásra, államszervezetre, hadi dolgokra, etikai és morális fogalmakra vonatkozó szók nagyobbára török eredetűek”. Az igazat megvallva, ha a ma kutatója újra kezébe veszi a Vámbéry szövegeit tartalmazó könyvet, nem győz a szerző zsenialitásán csodálkozni. Abban a korban, amikor a kutató számára alig állt rendelkezésre kiadott török nyelvemlék, még nem fedezték fel a törökség legrégebbi írásos emlékeit, a 8. századból származó, rovásírással készült orhoni feliratokat, amikor még nem tudták, hogy a csuvas szintén török és nem finnugor nyelv, aminek korábban gondolták, hogyan érzett rá ennyi etimológiára. Vámbérynek ez a sokat szidott könyve lett aztán az a köpeny, amelyből az egész magyar turkológiai iskola előbújt. Ez az anyag már nem nagyon gyarapodott a 20. század 30-as éveinek helyi gyűjtéssel, csak az időközben felfedezett és kiadott s tegejük hozzá, nem csekély számú írásos forrással bővült. Állandóan elemezték, rostálgatták ezt az 500 körüli etimológiát, s ma ott tartunk, hogy mintegy 320 helyesnek bizonyult belőle.

Vámbéry kapcsán még két elévülhetetlen érdeméről kell szólnunk. Az egyik, hogy nagy erőfeszítések árán megszerezte a Magyar Tudományos Akadémia számára isztambuli mentora, Szilágyi Dániel kéziratos hagyatékát, amely ma a világ egyik legértékesebb gyűjteménye, pontosan azért, mert nagyszámú és igen korai keleti-török kéziratot tartalmaz. Ő készítette az első leírást is róluk, melyet sajnos azóta sem követett egy, a mai követelményeknek megfelelő katalógus.

Vámbéry másik érdeme, hogy meghonosította a turkológiai tanulmányokat a budapesti egyetemen. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy nem ő volt a turkológia első tanára, hiszen 1850-ben Repiczky János kapott erre megbízást. Ő azonban idő előtti halála miatt csak öt évet tölthetett a katedrán. Utá-

na a tanszék tíz éven át betöltetlen maradt, majd 1865-ben Vámbéry kihallgatást kért Ferenc Józseftől, s a császár utasítására magántanárként taníthatott a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Rendes magántanári kinevezésére azonban csak 1870-ben került sor, ettől az időtől kezdve folyamatosan folyik turkológusképzés a budapesti egyetemen, Európa egyik legrégebben alapított Török Filológiai Tanszékén.

Jegyzetek

- 1 Vámbéry szótára az első, talán nem is tudatos lépésnek tekinthető a török nemzeti nyelv megújítása felé, amely azonban majd csak 1928 után bontakozik ki.
- 2 Dzsingisz kán második fia, Csagatáj kapta apja halála után a közép-ázsiai területeket, melyet Csagatáj birodalmának, Csagatáj ulusznak neveznek a történeti források. Ezért hívják a 15–18. század folyamán a közép-ázsiai költők által használt irodalmi nyelvet csagatájnak.
- 3 Dobrovits Mihály: *Vámbéryval 2000-ben*. In: 2000. 1999. március, 53. old.
- 4 A dervisruha ötlete nem Vámbérytól származik. harminc évvel korábban egy orosz szolgálatban álló ügynök tatár mollának öltözve már megjárta Buharát.
- 5 De nemcsak ő, hanem a későbbi ugor eredet kidolgozója, Budenz József is először a török rokonságot vallotta, s csak a hatvanas évek felé érlelődött meg ellentétes véleménye.

DR. KISS LÁSZLÓ

Betegség, be ne gyere, nem vagyok itthon!

Adalék Jókai Mór patográfiájához

A jeles esemény, születésének 175. évfordulója ismét az érdeklődés középpontjába állította Komárom nagy szülöttjét, Jókai Mórt. Mi az alábbiakban a Jókai-életpálya azon mozzanataival foglalkozunk, amelyek általában nem szerepelnek a szokványos életrajzokban, mégis szervesen hozzátartoztak az író életéhez: Jókai *patográfiáját* (betegségeinek történetét) próbáljuk meg felvázolni.

Jókai magas kort ért meg. Ez azt sugallja, hogy egész életében makkegészséges lehetett. A látszat azonban csal: nagy írónkat sem kerültk el a betegségek, sőt még műtéten is átessett. Gyermekkori egészségi állapotáról kevés adat maradt fenn – annyi bizonyos, hogy átvészelte a *torokgyíkot* (diftériát). Ez a fertőző kór akkoriban magas halálozási aránnyal járt – elég csak arra utalnunk, hogy nagy festőnknek, Szinyei Merse Pálnak még két emberöltővel később is három gyermekét ragadta el a torokgyík. Lelki szenvedésben is volt része a serdülő Jókainak: mindössze 12 éves, amikor elveszíti atyját. Talán ez a gyász is közrejátszott abban, hogy Jókai hajlamossá vált a hypochondriára: „Abban az időben, hogy Pápán jártam iskolába, tele voltam hypochondriával. Örökös szúrást éreztem a mellemben, azt hittem, tüdővészben vagyok...” – emlékezik később Jókai.

Pápai évei alatt nem volt tüdővész Jókai, ám az 1850-es években, különösen 1859-ben, majd később, 1866-ban súlyos

vérhányással járó tüdőbajban – mai nevén *tüdőtuberkulózisban*, tébécében – szenvedett. „Szép szőke, göndör szakállát az első roham után a ráaludt vér miatt sajátkezűleg lemetélte” – emlékezik Jókai első tüdővérzésére Váli Mari az *Emlékeim Jókai Mórról* c. memoárkötetben. Tőle (is) tudjuk, hogy Jókai kezelőorvosa ez idő tájt Pest legkeresettebb doktora, a Rókus-kórház sebész főorvosa, Kovács Sebestény Endre (1814–1878) volt. (Nem tévesztendő össze unokaöccsével, az ifjabb Kovács Sebestény Endrével, az ipolysági kórház első igazgató-főorvosával). Kovács Sebestény doktor volt a kor sok Pest-Budán lakó hírességének – Vörösmarty Mihálynak, Bajza Józsefnek, Garay Jánosnak, Arany Jánosnak, a Nemzeti Színház tagjainak – orvosa is. Jókait először 1858-ban kezelte. Természetesen abban az időben még nem létezett hatásos gyógyszer a tébécé ellen, az orvosok az ún. *savókúrát* ajánlották betegeknek. Dr. Mangold Henrik, aki fél évszázadon át volt Füred fürdőorvosa, 1866-ban megjelent könyvében így ír: „A tihanyi és szomszédos uradalmak aromatikus füvein legelő 1000 anyajuh szolgáltatja a szükséges tejet, amelyből minden reggel 5 órakor készítik a savót s az ún. savókútnál orvosi rendelet szerint keverik megfelelő mennyiségű ásványvízzel.” Az érdekesség kedvéért megjegyezzük, hogy nagyjából ugyanebben az időben, 1862 tavaszán párszáz mérfölddel keletebbre egy másik leendő nagy író is vért köpött, s orvosa neki is a savókúrát ajánlotta. Az írot Lev Tolsztojnak hívták, az orosz „savót” pedig nem juh-, hanem kancatejből erjesztették, s kumisznak nevezték. A kumiskúra abszolválása sem fürdőhelyen, hanem a nomád baskírok földjén, a délorosz sztyeppéken történt. Tolsztoj hét nyarat töltött kedvenc baskírjainál, s a kumiszhoz még idős korában is hű maradt. Lehet, hogy mindketten – Tolsztoj is magas kort ért meg – a savó-, ill. kumiskúrának is köszönhetik tüdőtébécéjük „megnyugvását”?

Kovács Sebestény Endre nemcsak a Balaton-parti savókúrától, hanem a „levegőváltozástól” is várta betege javulását. Ezért azt ajánlotta Jókainak, hogy a zsúfolt Pestről költözzön ki Budára. Ismét csak Jókai nőtestvérének lányát, Váli Marit idézzük:

„– Költözzék ki mielőbb a Svábhegyre!... – Nem fog az a jó friss levegő ártani – állította különösen dr. Kovács Endre –, sőt: meglátod majd, Móríckám, milyen egyszerre el fog maradni a lázad! kivált, ha itthon felírjuk az ajtóra: »Fieber bleib aus! bin nitz haus!« Betegség, be ne gyere! Nem vagyok itthon! Móric bátyám mindenkor legjobban érezte magát svábhegyi kis paradicsomában, s így könnyen elhitte doktor komája jóslatát.”

E jóslat végül is bevált: a savókúrák, a budai friss, tiszta levegő meghozta a gyógyulást. Jókai pedig *A tengerszemű hölgy* című regényében állított örök emléket a közben elhunyt Kovács Sebestény doktornak: „Ezen év szeptemberében mellvérzést kaptam... Házi orvosunk, az áldott emlékű Kovács Sebestény Endre, azt mondta, hogy nem kell neked semmi orvosság, hanem eredj utazni, s asszonyhoz ne közeledj...” – emlékezik a regény főhőse az 1858-as esztendőre. Jókai azonban nemcsak egykori orvosáról, hanem az általa „megszelídített” bajról sem feledkezett meg. Amikor 1894-ben a híres Korányi Frigyes orvostanár országos gyűjtést kezdeményez az első magyarországi tüdőszanatórium felépítésére, a gyűjtést elindító hírlapi felhívást Jókai írja meg:

„Fölszólalok, mint egy ember és magyar. Van egy pusztító vész, mely áldozatait könyörtelenül elragadja. Ez a tüdővész... itt táboroz közöttünk. És hazánk, a szép Magyarország, az erőteljes magyar faj hazája, elsősorban áll azon országok között a statisztika megítélése szerint, ahol a tüdővész legtöbb áldozatot követel... Egy nagyszerű gyógyintézet emelendő fővárosunk legegészségesebb részében, a bu-

dai hegyek szélvédte völgyében, mely orvosi vélemény szerint a legszerencsésebb fekvéssel bír. Ezen szanatórium felállításához szükséges összeg előteremtésére hívjuk fel nemes érzésű közönségünket.”

Jókai felhívásának is köszönhetően, 1901. november 11-én az első beteg beköltözhetett a János-hegy és a Budakeszi közötti lejtőn felépített Erzsébet Királyné Szanatóriumba. Jókainak nem kellett igénybe vennie az első magyar tüdőszanatórium szolgálatait, hiszen tébécéje – mint már jeleztük – annyira „megszelídült”, hogy írónk egészségi állapotát már nem veszélyeztette. Idős korában nem betegeskedett sokat, bár egyszer, 1891-ben „megijesztette” hűségese olvasóit. Ekkortájt közölte a *Nemzet* c. napilap folytatásokban a legújabb Jókai-regényt, a *Rákóczi fiát*. Április 26-a és május 10-e közt azonban az olvasók hiába keresték az a napra esedékes „folytatást”. Az aggódó levelek miatt a szerkesztőség május 5-én az alábbi közleménnyel nyugtatta meg a kedélyeket: „Jókai Mór pár hét óta beteg volt, melynek következtében mai nap egy nagy szájpaddás operációnak kellett alávetnie magát, amit dr. Árkövy hajtott rajta végre kedvező sikerrel. Azonban még egy ideig tartózkodnia kell a huzamosabb beszéléstől.” Május 10-én, a regény folytatásakor ismét megjelenik egy rövid hír, mely szerint a „pompásan sikerült” műtét egy „veszedelmes daganattól” – amely „végzetessé válhatott volna” – szabadította meg az író. Valószínű azonban, hogy nem rosszindulatú, rákos elváltozásról volt szó, hiszen Jókai a műtét után még jó egészségekben alkotott tovább több mint tíz éven át.

A most említett kis történet is azt példázza, hogy mennyire kötelességtudó volt Jókai Mór – sosem élt vissza a betegség adta lehetőséggel, nem vonult el hetekre „táppénzre”. Az adott szót, különösen ha az olvasókat is érintette volna, sosem szegte meg, és még beteg is megtalál-

ta módját a vállalt kötelezettség teljesítésének. Amikor pl. a Pesti Napló folytatásban közölte az *Egy magyar nábobot*, a kertészkedni szerető Jókai megszurta jobb keze egyik ujját. Rendkívül fájdalmas ujjbeggyulladás (panaritium) keletkezett, amely lehetetlenné tette a toll fogását – s így aznap nem tudta leadni a következő folytatást. „De másnap már ott volt a szerkesztő kegyetlen fulmintórium (dörge-delme) az asztalomon: »Hallja az úr, vagy regényt írunk, vagy paszulyt öntözünk! Ha fölvette az úr az árát, írja meg az aequivalensét (egyenértékét)!«” – emlékezik évek múltán Jókai. S hogy mit tett? Egy jellemzően „jókaisat” – gyorsan megtanult bal kézzel írni: „Bal kézzel írtam, a jobb kezem hüvelykujját az alatt székfűfőzetbe áztatva.”

Mint ismeretes, a 74 éves Jókai – miután kellően meggyászolta első feleségét, Laborfalvi Rózát – 1899. szeptember 16-án az oltár elé vezette a húszéves Nagy Bella színésznőt. Az Olvasó most megkérdezhetné: mi köze van ennek Jókai patográfiájához. Nos, több köze is van, mintsem gondolnánk. A házasságkötés ugyanis országos szenzációként jelentett, jó s rossz értelemben egyaránt. A „rossz” értelmezés hívei kétségbe vonták Jókai elmeállapotának épségét, s meglehetősen váratlan „lépését” az „aggkori elmeöngülés” rovására írták. Eötvös Károly, a „szinte mikszáthi nagyságú író” (Tardy Lajos véleménye) egyenesen *Jókai utolsó betegsége* címmel „értekezett” Jókai kései nászáról. (Elolvasható az *Eötvös Károly Munkái* sorozat XIX. kötetében, melynek címe *Nagyokról és kicsinyekről*). Eötvös tehát dementia senilisnek, azaz „vénkori észtelenség”-nek, ill. „aggkori elmezavar”-nak tekinti Jókai „betegségét”, bár elismeri, hogy az írónál nagyon enyhe formája mutatkozott, amelyre – szerinte – a legjobb kifejezés az „aggkori elme-csonkaság”. Eötvös szerint ugyanis Jókai elmeállapota nem egészen „gyöngült meg”, hanem annak csupán egy „ge-

rezd”-je: az akarata: „...az aggkori elmebetegnek akarata nem szilárd, sőt könnyen befolyásolható”.

Eötvös nem volt orvos, bár munkájában ismert magyar (Balogh Kálmán, Schwartzler Ottó) s külföldi elmeorvosokra (Krafft-Ebing, Taylor) hivatkozik, véleményét is csak azért ismertettük, mert híven tükrözi a korabeli felfogást Jókai „meggondolatlan” lépéséről. Egyébként – hogy ismét világirodalmi példára hivatkozzunk – nem csak Jókai került kellemetlen helyzetbe egy tőle jóval fiatalabb hölgy iránti szenvedélye miatt. Amikor 1823 nyarán Marienbadban a 74 éves német költőfejedelem, J. W. Goethe megkérte az alig 19 éves Ulrike kezét, Goethe környezete s főleg fiatal menyé mindent megtett azért, hogy Ulrike nemet mondjon. Goethe szomorúan és csalódottan utazik el a fürdőből, s már a postakocsiban – Weimar felé zötyögve – papírra veti e kései szerelmi fellángolás legszebb emlékét, a *Marienbadi elégiát*. E példát főleg azért említettük meg, mert Goethével kapcsolatban is felmerült az időskori elmezavar szerepe házassági ajánlatában. A kitűnő cseh ideggyógyász, Ivan Lesný professzor, aki a neves történelmi személyiségek patográfiáját feldolgozó *Nemoci mocných* című könyvével aratott sikert, úgy véli, hogy Goethe lánykérése betegségi tünet is lehetett. A prágai professzor megítélése szerint Goethének a józan észjárással nehezen magyarázható szenvedélyes vonzódása a tőle több mint ötven évvel fiatalabb nő iránt s főleg házassági ajánlata talán az előrehaladott agyi érlelmeszesedés rovására írható.

Mind Eötvös, mind Lesný véleményét csak fenntartásokkal fogadhatjuk el. Egyrészt mindkét alkotó ezen „érthetetlen” lépései után is még tovább alkotott – Goethe pl. ekkor fejezi be a *Faust* második részét –, másrészt mindkét esetben nélkülözzük a perdöntő bonctani agy-leletet. Goethe esetében egyáltalán nem történt boncolás, a Jókai boncolá-

sát végző Hollós doktornak azon kérése pedig, hogy ti. az író koponyáját is felnyithassa, nem talált meghallgatásra az író házi orvosánál, jöllehet ez utóbbi is elismerte, hogy „a tudományos kutatás érdekében állott volna” Jókai agyának bonctani vizsgálata is.

A boncolás emlegetésével eljutottunk *Jókai Mór utolsó napjaihoz*. E címen közölt „tárcezát” Jókai házi orvos, Stricker Mór az Orvosi Hetilap 1904. évfolyamának 20. számában. Megtudjuk belőle, hogy Jókai s ifjú neje Nizzából hazautaztunkban kénytelenek voltak a vasutas sztrájk miatt két napig Fiumében rostokolni. 1904. április 25-én érkeztek haza, Jókai megebédelt, ebéd után kikocsizott, majd jókedvűen visszavonult dolgozószobájába. Rövid idő múlva kiáltások hallatszottak a szobából, s Jókait a földön ülve, „zavart eszmélettel” találták. Az azonnal hívott – a tüdőszanatóriummal kapcsolatban már említett – Korányi Frigyes belgyógyász professzor és a házi orvos, Stricker doktor alaposan megvizsgálják a beteget. Egyetértőleg konstatálják, hogy a családtagok „diagnózisa” – az agyvérzés – nem igazolható és „csak” lázas „mérsékelt” légúti hurutja van Jókainak. Április 27-ére a láz csökken, Jókai már fel is kelne, ám orvosai – ismerve Jókai fiatalkori vérköpéssel járó tüdőbajának tényét – ágyban marasztalják, mondván, hogy az „influenza bronchitis”, azaz a náthalázás höröghurut még nem múlt el. Néhány napi lábadozás után május 2-án Jókai ismét belázasodik, „erősebb hurut” jelei mutatkoznak. Egy nyugtalan éjszaka után május 3-án az orvosoknak nem lehet kétsége afelől, hogy betegüknek tüdőgyulladásos légzése szapora, a tüdők feletti kopogtatás a tüdőgyulladásos izzadmányra jellegzetes tompulatot mutat jobb oldalt. Délutánra Jókai állapota válságosra fordul: összeesik, s bár orvosa „mesterséges légzéssel” magához téríti, a kopogtatási s hallgatósági lelet jelzi a tüdőgyulladás terjedését

s vele párhuzamosan az egyre fokozódó szívgyöngeséget. Május 4-ére közérzete valamennyit javul, „az újságok számára bulettin kiadását kívánja” – sőt a közlemény szövegét le is diktálja orvosának –, ám a közben elkészült köpetvizsgálat nem sok jót ígér. Vas B. egyetemi magántanár vizsgálata szerint ugyanis a köpetben „meglehetősen sok, tokkal ellátott lándzsa-alakú diplococcus pneumoniae” mutatható ki. A felfedezőjük, Albert Fränkel berlini belgyógyász által leírt baktériumot ma a tüdő görög neve – pneumon – után pneumokokkusznak nevezzük, s ez a baktérium okozza a klasszikus, lebenyes tüdőgyulladást napjainkban is. Csupán az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy elméletileg Jókai tüdejét meg is röntgenezhették volna, hiszen 1904-ben már közel tíz éve ismert volt a Konrad Röntgen által felfedezett „X-sugarak” testet is átvilágító hatása.

Stricker doktor azonban röntgenfelvétel nélkül is tudhatta, hogy május 5-e az utolsó napja a nagy írónak. Igaz ugyan, hogy a reggel még biztatóan indult, a testhőmérséklet csak 37,1, s Jókai szellemi állapota is javult: „Nagy koncepciók járnak a fejemben és szeretnék már dolgozni.” (*A lőcsei fehér asszony* c. regényét akarta színpadra állítani.) Felesége, Nagy Bella idézi a fenti mondatot emlékiratában, s ugyancsak tőle tudjuk, hogy Jókai utolsó szavai ezek voltak: „Nem szeretek én senkit és semmit, csak téged.” Este hat óra körül állt be a visszafordíthatatlan rosszabbodás és „a szívbénulás tünetenyei közt este 9 óra 20 perczkor, s Jókai Mór elhunyt”.

Másnap Jókai holttestét a Nemzeti Múzeumban ravatalozták fel. Ám még előtte Mikszáth Kálmán, Beöthy Zsolt s mások kérésére Stricker doktor megtette a szükséges intézkedést a holttest bebalzsamozására. A már majdnem nyári meleg miatt még aznap éjfélkor munkához látott a korbontantanár első asszisztense, Hollós József doktor, és

reggel hétre el is készült az írófejedelem földi maradványainak boncolásával s bebalzsamozásával. Hollós doktor – aki később az USA-beli Ohio államban lett egyetemi tanár – utólag beismerte, hogy ez volt élete első önálló balzsamozása, korábban csak professzorának segédkezett. Ennek ellenére mind Stricker, mind a hozzátartozók elégedettek voltak Hollós munkájával.

A balzsamozás miatt el kellett távolítani Jókai belső szerveit, s így alkalom nyílt azok kórbonctani vizsgálatra is – kivéve az agyat (amint arra fentebb már utaltunk). A boncolás és balzsamozás a szájhagyomány szerint Rózsa Sándornak a múzeumban őrzött deresén ment végbe. A kórbonctani lelet igazolta Jókai régi, hegesen gyógyult tüdőtuberkulózisát, valamint a halálhoz vezető jobboldali tüdőgyulladás friss nyomait. A tüdővizenyő és a kitágult, megnagyobbodott szív azt jelezte, hogy a halál közvetlen oka a szívelégtelenség (korabeli nevén a „szívbenulás”) volt. A boncolás azt is megerősítette – a kerületi tisztiorvos ezért szorgalmazta a boncolást –, hogy Kórányi és Stricker kórisméje és gyógykezelése helyes volt.

Az egyik legnagyobb magyar kutatóorvos, Hőgyes Endre, akkoriban az Orvosi Hetilap szerkesztője, így búcsúztatja lapja hasábjain a magyar írófejedelmet:

„Az ő munkái tele vannak természettudományi vonatkozásokkal, melyek ha nem is exacte szakszerűek, de az előadás világossága és bája megragadja, és a gondolatok szabatos, magyaros kifejezésére buzdítja a szakembert is. Hogy a hazai orvosi és természettudományi irodalom nyelvezete ma a fél évszázad előttihez képest sokkalta magyarosabb és zengzetesebb, abban nagy része van a Jókai, és az ő irányát követő többi magyar író művei olvasásának. Hálásan emlékezünk meg ezért Jókainak az orvosi és természettudományi irodalom nyelvének fejlődésére gyakorolt hatásáról.”

KONCSOL LÁSZLÓ

Harag napja

„*Dies irai, dies illa
Solvat saeculum in favilla,
teste David cum Sybilla...*”

(Celanói Tamás: *Éneke az utolsó ítéletről. XIII. sz.*)

Harag napja *dies illa*
apám jötte-élte kínja
nincs aki azt úgy leírja

Quantus tremor szörnyű élet
élet ellen szült merénylet
fogvacogtató ítélet

Harsona szólt megfoganni
anyja méhét rúgni-marni
ante thronum élni halni

Csámcsogott *mors et natura*
ím az újabb *creatura*
étkül nekik háborúra

Liber scriptus jövendölte
tűzcsöbörből jégvödörbe
napról napra körbe-körbe

hitlenek között hitesnek
kegyetlenek közt kegyesnek
meghajlók közt egyenesnek

szembe bűnnel szembe gyásszal
szembe mindig a világgal
farkasszemet a halállal

Nem az ő ügyéért vérzett
ő az Ügyért sose vérzett
az ő Ügye elenyészett

dolgozott vón jobb hazáért
de ő vérzett más javáért
mások hazug igazáért

próbált ártatlanul sített
lassan mindent elveszített
Éli Éli mibe vitted

Nem hagyott ránk pénzt sem házat
csupán könnyvet talán százat
idegfaló elmelázat

Órzöm törött zsebóráját
ezüst szivarkatárcáját
búcsúlapját pár okmányát

levéltárcáját fényképét
kórboncnoka jelentését
s rajta mint pecsétet vérét

Quid sum miser nem remélek
mind mélyebb magányban élek
csöndesen utánalépek

Aki ígérsz vagy csak ámítsz
s mondják kötsz és oldasz *gratis*
tarts meg ó *fons pietatis*

Lett halála furcsa tréfa
sátán elmekotyvaléka
sötét áprilisi tréfa

Ott találtam *Jesu pie*
mészfehéren kiterítve
veszni hagytad *illa die*

Anyátlanná árvaságra
sok verésre dadogásra
majdhogynem földönfutásra

hirtelen megözvegyülni
újra s újra menekülni
mély magányban sírba dűlni

Ki a cédát megérttetted
et latronem fölemelted
miért hogy őt elejtetted

Kérdéseim *non sunt dignae*
de te *bonus* tedd szelíddé
s ha kell formáld őket hitté

Inter oves hadba szállott
kosok ellen karót rántott
parte dextra mégsem állott

Vesd a gonoszt szénsötétre
maró lángra feledésre
s voca eum örök fényre

Oro supplex leborulva
rossz erekek alkonyulva
pásztorolj az igaz útra

Lacrymosa dies illa
mely a holtat kiszóltja
hamvából hogy megítélje
Jézusom könnyörögj érte

Uram Uram Istenem
dona eis requiem
Ámen

KROJER ANGI

Vértes

Vértes, vértés
Hajnali ködben
Szilvafa áll
Szilvafa szára
Emberrel hál
Vártalak, vártalak
Tegnapi bál
Átszellemülve
Mesteri tánc

Láz a falakra
Láz a vonatra
Hajnali ködben
Tartom a párom
Hajnali ködben
Álom az álmom

Kör

1

Ami most történik, régen megvan, és ami következik, immár megvolt, és az Isten visszahozza, ami elmúlt.

2

És látám, és íme forgószelel jött északról, nagy felhő egymást érő villámlással, amely körül fényesség vala, közepéből pedig mintha izzó ércz látszott volna ki, tudniillik a villámlás közepéből. És belőle négy lelkes állat formája tettszék ki, és ez vala ábrázatjok: emberi formájok vala, és mindeniknek négy orczája vala, és négy szárnya mindenkőjöknek; és lábaik egyenes lábak, és lábaik talpa, mint a borjú lábának talpa, és szikráznak vala, mint a simított ércz színe.

Továbbá emberi kezek valának szárnyaik alatt négy oldalukon. Szárnyaik egymás mellé lévén szerkesztve, nem fordultak meg jártukban, mindenik az ő orczája irányában vala. A kerekék mintha társiskóból készültek volna, és mind a négyüknek ugyanazon egy formája vala, és úgy látszának egybeszerkesztve, mintha egyik kerék a másik kerék közepében volna; ha azok mentek, ezek is mennek vala, és ha azok álltak, ezek is állnak vala, és ha fölemelkedtek a földről, fölemelkednek vala a kerekék is mellettök, mert a lelkes állatok lelke vala a kerekékben.

És hallám szárnyaik zúgását, mint sok vizeknek zúgását, úgy mint a Mindenhatónak hangját, mikor járnak vala, zú-

gás hangját, mint valami tábornak zúgását; mikor állanak, leeresztik vala szárnyaikat.

És lőn kiáltás a mennyezetten fölül, amely vala fejük felett, és ők megállván, leereszték vala szárnyaikat. És a mennyezetten fölül, amely fejük felett vala, látszék mint valami zafirkő, királyi székek formája, és a királyi székek formáján látszék mint egy ember formája azon felül; és látám izzó ércként ragyogni, amelyet mintha tűz vett volna körül derekának alakjától fogva és fölfelé; és derekának alakjától fogva és lefelé látám, mintha tűz volna. És fényesség vala körülötte.

3

Láttam a foglalatosságot, melyet adott Isten az emberek fiainak, hogy fáradozzanak benne. Mindent szépen csinált az ő idejében, e világot is adta az emberek elméjébe, csak-hogy úgy, hogy az ember meg nem foghatja mindazt a dolgot, amit az Isten cselekszik kezdettől fogva mindvégig. Tudom, hogy valamit Isten cselekszik, az lesz örökké, ahhoz nincs mit adni és abból nincs mit elvenni.

4

Vesd el a haragot a te szívedből, és vesd el a gonoszt a te testedből; mert az ifjúság és a hajnal hiábavalóság. És emlékezzél meg a te Teremtődről a te ifjúságodnak idejében, míg a veszedelemnek napjai el nem jönnek, és míg el nem jönnek az esztendőök, melyekről azt mondod: nem szeretem ezeket! Amíg a nap meg nem setétedik, a világossággal, a holddal és csillagokkal egybe; és a sűrű felhők ismét visszatérnek az eső után. Az időben, mikor megremegnek a háznak őrizői, és megrogynak az erős férfiak, és megállanak az

őrlő leányok, mert megkevesbedtek, és meghomályosodnak az ablakon kinézők. És az ajtók kívül bezáratnak, amikor is a malom zúgása halkabbá lesz; és felkelnek a madárszóra, és halkabbakká lesznek minden éneklő leányok. Minden halmocskától is félnek, és mindenféle ijedelmek vannak az úton, és a mandulafa megvirágozik, és a sáska nehezen vonszolja magát, és kipattan a kapor; mert elmegy az ember az ő örökös házába, és az utcán körüljárnak a sírók. Minekelőtte elszakadna az ezüstkötél és megromolna az aranypalackoska, és a veder eltörné a forrásnál, és bele-törné a kerék a kútba, és a por földdé lenne, mint azelőtt volt, a lélek pedig megtérne Istenhez, aki adta volt azt.

5

Katicabogárka, szállj fel az égbe,
mondd meg ott az istenkének,
övé ez a pici ének.

LACZKÓNÉ ERDÉLYI MARGIT

Profil vagy dilemma?

(Reflexiók az ezredfordulón)

A millennium Kelet-Közép-Európában, de még inkább szűkebb hazánkban, sok tekintetben komolyabb problémagócokat teremtett, mint bárhol a világon. Ezek egy része kellő publicitást nyer, nyilvánosan a felszínen zajlik, és mutató fórumokon nyomon követhető vitatéma. Lásd a parlamenti ülések, a petíciók, a sztrájkok, a médiák által felvetett, jobbra politikai, gazdasági, egészségügyi jellegű megoldatlanságokat, de ugyanúgy nyomon követhetők a kultúra- és az oktatásügyi kérdések is. A látványos, nagy tömegek előtt zajló események és diskurzusok azonban pusztán a dolgok felszíni rétegét tárják fel, sokszor azt is részlegesen, s nagy ívben elkerülik – néha tudatosan is – a latens mélyebb rétegeket, esetünkben a szakmai, s főleg a humán művelődés implikációinak értékteremtő lehetőségeit. Tudniillik a ma elharapódzott haszonelvű gondolkodáshoz alapvetően nincs vagy alig van köze annak a humán entellektüelrétegnek, amely a tudomány és a művészet iránti elkötelezettségei közepette a kifinomultság, a kiváló – akár hagyományos, akár új – minőségek, a kivételes szellemi értékek megteremtője és őrzője kíván lenni, s nem csupán „megfelekedzik” az itt és most dívó aktivizált pénzvillágról, hanem ellen is áll neki, hogy magába fordulva próbálja megőrizni saját kvalitásait, mivel nem lát más megoldást. Veszélyes lépcsői megvannak ennek a magatartásnak is, hiszen óhatatlanul a passzívba vihet, valamiféle belterjességbe kényszeríthet, szekértáborok, klikkek szemléleti bemerevedéseihez vezet-

het (ennek jelei máris nyilvánvalóak), végül a közéletből való kivonulásra készíthet. Mindazonáltal éppen a nyitottság és aktivitás révén érvényesülhetne igazsága, egyedi értékrendje. Inkább csak az építő polémiák, viták és tettek révén érheti el céljait s a társadalmi méltányolást.

A humán értelmiségit a civilizálódás eszköztára is változtatásra kényszeríti. A globális kultúraválság mindenkit éberségre szólít, merthogy újfajta „írástudók” megjelenését is evokálja. Lásd a film, a tévé, a video, a számítógép, az internet forradalmi váltásait a könyv ellenében. A technokrata stratégiák egyrészt hozadékot jelentenek a klasszikus műveltséghez való társadalmi társulásban, hiszen tömegekhez juttathatják el a kifejezetten értékes muzeális, irodalmi, egyéb művészeti vagy tudományos anyagokat, másrészt – éppen a haszonelv okán – módosítják a kultúra és kulturáltság fogalmát, leemelve azt a korábban elfogadott magas piedesztálról, s a piaci értékeknek feleltetik meg, leráncigálva alacsony szintekre. Nézzük csak a lektúrt, a szappanoperák kifogyhatatlan mennyiségét, a reklámvilág által is diktált arrogáns magatartást és manipulációt, az önreklám ízléstelenségeit, a beszédmód vulgarizálódását, a humor túlzott szabadosságát, blődségét, és sorolhatnánk még. Mindezek sértik a magasabb kultúrán nevelődött jó ízlést, parazitáskodnak az esztétika és etika rovására; amellet vonzzák a tömegeket, terjesztik a szellemi igénytelenséget. Látszólag a mindennapok gondjaiba belefáradt ember pszichikai megnyugvását szolgálják, miközben mérgező hatásuk a valóságtól való elrugaskodásra, azaz egészségtelen szemléletekre nevel.

Az audiovizuális hozzáférhetőség „más nyelven” funkcionál, mint a betű, a könyv, az irodalom. Tudjuk, a könyvnyomtatás zseniális találmány, ötszáz év múltán is felbecsülhetetlen érték, mégis háttérbe szorítják az újszerű forma-

normarendszerek, amelyek dinamikus, erőszakos és világ-méretű kultúradömpinggel árasztják el az embereket, legfőképpen az ifjabb generációkat. Van okunk tehát féltetni az elmélyült humán szellemiséget, a klasszikus értékeket képviselő kánonokat, van okunk féltetni ezek élő hordozóit, a humán értelmiségieket, s van okunk féltetni tárgyi eszközét, a könyvet, az igényes nyomtatott betűt. Noha objektíve is adott, hogy az integrált, ún. „nehéz szépségek” iránt kisebb mértékű az érdeklődés, mégis döbbenetes helyzetet mutatnak a számkontrasztok. Míg egy dél-amerikai tévésorozatnak szlovákiai magyar viszonylatban is százezres nézőközönsége van, a verseskötet, a tanulmánykötet leggyakrabban 200–500-as példányszámban jelentethető meg. Olykor ez a mennyiség sem fogy el, és nem mindig az érdektelenség, hanem inkább a pénzben kifejezett ára miatt. Csoda hát, ha méltánytalan helyzetében gyakran *leüött fővel* jár a humán értelmiségi? Hiszen az általa létrehozott alkotásra alig van kereslet. Az amúgy is beszűkített szellemi tér – anyagiak híján – egyre szűkül a profitot nem termelő humán szférában, s ezen nemigen segít néhány „felüött fejű” igyekezet sem. Úgy tűnik, az igazi immanens értékek külső hatások áldozatává válnak. Lehet-e az, hogy az emberiség tradicionális értékrendjét és annak átmentését a jövőbe megvétőzza bármely „féloldalas” kultúrszemlélet? Jól van-e az, hogy a humán entellektüel tehetetlenül szemléli saját és mások szellemi torzulásait? Tudósok, tanárok, művészek; irodalmárok és nyelvészek egyaránt fuldokolnak a beállt szellemi káoszban, az értékválság hordalékai-ban. A nagy kiterjedésű harsányságban, tülekedésben alig talál egy szerény, szolid helyet magának az alkotói csend.

Minden hanyagság, hosszabb-rövidebb távon, de megmutatja pusztító hatását. A felelőtlen társadalmi szemlélet vagy a változékony, elhirtelenkedett kultúr- és oktatáspolitikai

tika nem javít a helyzeten. Csupán átgondolt, pontos és igazságos kritériumok alapján lehet helyrehozni a legkisebb és legnagyobb ferdeségeket is, némelyek közülük úgy is örökre helyrehozhatatlanok maradnak. Jusson eszünkbe, milyen lelket és agyat nyomorító tényezők diktálták a hamis, sematista ideologizmusokat és pszichologizmusokat a szocializmusban; milyen helyrehozhatatlan károkat jelentett ugyanakkor a nyugati tudományok, kultúrák és nyelvek oktatásának elhanyagolása, de hasonló hibának minősíthető az orosz nyelv tanításának szinte teljes visszaszorítása a rendszerváltás után. S ha akkoriban az orosz filmek dömpingje volt a mentális méreg, most az amerikai (akció)filmek rongálják az emberi s főleg a gyermeki pszichét. S ha akkor pártpolitikai megfontolások szerint támogatták az egyetemre jelentkezők egy részét, ma hovatovább az anyagiaké lesz a döntő szó.

Kereslet és kínálat káosza van az iskolaügyben: egyfelől iskolatöbblet és létszámhiány van, másfelől létszámtöbblet és iskolahiánnyal küszködünk. Van arra is példa, hogy magyarországi milliós támogatásokkal magyar iskolát építünk, s mire elkészül, kifogy belőle a magyar gyerek. A felsőoktatásban kevés a tudományos fokozattal rendelkezők száma. Ez a személyi állomány nagyrészt kiöregedett, különösen ha figyelembe vesszük, hogy 65 életév fölött nem vállalhatják szakjuk garanciáját. Közülük még így is többen pusztán a kommunista párt által kinevezettek, s nem érezték/érezik szükségét a habilitációnak, az inaugurációnak, a szakmai megmérettetésnek és megújulásnak. A CSKP, SZKP akkori „épületes” eljárása visszaszorított egy olyan derékhadat, amely, párttagsága nem lévén, barázdáltabb aggyal sem igen léphetett előbbre. Az „eredmény” meglett: egy generációnyi szakemberhiány. Ma már (részben Magyarország segítségével is) oldódik/oldódna az a helyzet,

amely a rendszerváltás után is traumatikus jelleget mutatott. Jellemzője volt az átmeneti visszafogottság, tanácstalanság; a „sokszínű” adminisztráció; az előítéletek, a kolleghiális, kari, egyetemi rivalizálás, amely rávetült a munkák minősítésére is, és ezek a tények az ambíciózusabbját is megfontolásra készítették: – Vállaljon-e „idegőrlést” is a tudományos munka mellett. Oda jutottunk, hogy a tudományos képzés egészséges folyamatossága híján ma gondot okoz némely egyetemi kar akkreditálása – régié, újé egyaránt –, éppen a garanciákat biztosító személyek, illetve szakembergárda hiánya miatt. Lásd akár a nyitrai Magyar Kar körüli immár életbevágó belső problémagócokat, de láss egyebet is, hiszen az akkreditációs bizottságok minősítései révén, de nem kis mértékben az áldatlan anyagi gondok miatt, az egyetemek egy része elveszíti a köz bizalmát. S ezen még a sokat emlegetett egyetemi autonómia sem segít (hiszen ezzel is lehet többféle módon sáfárkodni), merthogy az egyetem nemcsak az akadémiai szenátusi döntésekkel, hanem még inkább az állami költségvetéssel van függőségben. Következésképpen – úgy véljük – csak átmeneti megoldásnak tekinthető a külföldi szakember-behozatal, amikor a hazai személyi állomány fejlesztése, a szellemi „raktárak” kiépítése (könyvtárak, számítógépes rendszerek, a kulturált klubélet, tudományos fórumok, egyetemi könyvkiadás stb.) az egyik legfontosabb szándék, s az is fundamentális cél, hogy az egyetemi campusok anyagilag tehermentesüljenek.

Torkunkban a problémag(omb)ócok. Ott és akkor is opozíciókat állítunk fel, amikor az egyedüli megoldás a természetes konszenzus. A rendszerváltás utáni felszabadultságunk az individualizmust, a pluralizmust, a liberalizmust, a toleranciát célozta meg. Ennek csupán „aligjeleit” vagy éppen „antijeleit” látjuk napirenden. Felelős, komoly helyzetekben, amikor előre láthatóak a messzemenő követke-

mények, az intrika, a rivalizálás, az információhiány és -ferdítés kényszerít ki döntéshelyzeteket; lehet ezeknek mélyoka a politikum, a nacionalizmus vagy akár a személyi elmentések. Intézeteink, szervezeteink is gyakran minden objektív információ és meg gondolás híján, szimpátia és antipátia, vagy egy „újkori pártelv” alapján küldik vagy nem küldik meghívóikat a szakembereknek még a tudományos, irodalmi vagy kulturális fórumokra is. Tudatosan vagy tudattalanul diszkriminálnak, amikor például egy avantgárdról szóló konferenciára elfelejtik meghívni kiváló Kassák-kutatónkat. Járulék ugyan, de tudott dolog, hogy az újságbeli meghívásokat egyetlen munkaadó intézmény sem respektálja. Jó dolog-e, ha egy szakmai szervezet vagy intézmény egyéni befolyásoltsággal szelektálja tagjait? – Miért várunk el hát mindnyájunkat építő, érdemi vitákat? Persze vitázunk is, de nagyon ritkán olyan kulturáltan, ahogy elvárható lenne. Nem egy országos fórumunk „konklúziója” az értelmetlenség. Támadások, ellentámadások, rágalmak, gyanúsítgatások, méregbe mártózott szavakba torkollanak fontos összejöveteleken is, s az ügy veszik. Ebben a közegben – a kivételektől eltekintve – külön kategóriát képeznek a született „másodrendűek”, vagyis a nők: a professzionalisták, az anyák, feleségek, „a szépek és kedvesek”. Micsoda magas százalékokban nyomasztja őket a munkanélküliség, az egészségügy, az iskolapolitika s ezek vetületei! Micsoda egyensúlytalanság „monopolhelyzetük” a humán szféra nem egy részterületén! Mennyire szekundánsok ők fizetésben, előléptetésben, elismerésben; mennyire gyanúsak, ha eredményesek, ha elismerik őket; mennyire megkérdőjelezhető a karrierjük, vagy pozíciójuk, amiért kitaratóan „ácsingóztak”; mennyire elfogadhatatlan, ha nem szolgálják rejtve, hűséggel, nagy munkabírással a férfikarriert; mennyire fontosak, ha megjelenik a baj s a helyrehozandók!

dók! Mennyire alábecsültek, kiszolgáltatottak és hallgatók még mindig!

Demokratizálódásunk „kitűnő” következménye az is, hogy a funkciót alázatosan tisztelni kell (nagyobb mértékben, mint a szocializmusban), mert aki „fent” van, hatalmon van (!), fel kell nézni rá, aki „lent” van, az kiszolgáltatott, rendelkezni lehet vele. A funkciók, a státusok, a gombamód szaporodó hivatalok már eddig is kitermeltek egy hadseregnyi autokratát. A legrosszabb helyzet az, amikor a rátermettek, a tényleges demokraták, a valóban megfelelő emberek tartják amazokat a vállukon. A legrosszabbnál is rosszabb, hogy ennek fejében a „Funkció” legyártja mutatók kváziértékeit, egyre visszafordíthatatlanabb bőséggel, amivel aztán sem a köz, sem az egyén nem tud mit kezdeni.

Divatos manapság nyugati mintákat majmolni, amerikai modellek után loholni, miközben nem vesszük észre azt az európaiságot, amely számunkra kézenfekvő, amely mindig megbízható emberi érték volt, s amely nekünk is gazdagon megadatott, mert éppen magyarnak születünk Szlovákiában, mert éppen a humánusra esküdtünk fel, még ha Kelet-Közép-Európa a bölcsőnk, akkor is. Úgy gondoljuk, ennek a szellemi kincsnek jó sáfára lehetne egy új „régis iskola”, amely kirotálta a rossz szocialista ideákat, s amely nem kíván részt a „nyugatizmus” és/vagy amerikanizmus extrém-tásaiból. Talán járható út volna, ha elhibázott élnetlenségünk oka, egészséges élni akarásunk pedig célja lenne pozitív tetteinknek.

Bolyai

(Két jegyzet egy évfordulóra)

Érdemes-e, lehet-e
többféle geometriát tanítani az iskolában?

Bolyai János, a magyar és egyetemes tudománytörténet egyik legnagyobb alakja 1802. december 15-én született. A magyar matematikai közélet a kétszáz éves évforduló méltó megünneplésére készül. A legfontosabb kérdés így hangzik: Mennyire élő az ünnepelt személy emléke? Mennyire vált tudományunk, oktatásunk, gondolkozásunk részévé az általa teremtett életmű?

A tudományos teljesítmény elismerése vitán felül áll. Nemcsak a matematikában, hanem a természettudományokban, sőt a művészetekben is egyre bővül a nem-euklideszi geometriák alkalmazási területe. A nemzetközi tudományos közvélemény érdeme szerint becsüli Bolyai munkásságát.

Az oktatásban és a közgondolkodásban az igazi áttörés, a közkinccsé válás mind a mai napig nem történt meg. Nemrég, egy tévéinterjúra készülődve, a kedves és tájékozott szerkesztővel vitába bonyolódtam arról, hogy a nagyközönség mennyire ismeri Bolyai János tevékenységét. Ő úgy vélte, hogy Bolyai életének, műveinek részletes bemutatására a műsorban nincs szükség, hiszen a legfontosabb tényeket

szinte mindenki ismeri. Válaszként a teremben ülő, huszonöt és harminc év közötti fiatalokhoz fordultam: „Milyen személy vagy személyek, milyen eredmények, milyen szakterületek kapcsolódnak Önök szerint a Bolyai névhez?” Zavart szünet után egyikük bizonytalanul válaszolt: „Valami fizikus vagy mérnök lehetett, azt hiszem, a huszadik században.” A többiek hallgattak.

Ez a jelenet, véleményem szerint, hűen tükrözi a közoktatás viszonyát Bolyaihoz. A magyar fiatalságnak még az a része is, amelyik hallott már Bolyairól, sokkal inkább a nevet, semmint a névhez kapcsolódó teljesítményt ismeri.

Szeretnék még egy tapasztalatomról beszámolni. A világhálón egy korrekt, szavahihető, a Bolyaiak érdemeit méltató angol nyelvű anyagra bukkantam. Az életrajzi adatok szerint János Bolyai az Osztrák Birodalomnak a mai Romániához tartozó területén született és hunyt el. A cikkben a „magyar” szó nem szerepel.

Az a szellemi érték, amelyet a Bolyaiak teremtettek, az egész emberiség közös kincse. Magyarságukat legmeggyőzőbben úgy bizonyíthatjuk, ha a magyar kultúra, tudomány, oktatás minden tőle telhetőt megtesz az általuk alkotott „új világ” megismertetéséért, megszerettetéséért.

A következő kérdés azonban az, hogy szükség van-e egyáltalán a Bolyai-geometria tanítására a közoktatásban? A számelmélet, síkgeometria, halmazelmélet, valószínűség-számítás mellett milyen többletet adhat a hiperbolikus geometria a tanulóifjúságnak? Egy tudományos életmű elismerése nem jelenti feltétlenül a taníthatóságot is. Ahhoz, hogy egy mégoly fontos tudományos eredményt az oktatásba be-

vezethessünk, az új anyagnak legalább három további feltételt teljesítenie kell:

- minél több szálon kapcsolódnia kell a tananyag többi részéhez;
- építenie kell a tanuló közvetlen tapasztalatszerzésére, személyes élményeire iskolán belül és iskolán kívül;
- tanítható legyen, megfelelően kidolgozott módszerekkel, tankönyvekkel, elektronikus és manipulatív segédesszközökkel.

Meggyőződésem, hogy a nem-euklideszi geometriák, célszerűen válogatva és csoportosítva, helyet érdemelnek a huszonegyedik század általános és középiskolás tananyagában. Ami a konkrét kivitelezést illeti, az elmúlt évtizedben kialakultak azok az elméleti és gyakorlati feltételek, amelyek ezt az anyagot taníthatóvá, hasznosíthatóvá, sőt, ami még ennél is fontosabb, vonzóvá teszik a tanulók számára.

Ezt az álláspontomat szeretném az alábbiakban néhány érveléssel alátámasztani.

Ha a geometria egészét tekintjük, azt tapasztalhatjuk, hogy a geometriaoktatás csillaga ismét emelkedőben van szerte a világon. Számos országban ismerték fel, hogy a geometria visszaszorítása a matematika iránti általános érdeklődés csökkenéséhez vezet, miközben a geometriai ismeretek egyre fontosabbá válnak, nemcsak a matematika, hanem a modern fizikai világkép, a gömb alakú Föld és más égitestek geometriája, a komputergrafika, informatika, statisztika, a képernyőn ábrázolt jelenségek értelmezése (például az orvostudományokban), a kódelmélet és sok más terület szempontjából is.

Azok a kísérletek azonban, amelyek az euklideszi síkgeometria oktatását hagyományos formában élesztették újjá, nem bizonyultak sikeresnek. Egy 1995-ös, rendkívül érdekes cikkben (Perspectives on the Teaching of Geometry for the 21st Century, International Committee on Mathematical Education – A geometriaoktatás kilátásai a 21. században, Nemzetközi Matematikaoktatási Bizottság) olvashatjuk a következőket: „A hagyományos geometriaoktatás a tananyagot a matematikai tevékenység befejezett, változtathatatlan végtermékeként kezeli. Ez a módszer nem áll összhangban olyan tantervekkel, amelyek a matematikai képességeket a tanulók önálló cselekvése útján kívánják fejleszteni.”

Kézenfekvő megoldásként az euklideszi és nem-euklideszi geometriák együttes tanítása kínálkozik. Ezt az elgondolást azonban nem könnyű megvalósítani. Az euklideszi geometria kizárólagosságához szokott diák számára az átállás, a szemléletváltás komoly problémákat okozhat. Őszintén ki kell mondanunk, hogy ez a folyamat igen sok pedagógus számára is gyötrelmesen nehéznek bizonyulhat. Az egyrendszerűség szilárd támaszát, a betanulható és megkövetelhető definíciók és tételek biztonságát az örökös megújulás, az örökös előlről kezdés bizonytalansága váltja fel.

Úgy gondolom azonban, hogy a modern tudomány és társadalom joggal várja el a pedagógusoktól, hogy ezt a bizonytalanságot felvállalják.

A modern tudomány ugyanis lemondott az egyetlen, egyedül helyes gondolkozási rendszer, axiómarendszer kereséséről. Az axiómarendszereket olyan ember alkotta eszközöknek tekinti, amelyeket a megoldandó feladathoz és

saját szemléletmódunkhoz igazodva kell kiválasztanunk, illetve, szükség esetén, másokra cserélnünk. Így tehát az alapok önálló kiválasztásának, a szemléletmód megváltoztatásának módszereit is tanítanunk kell.

Hasonló a helyzet a modern társadalom szemszögéből nézve is. Ha a társadalom legfontosabb üzenete, amelyet az iskolának közvetítenie kell, így hangzik: „Hallgass és engedelmeskedj!”, akkor erre a célra az egyrendszerű, betanulható geometria ideális tananyagnak bizonyulhat, függetlenül attól, hogy a geometriai rendszerek közül melyiket tekintjük egyedül taníthatónak. Ha viszont a társadalom olyan, a szó legnemesebb értelmében vett polgárokat kíván nevelni, akiknek feladata: „Gondolkozz és dönts!”, akkor az oktatásnak is, és ezen belül a geometriaoktatásnak is, a többrendszerűségre, a szemléletváltásra, a döntéshelyzetek felismerésére és megoldására kell nevelnie a fiatalokat.

Ez a szemléletváltás messze túlmutat a matematikaoktatás keretein. Az iskola alapvető feladatai közé tartozik a kommunikációképesség, az empátia, a problémamegoldó képesség fejlesztése. Gondoljunk a nap mint nap, szemünk előtt, vagy aktív részvételünkkel zajló konfliktushelyzetekre gyerek és felnőtt, nő és férfi, beosztott és főnök, gyalogos és autós, vásárló és eladó között; idézzük fel, hogy az esetek többségében a szereplők milyen tökéletes tanácstalanságban, vagy az ezt palástoló agresszivitásban, a másik fél megértését meg sem kísérelve játsszák el ezeket az „emberi játszmákat”. A különféle geometriák párhuzamos, összehasonlító tanítása lehetővé teszi, hogy a matematikaoktatás eszközeivel fejleszthessük a fiatalok kapcsolatteremtő képességét, erkölcsi-etikai szemléletét is.

Hogyan tanítsuk tehát a különféle geometriai rendszereket? Könnyű új módszereket hirdetni – de hogyan lehet ezeket a módszereket az osztályteremben megvalósítani?

Az összehasonlító geometria oktatásával kapcsolatban a javaslatom lényege a következő:

A hiperbolikus geometriát közvetlenül az euklideszi geometriával szembeállítva tanítani túlságosan bonyolult, a közoktatás számára járhatatlan útnak tartom, mivel a hiperbolikus geometria legszemléletesebb modelljei is túl nagy újrást jelentenek az euklideszi síkgeometriához szokott gondolkozásmód számára.

Szükség van egy köztes lépésre, egy közvetítő geometriára, amely éppolyan hasznos és fontos, mint az euklideszi síkgeometria vagy a hiperbolikus geometria. Ennek a geometriának eléggé közel kell állnia a klasszikus síkgeometriához, hogy a benne szereplő fogalmakat értelmezni lehessen az euklideszi nézőpont alapján is; de eléggé távol ahhoz, hogy a szemléletváltás folyamatát megindítsa, és felkeltse az önálló gondolkozás igényét. Hasonlóképpen, ennek a köztes geometriának ugyanilyen, „se-túl-közeli-se-túl-távoli” viszonyban kell állnia a hiperbolikus geometria egyszerűbb modelljeivel is.

Ezt a köztes geometriát vélem feltalálni a gömbi geometriában. A gömbfelületen egyszerűen és szemléletesen építhetünk fel az euklideszitől különböző geometriákat, például a Bolyai–Lobacsevszkij geometriát is. Ennek a programnak végrehajtásához, a gömbi geometria kényelmes tanításához tanulásához könyvek, szoftveranyagok, eszközkészletek állnak rendelkezésre.

És olyan jó játék! A gyerekeket nem végeláthatatlan levezetésekre, hanem labdára, szappanbuborékra, hógolyóra emlékezteti. Azok a rajzok, amelyekkel szünetben telefirkálják a gömböket, az a gömbvonalzó, amit a fejükre tesznek, az az alátámasztó gyűrű, amit karperecnek használnak: a legnagobb kitüntetés a gömbi geometria számára!

Mi a tanulság?

Sokféle formában, sokféle szempontból vizsgálták már a nem-euklideszi geometriák felfedezésének történetét. Vanak, akik időrendi okok miatt kizárólag a német Gaussnak tulajdonítják az érdemet; vannak, akik szerint az orosz Lobacsevszkij dolgozta ki legalaposabban az új elméletet; és vannak, akik a magyar Bolyai művében találják meg leginkább a modern matematika, az axiomatikus tárgyalásmód szellemét.

Ezt a vitát értelmetlennek tartom. Világos, hogy három, rendkívüli képességű ember egymástól függetlenül jutott el a probléma megoldásáig. Nem kétséges az sem, hogy Gauss, közvetett módon bár, de hatott a két fiatalabb felfedezőre, nemcsak közös ismerősök útján, hanem elsősorban azzal a matematikai igényességgel, az alapok világos megfogalmazására való törekvéssel, amely minden művéből sugárzott.

Sok évvel a felfedezések után, az utókornak becsülnie kell az időrendben első Gausszt, és az új eszmékkel először a nyilvánosság elé lépő Bolyait és Lobacsevszkijt egyaránt.

Sem Bolyai, sem Lobacsevszkij nem kapták meg kortársaitól a nekik méltán kijáró elismerést. Az elismerés hiá-

nya Bolyai esetében részben Gauss konfliktusokat kerülő, óvatos viselkedésének tudható be, részben pedig az alkotó körülvevő környezetnek, amelyik Bolyairól még évtizedekkel halála után sem, még külföldi elismerések után sem volt hajlandó tudomást venni.

Ha Bolyai személyes sorsának tragédiája megragad bennünket, akkor nem elegendő, ha meleg szavakkal emlékezünk meg egy évszázadokkal ezelőtt élt emberről. A kérdés az, hogy ha segítségnyújtásra képes helyzetben vagyunk, és beállít hozzánk egy mogorva, nagyképű, nem simulékony modorú fiatal férfi vagy nő, aki idegesen beszél valamilyen tudományos felfedzéséről, irodalmi művéről vagy képzőművészeti alkotásáról: szóba állunk-e vele? Odafigyelünk-e mondandójának tudományos, irodalmi, képzőművészeti tartalmára? Hajlandók vagyunk-e szakmai kérdésekről komolyan tárgyalni valakivel, aki nem a mi köreinkhez tartozik, és tudományos vagy társadalmi rangfokozatban mélyen alattunk áll? Amikor Gauss viselkedését bíráljuk, kiállunk-e mi magunk jelenkori tudományos méltánytalanságok vagy társadalmi igazságtalanságok ellen? Név nélkül megemlíttem a huszadik század egyik kiváló, nagy hatású magyar matematikusát, aki az ötvenes évek elején, Bolyairól szóló könyvében elítélte Gauss megalkuvó viselkedését, és az igazi tudomány csalhatatlan ismerőjére, Sztálinra hivatkozott! Hadd idézzem ezzel szemben a Bibliát: „Ne szóval szeressünk, se nyelvel, hanem cselekedettel és valósággal!”

Természetes, hogy minden társadalomban szükség van a tudományos és művészeti élet és oktatás megszervezésére, és ez a szervezés szükségessé tesz valamilyen hierarchikus rendet. Természetes az is, hogy a kutatásban és oktatásban

részt vevő emberek döntő többsége nem Bolyai-szintű tehetség, és a kialakított rendnek nem a kevesekhez kell alkalmazkodnia.

A tudományok és művészetek története azonban arra tanít, hogy a rendkívüli adottságú emberek nem mindig képesek végigjárni az egyéni és tudományos-művészeti érvényesülés megszokott útjait. Örökös befelé figyelésük, saját belső világuk építése akadályozza őket az anyagi és erkölcsi siker kivívásában. Ugyanakkor ezek az emberek – szerencsés esetben – a közösség számára felbecsülhetetlen értékű kincseket teremtenek.

A társadalomnak tehát mindig nyitva kell hagynia a megfelelő kapukat, és készen kell állnia arra, hogy a rendkívüli teljesítményt rendkívüli módon, akár a hierarchia szabályainak pillanatnyi felfüggesztésével is jutalmazni tudja. Ez legalább annyira érdeke a társadalomnak, mint az egyének: hiszen a kiemelkedő alkotás méltó elismerése újabb és újabb tehetségeket ösztönözhet az alkotói pálya örömeinek és kínjainak vállalására.

MARCZELL BÉLA

Csallóközi hiedelmek

Közép-Európa legnagyobb szigete a két Duna közé ékelt hajdani, mondabeli aranykert, a Csallóköz. A honfoglalás utáni századokban egyik legfontosabb, legmagyarabb területe a történelmi Magyarországnak. A csallóközi Somorján 1927-ben létesült első Csallóközi Múzeum (a második a mostani) akkori igazgatója, Khín Antal (1945 után a Mezőgazdasági Múzeumban dolgozott haláláig) szerint „a Csallóköz a magyarságnak klasszikus miniatűr darabja, a magyarság őskorának számos vonását rejtegeti. Földrajzi arca kicsiben képe az őshazáknak.” (Khín Antal: *Mit beszél a Csallóköz?* In: Csallóközi Múzeum, szerk. Jankó Zoltán, Pozsony, é.n.)

A honfoglalás utáni századokban még az őshazából hozott foglalkozások: a halászat, a vadászat, az aranymosás és a nomád pásztorkodás éltek a szigeten. Ezekben az időkben, kb. a 13. századig a Csallóköz még szigetség volt. A számos apró szigetből álló, vízerekkel, patakokkal, a Duna zezzugos ágaival, árnyas ligetekkel, nagy tölgy- és nyárfa-erdőkkel borított szigetséget a ma már csak oklevelekből ismert Csalló (Challow) vize kerítette, ettől kapta a Csallóköz nevet is (lásd: Bodrog – Bodroköz, Mura – Muraköz, Rába – Rábaköz, Sár vize – Sárköz).

A Csallóköz már az Árpádok uralkodásának idején benépesült területté változott, ezt a régi falunévek is bizonyítják. Ilyenek pl. Bős határában az Árpádsoka (halászhely), a három Lél (Kis-, Nagy-, Érseklél), Bulcsu-Samud (Bucsuháza-Sámot), a Vatták (Bél-, Vajaszatta). Az utóbbiak az I.

András uralkodása idején föllázadt Vata vezér ivadékainak a telephelyei. Történelmi hitelességgel állítható, hogy szigetünkön a honfoglaló Megyer (magyar), Nyék, Keszi és Kürt törzsek szállásbirtokai létesültek meg elsőként. E törzsek emlékét a mai napig faluk nevei őrzik: Nagymegyer, Nagymagyar, Kismagyar, Csallóköznyék, Kis- és Nagykeszi, Csallóközkürt.

A Csallóköznek a vármegyék kialakulása után is megkülönböztetett szerep jutott. Külön közigazgatási terület volt a megyén belül a mindenkori pozsonyi ispán vezetése alatt. Ennek az ún. Kis-Pozsony megyének nagyobb önálló területe volt a szék. A szék főhelye Vajka volt, a falu a hagyomány szerint István király pogány nevétől, Vajktól vette a nevét. Szervezete azonos volt a megyei szervezettel. Élén a főkapitány állott, akit a csallóközi palatinusnak is neveztek. Többnyire a bősi Amadé grófok közül került ki.

A szigetnek a régi magyaroknál – ahogy ezt a Komáromban szerkesztett Mindenés Gyűjtemény (1789–1792) írja – igen jó híre volt. Még a 17. században is megvolt az aranykert jellege. Később azonban a vízerek, a Duna-ágak kiszáradtak, az apró szigetcskék összenőttek, a laposok, a nádasok nagy része eltűnt, föltöltődött, s a sziget egy nagy síksággá alakult. A múlt beszédes emlékei és a hagyomány azonban századokon át vigyázták a csallóközi népet a maga zárt világában.

A hajdani Aranykert a mondák, a regék, a hiedelmek bitoralma volt. Egy 1982-ben 86 éves balonyi adatközlőm (Vermes Jenő) szerint a Csallóköz és ezen belül a Csilizköz (Alsó-Csallóköz része) még a 20. század első harmadában is a boszorkányok földje volt.

A halászatnak páratlan múltja van a szigeten. Régen nemcsak a halászat természetes formáját űzték, nyomai vannak a mesterséges halászatnak is. Erről több – a nyelv-

vünkben még ma is élő – szavunk, illetve földrajzi név tanúskodik, pl. a Duanszerdahely melletti Nemeshodos község határában a Csíktó és a Pontyostó, valamint a Nagymegyer környékén létesült halászhelyek sokasága, mint a Hollómillér, Málnagytó, Kígyósmillér (millér = mélyér). Két híres halászati központja volt a Csallóköznek: Komárom és Somorja. Gúta község viszont már 1312-ben (Hippolit-codex) az esztergomi érsekség vizafogó helye.

A halászok csoportokat létesítettek, bokorba, felekezetbe, kötésbe, kompániába álltak. A vezetőt főnöknek hívták, rendszerint a legöregebb, a legtapasztaltabb halász volt. A munkát mindig közösen végezték, közös volt a káruk is. A kezdés idejét a halászkisbíró jelentette. Csak akkor indultak útnak, amikor a Halászcshellag a legtisztábban ragyogott az égen, mert hitük szerint a halak ebben az időpontban szerettek a víz színén fürdeni. A halak mellett a halász sok titokzatosnak tűnő dolgot is megfigyelhetett a csallóközi vizeken. A 19. század közepéig itt még intenzív állattenyésztés folyt, a földművelést csak kismértékben űzték. A lakosság részére nagy, lovak húzta gabonaszállító hajók – a Csallóközben bürkös hajók – hozták a kenyérnekvalót a Dunán, s itt mentek Bécs felé. A Felső-Csallóközben Vajka volt a megállóhelyük, ennek emlékét őrzi a Hajósok erdeje elnevezés. Egy másik emlék ezekről a hajókról a szomszédos Doborgaz község határában lévő Görgeteg-erdő mondája. A halászok ezt az erdőt újholdkor messze elkerülték. A halászhagyomány úgy tudja, hogy valamikor gonosz, káromkodó bürkösök járták a vizet, míg végül az ég megsokallta istentelenkedéseiket, s olyan nagy vihart támasztott, hogy hajóstul-lovastul a Dunába vesztek. Az arra járók a kísértetek óráján – éjfél tájban – sokszor hallották kiáltásaikat, ostoraik pattogását. Ezért kerülte a halász ezt a tájat. Éjfélnélkül különben sem ment a vízre, mert félt az „Éjféli halász-

tól”, aki ilyenkor ellenőrizve a Dunát, az ott talált halászt „elveszejtette”.

A régi időkben a Csallóköz vízbősége és a vizek halgazdagsága mesésnek mondható. Megtermett itt az aranyponty – mondja Khín Antal – oly bőségesen, hogy még a múlt század elején is rengeteg volt belőle. Kevés munkával is megélhetett így a szegényember, mert sokszor ingyen is adták a halászok. (Khín Antal: *Csallóközi vizahalászat*, In: Csallóközi Múzeum, szerk. Jankó Zoltán, Pozsony, é.n.) Vajka, Doborgaz, Süly, Felbár öregjei ezt még a 20. század 30-as éveiben is emlegették. Mára azonban már híre sincs.

Az aranyhalon kívül szívesen tanyázott itt a Duna óriása, a viza is. Őrhalnak nevezték, mert állandóan őrizni kellett a vizet, várva, hogy föltűnjön. Néha ezer fontot is nyomott (egy font a mázsa századrésze), s a hossza nyolc métert is elért. A vizával kapcsolatban élt a csallóközi halászok körében a haltündér vagy halleány mondája. E szerint a tenger felől olyan lények úszkáltak a csallóközi Dunán, akiknek felsőtestük nő, alsótestük pedig halfarok formában végződött. Játékos kedvükben gyakran kiemelkedtek a vízből, főként ha valami fényesebb dolgot észleltek.

Az aranyat a tündérek hozták a Csallóközbe. A rege szerint, amelyet Ipolyi Arnold is említ a *Mitológiában*, s Csaplár Benedek, dunaszerdahelyi születésű piarista tanár tett közzé Karcsay néven az Új Magyar Múzeum (1852) című tudományos folyóiratban, akkor még e táj olyan gyönyörű volt, hogy Aranykertnek nevezték. Itt járt Tündér Ilona is hattyú képében úszkálva a Dunán. Ilka szigetéről (ma Jóka község van a helyén, és kiszorult a Csallóközből) járt át társnőivel a Dunán a Macskaréven keresztül. Itt, a Mogyorósy uraság rétjén egy öreg fűzfa alatt állt a gazdagon terített asztal, ahol vidáman lakmároztak. Hosszú, színarany hajuk volt, s a sarujukból és a hajukból aranypor hullott. A

nappal erre tévedt csallóközi, ha megtalálta az asztalt, annyit fogyaszthatott a finom ételekből és italokból, amennyit csak bírt. A tarisznyáját pedig megtömhette a földön található aranyporral. Nem is volt itt sem szegény, sem koldus, s a sziget igazi aranykert volt. Egyszer azonban valaki idegen – nem csallóközi – tévedt erre, s megtalálta az asztalt is. Evett, ivott, aranyat is szedett, de gonosz ember lehetett, mert az asztalt háládatlanul lepiszkította. Másnap éjjel a tündérek – látva a dolgot – nagyon megharagudtak, s örökre eltűntek a szigetről. A macskavári révést aranypatkóval jutalmazták meg, ők pedig fölszálltak a csillagokba, és soha többé nem érintkeztek halandó emberrel. Az Aranykert pedig a Csallóközzé változott.

Régebben a tündérrege több variánsa is élt a szigeten. Manga János jegyezte le, hogy a tündérek azért hagyták el a Csallóközt, mert egy részeg ember levágta Tündér Ilona haját. Van olyan változat is, amely szerint nem volt részeg a legény, amikor levágta az aranyhaját, de Ilona hajával együtt tündéri varázserejét is elveszítette, s közönséges halandóvá változott. A legény viszont igen megtetszett neki, s hozzá is ment feleségül. Társnői szintén így cselekedtek, csallóközi legényeket választottak maguknak.

A tündérek mellett jelentős hiedelemalak a garabonciás, a garaboncos is. A hagyomány szerint (karcsai és udvarnok-i lejegyzés) a garabonciás diáknak 13 iskolát kellett elvégeznie a hazájától távol egy barlangban, ahol tizenegy társával együtt tanult. A próbák kiállása után garabonciássá vált, s mehetett a világba a mesterséget űzni. Sovány képpel, rongyos köpenyben járkált kéregetni házról házra. Leginkább tejet, vizet és kenyeret kért. Nem volt szabad őt kiszabni, hanem mindenből az egészszet kellett neki nyújtani. Ő azután vett magának, amennyit akart. Ahol adtak neki, áldást mondott a házra és a lakókra, ahol pedig elkergették,

elutasították, megátkozta őket. Volt egy titkos helyen őrzött könyve, amelyből minden jót és bajt „kiimádkozott”. Ebből a könyvből csak ő tudott olvasni, egyszerű halandó hiába vette volna a kezébe. A csallóközi hit Bősön, a Duna mentén tudta azt a fát, ahol a garaboncos a könyvet rejtette. Ma már hiába keresnők, mert a vízi erőmű építésével eltűnt az egész romantika.

A garaboncos rokona a táltos, aki csak annyiban különbözött tőle, hogy táltosként született, míg a garabonciás tanulta a mesterséget. A táltos mindig foggal született, de ezt titokban tartották, nehogy meghaljon. Nagy tudományú ember volt, tudta, hogy hol rejtőzik a kincs a földben, de megszerzésére nem volt hatalma. Változtatta az alakját is, hol pásztor, hol béres alakjában jelent meg. Minden hetedik évben egy másik országba kellett mennie, ahol megívott az ottani táltossal. A győztes táltos országában igen jó termés lett abban az évben.

Bűbájos erőt, varázshatalmat tulajdonított népünk a boszorkányoknak is. A néphitben általában az asszony nép szerepelt boszorkányként, de akadt férfiboszorkány is. Ezt a mesterséget is tanulni kellett. A boszorkányok is különféle alakokat vehettek föl. Értettek a kuruzsláshoz is, ismerték a füvek, fák, vizek, a természet titkait, beleláttak a jövőbe is. A Csallóközben számos történet beszél a hajdan ló, kutya, macska képében meg-megjelenő, kísértő, varázsló boszorkányokról, akik rontással is foglalkoztak. Megrontották a tehén tejét, szemmel verték a csecsemőket, a baromfiakat is. Se szeri, se száma a boszorkányhistóriáknak, amelyeket kukoricafosztáskor, tollfosztáskor meg a fónokban szokta egymásnak mesélgetni.

A boszorkány addig nem halhatott meg, amíg a tudományát fiatalabbra át nem ruházta. Erről szól a Kisudvarnokban, Dunaszerdahely mellett lejegyzett ördögös János

pásztor története. Az öreg, érezvén halála közeledtét, elhatározta, hogy Vendel nevű fiatal bojtárját megtaníttja a bűbájosságra. Azt tanácsolta neki, hogy pontban éjfélkor menjen ki a keresztútra, vigyen magával egy jókora botot, ezzel rajzoljon a porba egy kört, s ennek a körnek a közepén állva várjon. Attól azonban nem szabad megijednie, amit látni fog. Először egy megvadult bika érkezik majd, de a bűvös körön nem tud áttörni. Utána egy tüzes hintó tűnik föl, benne egy titokzatos alak – maga az ördög – ül, ugyanis lólábai vannak. Ez sem lépi át a kört. Darazsat bocsát ki a tenyeréből, amelyet a kör közepén állónak le kell nyelnie. Ezáltal válik a titkok tudójává, de ezt a saját vérével kell megpecsételnie.

Itthon érezték magukat a Csallóközben a tüzesemberek éppúgy, mint az iglicék. A tüzesember rendszerint halál utáni büntetésként jelent meg a földön pislogó, ugrándozó, hajladozó fény formájában. Az itteni hiedelem szerint tüzesemberré változott halála után az a földmérő mérnök vagy maga a gazda, aki rosszul mérte ki a földeket, vagy elszántott a szomszédja földjéből. Azt tartották, ahány barázdát elszántott, annyiban kellett halála után éjszakánként kóborolnia.

Az iglic a sokat tudó emberek titka volt. A férfiak hóna alatt fekete tyúk tojásából – egyes variációk szerint kakastojásból – kikelt nyomoréksibe gazdaggá tudta tenni a gazdáját. Ez a gazdagság azonban igen könnyen elenyészett, ezért nagyon kellett vigyázni az iglicre. A történet szerint egy csallóközi (Sárosfa) asszony talált egy ilyen csibét, de nem tudta, hogy igliccel van dolga. Hazavitte, megmosdatta, megfésülte, megetette, s azt gondolta, majd fölneveli. Az iglic azonban hamar elárulta magát, mert a kéményen keresztül mindenféle kincset hordott az asszonynak. A szegény-asszony nagyon megijedt, s elhatározta, hogy elpusztítja a

csibét. De bármit tett vele, bárhova vitte, a csibe mindig visszakeveredett hozzá. Ekkor az asszony mérgében kitekerkte az állat nyakát, s ezzel igen nagy bajt zúdított magára. Teljesen tönkrement, mindene elpusztult.

A nomád pásztorkodás maradványait még századunk első évtizedeiben is őrizték a Duna szigetei. A pásztorkodás sajátos világa sok ősi hagyományt átmentett a későbbi koroknak. A csallóközi pásztor úgy élt az emberek tudatában, mint aki szövetségben van a földöntúli hatalmakkal is. Ez a titokzatosnak, romantikusnak tűnő pásztorvilág őrizte meg számunkra az ég számtalan csillagát, amelyek hajdan olyan tündöklő fénnel járták a csallóközi eget. A már idézett Khin Antal (*Mit beszél a Csallóköz?*) nyomán ilyenek voltak az Aratók (Aratógazda, Marokszedő, Kötöző), a Fúrócsillag, a Betyárok csillaga, a Halászcillag, a Szerencsecsillag, a Fehérszemélyek csillaga, a Bojtároké, a Szerencsétlen-csillag, Körösztcsillag, Bújdosó, Legeltető, Szarvasköröm, Kúdusleány, Szekeres, Vezércsillag, Tátos, Pásztorok csillaga s még több olyan csillagnévv, amelyek már teljesen kivesztek a csallóköziek szókincséből.

A csillagokba szállt csallóközi tündérek a hagyomány szerint a Tejútnak nevezett országúton járnak minden éjjel. A Napban arany- meg gyémántkastély van, itt is tündérek laknak. A szivárvány is bűbájos tündér csatornája, ezen szivárogtatja föl a vizet az égbe. Nem szabad ujjal mutatni rá, mert az illetőt magához húzza, s csak hét év múlva térhet vissza a földre. A Körösztcsillagról azt tartották, hogy aki kilépv a házból s az égre tekintve azonnal megpillantotta, szerencsés ember lett egész nap, s nem tévedt el. A csallóközi csillagos ég érdekessége volt az Ökörhajtó csillag, ennek föltűntekor hajtották haza a pásztorok ökreiket a mezőről.

Fontos szerepet játszott a csallóközi ember életében a Hold is. Holdfogyatkozáskor a Holdban este van, az újhold

pedig a Hold éjjele. A teliholdban Dávid és Cicelle hegedül, körülöttük pedig tündérek táncolnak. Ilyenkor a Holdra nem szabad sokáig nézni, mert kicsalja az embert még a háztetőre is.

A Göncöl szekeréről a csallóközi azt regélte, hogy az a „Göncű tátos szekere”. Hite szerint „ez a Göncű igen nagy hírű tátosféle ember vót”, és „nagy tudományú lévén próféta nyi is tudott”. Előre megmondta az idő változását, emberek, országok sorsát, a közelgő háborút, dögvészt és egyéb veszedelmeket. Tudott a madarak és az állatok nyelvén, értette a fák suttogását, az erdők zúgását. Szekerével a földön és a levegőben egyaránt közlekedett.

Ismerte a csillagok járását-kelesét. Lakása igen magas hegy tetején állott, ezért közelebb volt az éghez, mint a földhöz. Halála után szekerestül fölszállt az égbe, itt juhászbojtárok szegődtek hozzá kísérőnek, s azóta ő szállítja a jó lelkeket a mennyországba. Szekerének rúdja azért görbe, mert a gonoszok lehúzzák, csillagai pedig időváltozásokat is jósolnak. Ha aprón ragyognak, kicsinek látszanak, szép idő várható, ha nagyra nőnek, fényesen villognak, rossz időt, esőt, vihart, szélvést jósolnak. Rúdja mutatja az idő múlását pásztornak, halásznak. Ha a rúd még erősen fölfelé mutat, „nagy éjjel van”, ha lefelé áll, a reggel érkezését jelzi.

A múlt században még számos Gönczöl nevezetű család élt a Csallóközben, a csallóközi Karcsák valamelyikében még ma is van, s van ilyen nevű Karcsa is, de ezek nem lehetnek a táltos leszármazottjai, mert ő nem hagyott maga után ivadékot. A táltos-monda kétségtelenül ősi pogány kori alakot rejteget, talán valamelyik híres sámánpap emlékét őrzi, aki itt lakhatott a Csallóközben, valahol a Bács folyó vidékén. A helyi monda szerint itt állt a Máglyadomb is, ahol éppen ez a sámán áldozhatott a magyarok istenének, Hadúrnak.

A Csallóköz hiedelemvilága nagyon gazdag. Az öregebbek még ma is emlékeznek a sok-sok történetre, mesére, elbeszélésre, amelyek ezekről a természetfeletti lényekről szólnak. Garabonciások, táltosok, tündérek, iglicék, boszorkányok és tüzesemberek földje volt valamikor ez a táj. Ezek a lények vele éltek a csallóközi emberrel, ott voltak minden munkájában, élete minden mozzanatában. Nélkülük el sem tudták képzelni a világot: hitték őket, hittek bennük. Aztán lassan-lassan kezdett elszürkülni ez a hiedelem, megváltozott a világ – ma már tudjuk, nem is mindig előnyére –, a tudomány nagyon sok titokzatosnak látszó dolgot földerített, megmagyarázta a jelenségek okait. A babona, a tudatlanság kiszorult a mi szigetünkről is, néha azonban még vissza-visszatérnek ezek a mesék, hogy élénk varázsolják a régi Csallóközt.

PÉNZES ISTVÁN

A fényképezőgép

Délelőtt érkeztek meg a fenyvesekkel körülvett városka üdülőközpontjába. Hosszasan tanakodtak: a fák árnyékában vagy a napos tisztáson verjék-e le a sátraikat, esetleg a kissé távoli hévíz környéke legyen-e egy hétig az otthonuk?

Fél óra múlva már a sudár fenyők tövében, a félhold alakban felállított sátrak előtt sorakozik a csapat.

– Tábor, vigyázz! – csattan a táborparancsnok hangja. Aztán már lágyabb hangon, de kellő nyomatékkal igyekszik hatni a társaságra:

– Hét napon át ez az avarral borított, tobozoktól tarkálló kis tisztás lesz az otthonunk. Nem vagyunk egyedül, szükséges a fegyelem és a központi tábor ránk vonatkozó szabályainak betartása, ezért naposokat, felügyelőket nevezünk ki. Az ő feladatuk lesz a tábor körüli rend biztosítása, az ebéd és a vacsora elkészítése, táborunktól a gyanús személyek távol tartása... A naposoknak a tábor területét elhagyniuk szigorúan tilos! Ők felelnek a tábor tulajdonát képező valamennyi holmiért... Remélem, az indulás előtti napon a figyelmetekbe ajánlottakat megfogadtátok: drága ékszereket, értékes dolgokat nem hoztatok magatokkal. S bízom abban is, hogy azok a tulajdonságok, amelyek, főleg a múltban, egyesekre jellemzőek voltak, mint például a pimaszság, a nagyképűség, az erő s a tudásbeli különbség fitogtatása..., nos ezek a negatív vonások végleg ismeretlen fogalmakká váltak számotokra. Ne feledjétek: alapiskola végzősei és negyedikesek is vannak köztetek... Most azonban egy közösségben, egymást segítve, bátorítva akarunk dolgozni. Hiszen a cserkész mindig segítőkész!

Elhangzott néhány kérdés, önfeledt kacajt kiváltó válasz röppent, majd ismét a táborparancsnok hangja csattant fel:
– Ismertetem a nap programját. Ügyeletesek: Kovács Csaba és Balogh Szilárd. A felügyeletem alatt gulyást készítenek; a többiek feladata: gallygyűjtés az alig ötszáz méterre levő Kopaszdomb kővel, kavicsal kirakott területére. Remélem – mosolyodott el –, a tábortűz magasba csapó lángja s a sült szalonna terjengő illata mellett vidám cserkészdalok sokasága fog szárnyalni az esti szürkületben...

Két óra múlva a gulyás ínycsiklandozó illata kigyózott a sátrak között, s néhány perc múlva csillogó szemű cserkészek kanalazták csajkáikból első napi vacsorájukat... A táborparancsnok a sátrak között sétálva, a másnapi teendőikön tűnődve, felfigyel a sátrakból kiszűrődő párbeszédre:

– A srácoké lett a legjobb sátor...
– Ők állították fel valamennyit!
– Jó, jó, de azért mégis pimaszság, hogy nekünk, lányoknak az jutott, amelyen a cipzár sem működik...!
– Gondolod, hogy az éjjel ellop valaki...? Gondolod, hogy kellesz valakinek...?!

Még hallja a felcsattanó kacajt, s mosolyogva lépdel tovább a fiúk sátra felé.

– Lekattintasz engem is? – hallja a negyedik Jenci kérése hangját.

– Csecsemőket nem fényképezek!

Kárörvendő kacaj követi Tóth Jaro bemondását.

– Csak egyszer... – hallja még Jenci elbizonytalanodó kérését, majd Jaro fölényes, nyers választát:

– Örülhetnél, hogy a szemed pásztázhatod rajta... Egy japán gépen!

– Japán??? – ámuldozik Jenci.

– Az. Csak külföldön kapható. Nálunk még ismeretlen márka.

– És a tied?! Nem a Lajos bátyádé?!

– Lajos...?! – Jaro fölényes, magabiztos hangja szinte a többiekbe fojtja a szót. – Nem is látta! Magam vásároltam – külföldön!

A táborparancsnok észrevétlenül tér vissza a tábori konyhához. Az ügyeletesek már ott foglalatostkodnak: Csaba az edényeket mossa, Szilárd a kimaradt, felszeletelt kenyert rakja nejlonzacskóba.

– Jól van, fiúk – lép hozzájuk. – Még a gáztűzhelyet tegyétek rendbe, aztán jelentsétek be, hogy fél óra múlva gyülekező a Kopaszdombon.

A fáradt nap sugarai már erőtlenül esnek a kis tisztásra. A sátrak megnyúlt árnyékában álló táborparancsnok elmerengve néz a vonuló cserkészek után, majd tesz-vesz az elhagyott sátrak között, aztán ő is elindul a Kopaszdomb irányába... A magasba csapó tűz körül guggoló gyerekek kitörő örömmel fogadják parancsnokukat, ő egy mosollyal nyugtázza a kedvességet. Elfogadja a feléje nyújtott, kihegyezett ágat, szalonnát helyez rá, de mielőtt a lángokba helyezné, megszólal:

– A naposok mit keresnek itt?!

– Tá..., táborparancsnok... – keresi a szavakat Csaba. – Én..., vagyis mi azt hittük, hogy a vacsorakészítéssel befejeződik a szolgálatunk.

– A délutáni szolgálat este tízkor, a takarodóval ér véget. No, lóduljatok a helyetekre!

A két fiú megkönnyebbülve fut, örülnek, hogy egymondatos dorgálással megúszták a dolgot. A tábori konyha előtt heverednek le, s majszolják a füstös-kormos, vöröses szalonnát, majd az emlékek mélyéből fel-felbukkanó diák-történeteken szórakoznak, próbálják újra meg újra átélni a soha vissza nem térő szitukat... Közben már bágyadt homály öleli át a fákat, egy-egy fészket kereső madár riadt si-

kolya kiált bele a néma, bénító csendbe... A szellő néha mintha énekfoszlányokat továbbítana, fülelnek – de semmi. A távoli vonatzakatolás is megszűnik. Sejtelmes ez a némaság, gondolja Csaba, de csak annyit mond, hogy legalább egyszer járják körbe a tábort... Félig behúzott cipzárakra, feltúrt táskákra, szétszórt ruhákra esik a zseblámpa imbolygó fénye, kémlelik az eget, az egymással versenyt futó felhőket, majd azt is megunva, Csaba szájharmonikát vesz elő, s egy indulóba kezd. Mire a végére ér, egyre erősödő lármára, önfeledt kacajra, közelgő léptek zajára lesznek figyelmesek.

– Végre, hogy jöttök! – száll fel belőlük egy megkönnyebült sóhaj.

– Csodálatos volt! – áradoznak a társak, s szinte egymásba fojtják a szót.

– Öregem, Tibi volt a sztár! Amikor énekre nyitotta a száját, még a tücskök is abbahagyták a csiripelést... És nem vette észre, hogy rajta röhög már a fél tábor, kornyikázott tovább a repedtfazék hangján...

– Öt perc múlva mindenki a sátrában van! – vet véget a táborparancsnok a további beszámolóknak.

Csendesedik lassan a zsongás, a lányok sátrából még egy éles sikoly szökik ki, s tör utat a sötétben, majd Tóth Jaro rémült hangjára lesznek figyelmesek:

– Ellopták a fényképezőgépet!

A fiúk sátra méhkashoz hasonló, mindenki a saját táskáját, hátizsákját mutatja, nálam nincs, nálam se... Egyesek a meggyőzőbb bizonyítás végett a holmijukat is kirángatják táskáikból...

Felbolydul a tábor, sátorról sátorra jár a hír:

– Ellopták Jaro fényképezőgépet... A japán gépet... amelyet még a bátyja sem látott... Csak a naposok tartózkodtak itt.

Megjelenik a táborparancsnok is. A zseblámpa fénye mellett intézi kérdéseit a fiúkhoz. Hangja nyugodt, arcán az indulat legparányibb jele sem vibrál.

– Milyen márkájú volt a géped?

– Nem tudom..., nem emlékszem a nevére.

– Japán! – Kiáltja valaki.

A táborvezető körülnéz, látja, hogy mindenki talpon van.

– Több gép közül felismernéd a tiedet?

Fel... – hangzik Jaro válasza bizonytalanul.

A táborparancsnok pár percre eltűnik, majd egy táskával lép kis a sátrából.

– A szolgálatosokat hibáztathatnánk, mivel elhagyták a tábor területét... – kezdi vontatottan, valamennyi szavát alaposan megfontolva. – Igaz, csupán pár percre távoztak, de eltávoztak... S ahogy az a pár perc nekem elég volt arra, hogy elvegyem Jaro fényképezőgépét, ugyanúgy elég lett volna bárki másnak... Igen, én vettem el!

Csodálkozó tekintetek, értetlenül meredő szempárok szegeződnek a táborparancsnokra. Nem értik, nem bírják felfogni a történeteket, e váratlan fordulatot.

– Nekem is ugyanilyen gépem van... Nos, Tóth Jaro, melyik a tied?! – Hangjába mintha irónia vegyült volna... – Válaszd ki a kettő közül a tiédet, mert én nem tudom megkülönböztetni a két gépet... – teszi még hozzá, s a táskából elővesz két egyforma nagyságú, barna bőrtokban nyugvó készüléket.

Jaro bizonytalanul lép kettőt, kezébe veszi az egyiket, aztán a másikat, tapogatja a gépet borító bőrtokot, a fény felé fordítja, majd ismét az előzőt fogja meg, s azzal is a fény irányába fordul...

Idegessítő pillanatok, feszült figyelem.

– Ez..., ez az enyém.

– Biztos vagy benne?

A táborvezető hangja még mindig nyugodt.

– Igen...

– És milyen gyártmány?

Mély csend. Jaro egyik lábáról a másikra helyezi testsúlyát, homlokát törülgeti... A többiek is látják: szörnyen kínos neki a válaszadás.

– Ha te nem vagy hajlandó válaszolni, akkor kénytelen vagyok magam feltárni az igazságot... E gép – fordul a többiek felé –, amelyről Tóth Jaro azt állította, hogy az övé, külföldön vásárolta, nálunk teljesen ismeretlen márka, s e gépet még Lajos bátyja sem látta, szóval ez a gép hazai gyártmány és valamennyi szaküzletben kapható... A két gép, az enyém és a másik között csupán annyi a különbség, hogy az egyiknek a tokjába TL, azaz Jaro bátyjának, Tóth Lajosnak a monogramja van belevésve... Jaro – fordul a parancsnok feléje –, e kellemetlen perceknek nagyképűségednek köszönheted...

A többiek, Jaronak hátat fordítva, némán somfordálnak be sátraikba.

– Jaro, ugye ezentúl a kicsik nemcsak szemükkel „pász-tázhatják” a gépet, de le is kattintod őket, hiszen arra szolgál...

POLGÁR ANIKÓ

Egy géheriánus levele Catullushoz

Újabbán verset nem is írsz, csak géheriádát,
Gaius, mondhatnám, lírád kezd tárgyasulni.
Római simplicitas és szenvedelem hova lettek?
Otiomod felváltja tanárság. Brit humorodnak
hódol az *imperium*. Netalántán Mammura mellett
Caesarnál tanulod te is újabbán, mi az illem,
s jól megvagy, *pathicus*, Romulusszal az ágyban?
Nem hiszem, inkább más a gyanúm: egy brit szeretőd van,
egy bizonyos Shakespeare, vele töltöd minden idődet.
Lesbia semmi ehhez képest, nem is izgat e nőcske,
járjon a lóvigorú spanyol Egnatiusszal a bárba.
Nem lesed őt a sikátorban sem, majd ehelyett fel-
készülsz óráidra, továbbképezd magadat, szak-
dolgozol ingyen, állsz a katedrán, s néha kikészülsz.
Szótárad szavait kicserélték. Téged is. Így vagy.
Állsz. A tükörben nézed az arcod, a római orrod:
sasban a csőr vagy, a légyben a zümm nem kapkod utánad,
ágyad a szék, takaród belelóg a kalucsni-sötétbe,
így hadonászik a vézna valód, az üvegszeme félre.
Vág a borotva, a vére becsordul az arci tükörbe,
harci tükör rohamát veri vissza a kép-viselő gép.
Öltönyt ölt a tudósod, a nyakkendő be a zsebbe,
gyűlések mondják a fejedre a holnapi céccót.
Majd a teremben a lányok nézik az orrod, a szádat:
fontos-e, artikuláloed-e szépen a tegnapi mákat?
Ó, a tanár úr költő, mondja, de isteni érzés!
Izzik a szóban a szív és izzad a tegnapi hangod.

Könyvtárban bekerítve a védett állatok és a
cédula táplálék – belezsibbad a kéz s feneked fáj.
Otthon a szótárban ugyanez, de a lapja lesárgult,
rágod a körmöd: a fordításba e szó beletágult.
Írva tanulsz, tolakodva kerülsz be a doctusi székbe,
rágnek alul, nem győzöd a lábad az égbe dobálni.
Vetkőzöl, hazaérsz (fordítva), a kádba csücsülsz be,
és gyorsan feladod holnapra a tegnapi leckét.
Van költőszemináriumod, beleköltöd egészen
kedvedet, és ha lehet, feliratkozol újra görögre.
Írod a vén teoszt, megiratlan versei készen.
Műveltség: a szövegraktár teletömve a gépben.
Esszéket szerzel, hallgatsz dalokat, dudorászol:
így az öröklétből, ha akarsz, a jelenbe bemászol.

SERES ISTVÁN

A bujdosók sírjai Törökországban

Kúnos Ignác életútjához

Kúnos Ignác 1860. szeptember 22-én született a Debrecen melletti Sámsonban. Középkisiskolai tanulmányait a debreceni kollégiumban, az egyetemet pedig a budapesti egyetem filológiai fakultásán végezte, ahol 1882-ben tanári és bölcsészdoktori oklevelet szerzett. Kezdetben ugor nyelvészetrel foglalkozott, majd Vámbéry Ármin tanítványaként a török–tatár nyelvészet felé fordult a figyelme. Egyetemi tanulmányai befejezése után, főként tanára, Budenz József ösztönzésére 1885-ben Törökországba utazott. Az MTA és a Pesti Izraelita Hitközség anyagi és erkölcsi támogatásával öt évet töltött keleten a török irodalmi és népnyelv, ill. a különböző kis-ázsiai nyelvjárások tanulmányozásával. Törökországi tartózkodása alatt három nagy utazást tett Kis-Ázsiában, e mellett bejárta Görögországot, Szíriát, Palesztinát, Egyiptomot és a Balkán-félsziget egyes országait is. Első önálló turkológiai témájú kötete, a *Három karagöz játék* már 1885-ben megjelent Budapesten. Könyvét csakhamar újabbak követték: a kétkötetes *Oszmán-török népköltési gyűjtemény* (Bp., 1887–1889.); az *Orta-öjünü* (Bp., 1889) című török színjáték; a Kisfaludy Társaság kiadásában napvilágot látott *Török népmesék* (Bp., 1889), de az ötéves keleti tartózkodása gyümölcszeként jelent meg pl. a *Köroglu* „török népregény” magyar fordítása is 1894-ben.

Keleti útjáról hazatérve előbb a budapesti egyetem magántanára, majd az 1891-ben megalapított keleti kereske-

delmi tanfolyam „török nyelv és keletisme” tanára lett. 1893-ban Budenz József és Vámbéry Ármin javaslatára az MTA levelező tagjává választotta. 1899-ben kinevezték az újonnan szervezett Magyar Királyi Keleti Kereskedelmi Akadémia igazgatójává, 1900-tól pedig a Munkácsi Bernáttal közösen megalapított *Keleti Szemle* szerkesztőjeként tevékenykedett, de e mellett még a Nemzetközi Közép- és Kelet-ázsiai Társaság Magyar Bizottságának alelnöki posztját is betöltötte.

Kúnos hosszú élete során (1862–1945) számos önálló kötettel, tanulmánnyal és kisebb-nagyobb cikkek tömkelegével gazdagította a magyar és a nemzetközi turkológiát. Munkásságából leginkább az anatóliai, ada-kalei, valamint az első világháborús hadifogolytáborokban végzett gyűjtései emelkednek ki. Kevésbé ismeretes ugyanakkor, hogy Kúnos isztambuli tartózkodása alatt a történetíró Thaly Kálmán kíséretében megfordult Rodostóban és Izmidben is. Thaly Kálmán 1888 őszén érkezett rövid időre Isztambulba, és október 5–8-a között látogatást tett e két nemzeti emlékhelyünkön. Előbb, 5-én Thököly Imre síremlékét tekintette meg Izmidben, majd 6–8-a között Rodostóba látogatott, ahol II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai nyomait igyekeztek fellelni. Thaly mellett mindkét alkalommal a törökül kiválóan beszélő Kúnos Ignác látta el a tolmácsi teendőket.

Thaly a *Századok* (XXIII.) 1889-i számában (457–514, 561–633 p.) számolt be törökországi útjáról. Mint a Rákóczi-szabadságharc legnagyobb kutatója, a fejedelem „íródeákja”, beszámolójában felcserélte a két látogatás sorrendjét, és előbb a számára fontosabb rodostói kirándulásról számolt be, mintegy 120 oldalon, és csak ezután következik az izmidi utazás, szerény, 8 oldalas leírása.

Az izmidi kirándulásra 1888. október 5-én reggel került sor. Thaly csupán az ekkor már három éve Törökországban

tartózkodó Kúnost vitte magával. „Tolmácsul Kunost vivém magammal” – írta később.

Gőzhajóval átkeltek az ázsiai partra, Isztambul „Haidar-pasa” külvárosába, ahol felszálltak az izmidi vonatra, amely egyben a török birodalom egyetlen vasútja volt. Kartal, Erenköj és Gebze érintésével, déltájban érkeztek meg Izmidbe, amely akkoron 10-12000 török, örmény, görög és zsidó lakossal bíró városka volt. Erenköjből előre táviratoztak az izmidi állomásfőnököknek, hogy gondoskodjon számukra megfelelő fogatról. Az állomáson várta is őket egy „tulipántos tatár-kocsi”, belsejében „ázsiai juh gyapjával tömött matrác”-okkal, amelyekre a két utazó, keleti szokás szerint maguk alá húzott lábakkal (törökülésben) letelepedett. Végigrobogtak a város utcáin nyugati irányba, a tengerpart feletti hegyoldalban fekvő örmény temető felé. A temető előtt már várta is őket egy „ősze csavarodott nagyszakálú, derék, tisztos örmény pap, a fehér hajú vén sírkertőrrel,” néhány más öreg ember társaságában, és egy csapatnyi zsigongó gyermekkel, akiket a kíváncsiság vonzott oda, hogy meglássák a „Madzsarisztánból” érkezett zarándokokat, akik a néhai „madzsar kiráj” sírját jöttek meglátogatni. A pap és a vén sírásó elmondták, hogy mintegy 60 évvel azelőtt, a régi örmény temető felszámolása után szállították át a fejedelem hamvait az új helyére. Mivel az egyházi irataik szerint a magyarok a fejedelem nyughelyét örök időkre vásárolták meg, az egyházi tanács kötelességének érezte, hogy Thököly hamvai is új nyughelyre kerüljenek.

A sírkert délkeleti részén két óriási, több száz éves plátánfa állt. Egyiküknek a tenger felé hajló lombsátra alatt pillantották meg Kúnosék a kuruc király síremlékét, az angorok temetőjében. Meglepően jó állapotban volt, öntöttvasból készült, díszes kerítését az elmúlt években festhették újra. A síremléktől öt-hat lépésnyire megtalálták Thököly

egykori csorgó-kutacskájának a márványkő gyűrűjét, a hozzá tartozó két, négyszögletűre faragott koronakővel együtt. Thököly hamvai azonban nem a síremlék alatt és nem is a csorgó közelében feküdtek, hanem a másik platánfa közelében. Eredetileg a síremlék is itt állt, de később az angolok átvitették, hogy a saját temetőjüket díszítse. Thaly kezében mindvégig ott volt a Thökölyt a bujdosásba is elkísérő fejedelmi titkár, Komáromy János diáriuma, amelyből mind a síremlékre, mind pedig a kis kőkútra sikerült ráismernie.

Thalyék nem sokáig időzhettek a temetőben, mivel kevés idejük maradt a vonat visszaindulásáig. Csupán néhány levelet téphetett le a síremlékre boruló platánról, s azokat becsúsztatta Komáromy diáriumának lapjai közé. Visszaszekereztek a pályaudvarra, ahol már indulásra készen „prűszkölt” a mozdony. Késő este érkeztek vissza Perába.

A rodostói utazásra már másnap, október 6-án sor került. Thaly erre az útra már több útitársat vitt magával. Vele tartott Bárczay Oszkár kir. kamarás, valamint dr. Kincses Imre konstantinápolyi magyar orvos, aki mint török katonaoorvos korábban megfordult Rodostóban az ezredével, és abból az időből rendelkezett néhány ismerőssel a városban. „Tolmácsul a török fővárosban tartózkodott ifjú orientalisztánkat, a debreczeni dr. Kunos Ignácot – ki Izmidben is velem járt – voltam magammal viendő” – írta később a beszámolójában.

A szükséges előkészületek után, magukat a megfelelő ajánlólevelekkel ellátva, délután 5 órakor felszálltak az Aranyszarv-öböl kikötőjében horgonyzó Fraissinet francia gőzösre. Kilencórányi hajóút után, hajnali 2-3 tájban érkeztek meg, és október 7-én kora reggel partra szálltak Rodostóban. A társaság két napig maradt a városban.

A Márvány-tenger partján fekvő, festői szépségű városka már az idő tájt is a partvidék legnépesebb települése volt. A

város 25-26000 főnyi lakosának a felét törökök alkották, rajtuk kívül volt még 7-8000 örmény és 5-6000 görög, a többiek pedig spanyol zsidók voltak.

Thalyék először a szállásukat keresték fel, ami egy földszintjén kávéházból, emeletén pedig fülkékre osztott hálóteremből álló keleti fogadó, „han” volt. Egy franciául jól tudó, 18-19 éves, „megnyerő arcú, választékos, európai öltözetű, művelt modorú fiatal ember” szegődött melléjük, hogy kalauzolja őket a városban. A fiatalember, aki egyébként a kereszténnyé lett aleppói arab származású Pierre Aslan osztrák-magyar és német birodalmi „konzul” s egyben a város leggazdagabb gabonakereskedőjének volt a fia, elmondta nekik, hogy őbenne is magyar vér folyik ám! Dédanyja ugyanis a „madzsar kiráj”-jal (azaz Rákóczi) ideköltözött magyar nemesi családok egyikéből származott. A 94 éves Kőszeghy Czeceziát (Cecile de Kessegh) azonban alig két héttel Thalyék érkezése előtt temették el. Pedig pont az idős asszony „tudott ám sok mindent beszélni az itten lakott régi magyarokról!”

A délelőttöt a fejedelem és a hajdani magyar városrész házainak, Rákóczi kápolnájának, valamint a Bercsényi és társai sírjait rejtő görög templomnak a megszemlélésével töltötték, a fiatal Kőszeghy-leszármazott kíséretében. Rákóczi kápolnája után, a parókiában megtekintették Rákóczi károsszékét is, ahonnan a „hagyomány szerint (...) szokta volt hallgatni hajdan a fejedelem a kápolna oratóriumában a misét”. A görög templomban gr. Eszterházy Antal tábornagy, Sibrik Miklós udvarmester és br. Bercsényi Miklós főgenerális síremlékeit szemlélték meg.

Ebéd után átmentek a parókiára, ahol kiírták az anyakönyvek magyar vonatkozású bejegyzéseit. Az első néhány évtized bejegyzéseit „mint legfontosabb történelmi adatokat tartalmazókat” maga Thaly másolta le 1800-ig. A ké-

sőbbieket pedig, „egészen az 1848-ik évig, a mellyel a régi anyakönyvek végződnek, szintén magam mondtam tollba Bárczaynak és Kunosnak, felváltva. Az esketési könyveket – melyek legrövidebbek – Kunos kivonatozá”. A születési feljegyzéseket, amelyek a legterjedelmesebbek voltak, előbb Bárczay másolta egyedül, majd Thaly diktálta neki. Estig eltartott, mire minden magyar vonatkozású adatot sikerült kiírniuk. Időközben a konzul látogatását is fogadták.

Az írás után a parókiáról lementek a tengerpartra a Rákóczi-forráshoz, és megtekintették a helybéliek által „Madszar cseszme”-nek hívott négysegletű csorgókat.

Másnap, 8-án korán reggel lementek a kávéházukba, ahol görög és örmény földművelők jelentkeztek náluk, hogy beszélni akarnak Thalyval. „Kunos tolmácsolása mellett törökül érintkeztem velök” – írta erről Thaly. Utána a házigazda görög kávéház-tulajdonos 95 éves apját fogadták, aki számos érdekességet beszélt el nekik az egykori bujdosókról.

A beszélgetést követően Bárczayék elmentek a város fényképészéhez, hogy levetessék vele Rákóczi ebédlő-palotájának a Thaly által megjelölt részeit. Ezalatt Thaly Kúnos kíséretében ismét a görög templomba látogatott el. A dél előtt további részében pedig, egy-egy esetleg magmaradt sírfelirat reményében, bejárták a magyarok egykori földjein fekvő ó és új temetőket.

Mivel délután 6 órakor indult egy személyszállító török gőzös Konstantinápolyba, elhatározták, hogy elmennek vele, különben még három napig kellett volna várakozniuk a következőre. A hátralevő pár órát városnézéssel töltötték. Ezalatt történt Kúnossal a török városrészben az a rövid epizód, amit Thaly „mint a törökök őszinte, meleg magyarbarátságának megható jelét” jegyezte fel. Kúnos betért a „konakkal” szemben levő postahivatalba, hogy feladjon egy, az anyjának Debrecenbe szóló levelezőlapot. A török

postatisztek a „Debreczen” szót olvasva a levelezőlapon, lélekszakadva rohantak ki a Thalyékhoz csatlakozó Kúnos után, és örömtől ragyogó arccal mondák nekik: „Hallottuk, hogy magyar testvérek járnak itt; tán ti vagytok azok? Reméltük, vártuk, hogy meg fogtok látogatni minket is, nem csak az örményeket!... Jertek be hozzánk legalább egy fin dzsa kávéra!” A rövid ismerkedés után a magyarok visszatértek a szállásukra, majd felszálltak az Isztambulba induló gőzöstre. Másnap, hajnali öt óra tájban érkeztek meg az Aranyszarv-öböl galatai kikötőjébe.

Mivel az izmidi kiránduláson nem volt lehetőségük fényképek készítésére, az Isztambulba való visszatérést követően, a hamarosan hazatérő Thaly Kúnost bízta meg Thököly sírjának a lefényképeztetésével. Az eredményről Kúnosnak a nagy hírű történetírót, Szilágyi Sándort kellett értesítenie, aki akkortájt a budapesti egyetem könyvtárának volt az igazgatója.

Kúnos már október 23-án írta is Szilágyinak, hogy egy Bergren nevű isztambuli fotográfus hajlandónak mutatkozott Izmidbe utazni. A képekért 5 aranyat, az útiköltség fejében pedig 1 török lírát, azaz összesen 6 török aranyat kívánt. A fényképész jótállt a képek minőségéért. Kúnos vállalkozott rá, hogy elutazik a fényképésszel, és személyesen mutatja meg neki „a sirkövet platán fástul”. Ha az időjárás megengedi, egy hét alatt el is készülhetnek a kívánt felvételek.

Nagyságos Szilágyi Sándornak
Egyetemi Könyvtár Igazgató Urnak
Budapest
Tud[udomány] Egyetemi könyvtár

Konstantinápoly, [1]888. okt[óber] hó 23.

Nagyságos uram!

Thaly úr azt írta a minapában, hogy Izmid és a Tököli sir lefotografálása ügyében járjak el s az eredményről értesísem Nagyságodat. Egy itteni (Bergren nevű) fotográfus hajlandó oda utazni Izmidbe, a képekért 5 arany és útiköltség fejében 1 lirát, összesen 6 török aranyat kér. E mellett jót áll, hogy a képek sikerülni fognak. Ha Nagyságod ez ajánlatra rá áll, úgy sziveskedjék velem rendelkezni; sőt magam is elutazom a fotografussal, hogy a sirkövet platán fástul együtt megmutathassam neki. Ha kedvező lesz az időjárás, egy hét alatt el készülhet az egész. Szolgálat készségemet Nagyságodnak felajánlva vagyok kiv[áló] tisztelettel:

Dr. Kúnos Ignác.

Pera (Hotel Pest.)

(Országos Széchényi Könyvtár Kézirttára. Levelestár.
Fond. IX. 365.)

Azonban még a következő év elején sem sikerült véghezvinni. 1889. január 28-i levelében a szigorú telet okolta, hogy az izmidi utazást még mindig nem tudták lebonyolítani. Az utóbbi időben nem volt két olyan napjuk, amíg egyfolytában jó idő lett volna. A fényképész véleménye szerint legalább két napot várniuk kell, hogy felszáradjon az idő, a

harmadik napon azonban rendszerint újra elered! A levélben szó esik Kúnos egykori mesteréről, Vámbéry Árminről is. Ha ugyanis Szilágyi kívánja, akkor Kúnos a haza készülő Vámbéryvel visszaküldi a fényképekre nála hagyott összeget. Mindenesetre, március-áprilisig nem reménykedik abban, hogy nyélbe üthetik a Thököly-sír lefényképezését.

Nagys[ágos] Szilágyi Sándor
Egyet[emi] Könyvtár Igazgató Urnak
Budapest
M[agyar] T[udomány] Egyetem Könyvtára

Konstantinápoly, [1]889. január hó 28.

Nagyságos uram!

Nem én rajtam, nem is Izmiden múlik, hogy nem tehetük meg még eddig a kirándulást. Egyes-egyedül az időn. Két napig tartó szép időjárásunk még nem volt. Már pedig a fotográfus azt vallja, hogy egy v[agy] két napot legalább is kell várni míg kiszárad az idő; de 3-ad napra már megint nyakunkon az eső. Különben Vámbéri Ur mesélhet majd az itteni időjárásról, és ha Nagyságod kívánja, haza utaztában át adom az összeget Vámbéri Urnak. Arról legyen Nagyságod meggyőződve, hogy nem hanyagoltam el a dolgot, vártam az időt, de hiába vártam. Egyelőre nem is biztosíthatom arról, hogy márczius, pláne április előtt lesz-é valami a dologból. Olyan bolond telet mint az idén, nem éltek még meg a konstantinápolyiak.

Kiváló tisztelettel:

Kúnos Ignác

Végül még az év folyamán sikerült elkészíttetni a képet. Cserna Károly Bergren két, az Izmid városát, valamint Thököly sírkertjét ábrázoló fotójáról készített rajza szerepelt is Angyal Dávid Thököly-monográfiájának 1889-ben megjelent második kötetében. Cserna képei (valószínűleg Angyal kötete alapján) megjelentek a *Vasárnapi Ujság* 1889. évi 49. számában is, egy „Thököly utolsó évei” című cikk illusztrációiként.

A Thököly-sírnál tett látogatás Kúnos Ignácot is megihlette. A *Vasárnapi Ujság* 1890. évi 1. számában egy rövid leírást közölt Izmidről és a bujdosó fejedelem sírjáról. A cikk feltehetően még a Thalyval való látogatás alatt fogalmazhatódott meg a fiatal turkológusban, kétszer is hivatkozik a Thökölyt a bujdosásba is elkísérő fejedelmi titkár, Komáromy János „Diárium”-ára, amely, mint tudjuk, végig Thalynál volt az Izmidbe tett látogatás során...

Magyar emlékek Izmidben

Ott Nikomédiában, közel az tengerhez vagy az örményeknek egy kővel bekerített nagy, új temetőjük, – kiben szegény Thököly gyakran járt magát mulatni, egy nagy sűrű fa alá, – egy hideg forrás mellé.¹ E nagy, sűrű fa alá ásták meg a sírját, e hideg forrás mellé temették el tetemeit.

A török fővárosnak tengerekre nyíló határáról, ott nyulik be a Mármara legtündéribb karja, a nikomédiai tengeröböl. Két partja akár egy virágos mező, és vizének szelid kéksége akár egy tó tükre. Pedig Ázsia földjén vagyunk, és ázsiai idők emléke borong elő képzeletünkben. Chalcedónia az ut-

kezdőnk, Hannibál vára a pihenőnk, és Bithynia Izmidje vándorutunk végcélja.

Ma már vasút futtate hangzik a part mentén, és gőzhajó katalanjazakatol az izmidi öböl Boszporuszán. Festői nyaralók rejtőzködnek az olajerdők halavány zöldjébe, és munkás városkák elevenítik a régi romok mellett levő kietleneket. *Erenköj* a rendes zöldje a török uri világnak, *Kartal* nedve tölti meg a levanteiek leghiresebb borpinczéit, és *Gebze* olajerdei mögöl csak pontnyivá szűkül össze Hannibál legendaszerű sírvára. Egy darabka kis Európája az oszmánli világ Ázsiájának. Csak az öblöt kerítő hegylánczok sötétlenek elő komorabban, és mint egy rengeteg bástyája az ó-világnak, úgy meredez égig a Brüssza-vidéki hegykirály, a hófeju Olympus.

Izmidnél végződik a tengeröböl, ott állja útját egy nagy hegy, az Illyés próféta hegye. Lábájában illatos mezőség terül el, Thököly „Virágok mezeje”, mely „gyönyörűséges, pisztrángos patakjaival, hives palátiai forrásaival, s azzal a pusztavárral, mely egy hegyen van, – az Méltóságos Zrinyi Ilona fejedelemasszonynak igen kedves lakóhelye volt.”²

Ez üregekké omlott romok még mai nap is láthatók. De kiveszett a patakjából a pisztráng, előregedezett a forrás, és elpusztult a virág-csiftlik (majorság) is, a fejedelemasszony lakóhelye. Még csak a város se maradt meg a réginek. Vasút szeldeli át a fő utcáját, a hajdan híres karavánutakat, és házak emelkedtek a temetőjén, a – nagy sűrű fa, meg a hideg forrás felett.

Igy került el Thököly sírja is egy lankás domboldalra, az új örmény temetőbe, melyet cserében kaptak volt a régi helyükért. Vagy hatvan éve, hogy átszállították a hamvakat, átvitették a siremléket is, melyet Komáromy emeltetett neki, aranyosan a czimerét, és felibe szép cserepes épületet, még a hideg forrás márványait is felszedették, itt a sír mellett néhány kőgyűrű, meg négyszegletes koronakő.³

Hatalmas két platánfa díszíti az új örmény temetőt. Ezek egyikénél jutott hely a fejedelmi hamvaknak, és eme helyéről emelték le az angolok a fehér márványlapot, és szállították az ő halottaik közé. Ott meg a másik platánfa alá került. A magas, diszes vasrácszal bekerített emléktáblát e platánfa hullatja tele leveleivel, és ez siratja rá a tenger fogamzotta harmatkönnyeket.

A hazafiúi kegyelet csak itt-ott téved el e távol helyre, és alig hogy oda tud már igazodni – oda Nikomédiában, egy nagy sűrű fa alá, – egy ódon sir mellé!

Dr. Kúnos Ignác.

(*Vasárnapi Ujság* 1. szám 1890. XXXVII. évf. 4 p.)

Jegyzetek

- 1 Komáromy János diariuma.
- 2 Komáromy János diariuma.
- 3 Thököly sírjának rajzát a „Vasárnapi Ujság” múlt évi 49-ik számában közöltük, most izmid (Nikodémia), Thököly száműzetése helyének egy másik részletét mutatjuk be. – Szerk. (A képaláírás: Bergen fényképe u. rajz. Hány Gyula. – S. I.)

SIMON SZABOLCS

Csallóközi ember

Gondolatok Zirig Árpád: Senki emberfia című könyvéről a szerző születésnapján

Zirig Árpád tíz elbeszélése látott napvilágot a *Senki emberfia* című kötetben, amely a Liliium Aurum könyvkiadónál jelent meg 2000 novemberében. Az elbeszélések mintegy húszévnyi időszakot ölelnek fel. A sorrendben első, *A szobám* című 1968-ban, s a kötetzáró, *A jóvátétel megtörtént* 1988-ban született meg. Mindezek a szövegek – nyilvánvaló módon – magukon viselik egyrészt annak a kornak a hangulatát, amelyben íródtak, másrészt visszatükrözik a szerző belső érésének folyamatát, világlátásának változásait is. A kötetet mint szerkesztményt figyelve megállapíthatjuk, hogy a könyv a szerző érdeklődési körének, írói világának kitágulását jeleníti meg. Az első elbeszélés fókuszában egy kisvárosi szoba s egy abban lejátszódó „bulizós” este lefolyása áll, az utolsó történet cselekménye pedig Szlovákia egész területére kiterjed – a Csallóközből indulva a Magas-Tátrában csúcsosodik ki –, két nemzetközösség sorsfordulóinak drámai lecsapódásaként, egyéni sorsokba vetítve. A tetszetős kötet (borítóján Kopócs Tibor: *Csallóközi Golgota* c. szép munkáját láthatjuk) hátulján az olvasható, hogy az elbeszélésekben „egy csallóközi mikrovilág tárul elénk: lenyomatai ezek az írások a lezáruló 20. századnak, arról, ami megtörtént, illetve ami nem történt meg velünk itt, Közép-Európában”.

Sajnos, megtörtént velünk egy s más a 20. században, amely dolgokról bizony szívesen megfeledeznénk; mint például a II. világháborúról, s azt követően kollektív bűnösnek kikiál-

tásunkról, s ennek következményeképpen erőszakos kitelepítésünkről is. A háború emléke sejlik fel a *Zsóri* című történetben. Ennek főhőse Zsóri, a II. világháborús magyar katona-szökevény és a csallóközi kirándulók egy csoportja egymásra találunk sok évvel a háború után az egykori katona borospincéjében, a Szépasszony-völgyben. A történet ugyanis azzal indul, hogy a háború végéhez közeledve csallóköziek, nyáradiak, szapiak segítik Zsórit a szökésben. Az elbeszélés érdekessége a retrospektív tárgyalásmód, amivel a szerzőnek sikerül folyamatosan ébren tartania az olvasó figyelmét. Emellett erős érzelmi telítettség is jellemzi az elbeszélést.

A *Jóvátétel megtörtént* című elbeszélésben a csallóközi fiút, Pétert a kitelepítés idején sérelem éri, a házukba költöző idegenek fia elveszi a hintalovát. Ez a lélek mélyrétegében bennrekedt sérelem kaphatott elégtételt azáltal, hogy Péter a hintalovát egykoron elvevő Miróban egy magához nem hasonlítható, züllött, ásatag alakot ismert fel – jóval az események után, már felnőtt fejjel, a Magas-Tátra egyik üdülőjében. Az elbeszélés egyik legfőbb tanulsága az, hogy „fordult a kocka”, az egykori elnyomott került ki a játszímából erkölcsi győztesként. Zirig Árpád ezzel a történettel felidéri egyrészt a szlovákiai magyarságnak a kitelepítés okozta – soha meg nem történtté nem tehető – meghurcoltatását, másrészt az eszményített házaspár magatartása az adott helyzetben egyfajta szimbólum; az a nemzetrészt, amely kénytelen volt a kitelepítést (is) átélni, nem roppant bele, ha hosszú időn át gyógyuló sebeket szerzett is, ellenkezőleg, megelevenedett, újból az életet választotta. Péter egzisztenciát teremtett, s a Tátrába vitte síelni szép és fiatal feleségét.

Hangulatos elbeszélés a *Tóni története* című. Főhőse tipikus csallóközi halász, abból a fajtából, amelyből ma is „akad” még erre felé. Aki egész nap a határt járja, tud minden falevél zizzenéséről, s este napbarnított arccal, egykedvűen-szüksza-

vúan ül a kocsmá sarkában. Az elbeszélés hatása a pasztikus jellem- és helyzetrajzon kívül abban van, hogy a szerző végig fent tudja tartani, sőt fokozni is képes a feszültséget, amely az olvasóban csak az írás utolsó soraiban enged fel. Tóni élete legnagyobb sztoriját szerette volna elmondani, de mivel egy nagyképű erdőkerülő megelőzi ebben, inkább letagadja igaz, de mégis hihetetlen élményét, s mellé áll egy nagyotmondásában is szimpatikusabb társának, ezzel örökre eltemetve magában a titkát.

Zirig Árpád írásait mindenekelőtt két tényező határozza meg: szülőföldjéhez, a Csallóközhöz tartozás érzete és az erős anyanyelvhez kötődés ténye (ékes bizonyítéka ennek, hogy a szerző kedves tájszavai is megjelennek az írásokban, ahogy a szerző mondja: „mert ezeket szeretem”. Ilyenek például a következők: szánkóztak: szánkóztak, kóróízék: kukorica szára, fejbánkosa: párnája, bévülről: belülről, bévül: belül. Az erős hazai kötődés megnyilvánul például olyan módon is, hogy az utolsó elbeszélésben a Magas-Tátra egyik hoteljében duna-szerdahelyi zenészek játszanak (110). A szerző attitűdjét jól jellemzi a következő részlet: „A tánc közben és a szünetekben is minden alkalmat megragadott, hogy Péter közelébe kerülhessen (az elvtársnő – S. Sz.). Ennek érdekében még magyarálni is hajlandó volt megszólalni. Közölte, hogy ő már nem beszél jól ezt a nyelvet, így mondta, de amit tud, azt a nagyszüleitől tanulta, mert ők még magyarok voltak. A férjéről pedig kiderült, hogy az ő nagyszülei morva telepesként kerültek Léva környékére, de ők, ahogy a férj megfogalmazta, már öntudatos szlovákok. Így alakulnak itt Közép-Európában, a példából ítélve, a tiszta nemzetek” (107).

Miben rejlik a könyv legfőbb erénye? Mindenekelőtt a nemes emberi érzések, érzelmek ábrázolásában, amilyen a részvét (*Menj el, mert bőgni akarok*), a szülőföld mély szeretete (*Két félbetört mórदारab*), az emberi tartás (*A jóvátétel megtörtént*)

tént), a jó értelemben vett becsvágy (*Senki emberfia*), a természetseretet (*Tóni története*) – amelyekben könnyen azonosulni tudunk a szerzővel, s mely tulajdonságok egyben jelzik a költői attitűdöt is: Zirig Árpádot, a költőt. Figyeljük meg a következő részlet líraiságát! „Ott érezte magát a keresztapjánál, akivel egész nap járta a Duna menti erdőket, hű kísérelőjünkkel és csodás játszótársukkal, a megszelídített őzsutáival, akit nemes egyszerűséggel csak Barátnak hívtak. A találkozásuk első napján megkedvelték egymást... Cukros kenyeret ettem; a befagyott vályú jégtükrében megpillantottam a kedves állatot, amint ott állt a hátam mögött, és hatalmas barna szeméből kérés sugárzott. Kettétörtem a kenyeret, és a felét odanyújtottam az őzikének. Ettől kezdve elválaszthatatlan barátok lettünk. Reggeltől estig egymást kísérgettük, mintha össze lettünk volna nőve. A keresztapám nem győzött csodálkozni a történeteken, mert a Barát eddig rajta kívül senkivel sem barátkozott” (103).

Elbeszéléseiben a szerző tulajdonképpen ugyanazokat a dolgokat mondja, gondolja végig, mint a költeményeiben. Elég itt utalnunk a *Lassan járok* c. versére, amely a líra eszközeivel, sűrítve mondja el mindazt, ahogyan a költő érzi magát az ezred végén.

Végül következzen néhány példa Zirig Árpád írói eszköztárának bemutatására: A színek kedvelése. Az élénk színek (piros, sárga) pozitív állásfoglalást sz suggerálnak, a tompa színek ellenben negatív viszonyulást; a sápadt mázolt arcból kikukucskáltak a valószínűtlenül savózöld szemek (97). Több elbeszélésben is jellemző az erotika mint motívum, amelyben a szerző helyenként naturalisztikus hangot pendít meg. Szintén jellemző a humor: valahonnan a konyha mélyéből előcsoszogott egy termetes, hirtelenszőke, szalmaloboncú pincérnő, akinek hatalmasra festett ajka kiázott, kifakult szovjet zászló színére emlékeztetett (90); ...orrlyukai időnként úgy tágultak

és húzódtak össze, mint a versenylovakéi, amikor a rajtkapuk kitérülését várják (97); nemsokára teljesen elbambulva az illemhelyen kötött ki, hogy a vécékagylót megismertesse a vacsora és az elfogyasztott ital egyvelegével (107-8); stilisztikailag nyomatékos, pregnáns jelzők kedvelése: ragyás képmókuskája (98), vörös csöcsös (nő, 99) stb.

Zirig Árpád e könyvével új arcával mutatkozott be, hiszen az irodalomtörténet, ill. -kritika mind ez ideig csak költőként tartotta őt számon. Elbeszéléseinek gyűjteménye egy nagyobb időszak, mintegy két évtized termése, s nagyon találó róla Kulcsár Ferencnek a könyv hátulján olvasható megállapítása, miszerint a „tíz elbeszélésben egy csallóközi mikrovilág tárul elénk: lenyomatai ezek az írárok a lezáruló 20. századnak, arról, ami megtörtént, illetve ami nem történt meg velünk itt, Közép-Európában”. Az írárokon keresztül heroikus emberi küzdelmek, hatalmas bizonyításvágy, tragédiák, sorsfordulók villannak fel előttünk, ugyanakkor azonban mindig a jövőbe, a jobba vetett hit az, ami diadalmaskodik az író állásfoglalásaiban, sugallva az olvasónak az erkölcsösbe, a nemesebbe, a megváltoztathatóba vetett örök bizodalját. A könyv vélhetően elsősorban a csallóközi emberek körében talál kedvező fogadtatásra, minden bizonnyal hozzájárul önismeretük elmélyüléséhez, múltjuk, szokásaik, emlékeik megelevenedéséhez. Mindezek alapján ajánlom a kedves olvasó figyelmébe.

A közelmúltban születésnapok időszakát éltük az írói berkekben. Sorrendben a hatvanöt éves Tőzsér Árpád, a hetvenéves Szeberényi Zoltán, Dobos László, Fónod Zoltán és Török Elemér után sok szeretettel köszöntöm a hatvanéves Zirig Árpádot. Mindannyiunk nevében további vitalitást kívánok neki.

Dunaszerdahelyen, 2000. november 16-án

TÓTH LÁSZLÓ

Az egünk

Egy órukkal társalkodom napok óta
vele élek azazhoggy bennem él
nem sejtí senki a létezését
csak én tudom
hoggy velem van szüntelen
beszélék hozzá és visszászól
leheletétől megolvadnak a kövek
a kiürült úr felzeng szavától
hajam színe a haja színe
s az ő szeme villan a szememben
a mozdulataitól oly jellegzetesek
a mozdulataim
hanghordozása alapján ismerni rám
ha megszólalok
egy órukkal társalkodom napok óta
én kérdezek – ő válaszol
azután ő kérdez – s én felelek
nem tudom mit akar
nem tudja mit akarok
felnézek az égboltra s azt mondom:
„Az egem az eged”
s ő azt:
„Az egünk”

VANKÓ ATTILA

Kelepce

Az ördög ereje az ágyékában van.

Amikor még kedvem szottyan,
elhiszem a létezését. Amolyan mulatságos,
lecsiszolódott alaknak tartom, ebben
hasonlít az árnyékomhoz, de szemeiben
röppályára kerülnek az üstökösök,
mellében meg lepkére vadászik
a Süsü-szív. Mondatai idegen nyelvűek.
Van úgy, hoggy megértem. De úgy is,
hoggy csak sejttem, mit is akar valójában.

A hullámhossz belőve. A horgony felszedve.

Van egy távcsöve. Abba néz bele, ha már
beszélgetett az Istennel. Bírja őt, de érveit
nem mindig találja kielégítőnek. No ez az,
amiben én más vagyok. Engem nem hallgat meg
Isten, meg távcsövem sincs. Még a valóságot
is kontrasztokban látom. Ahoggy a Váci utcán
a Peugeot egy Wartburg mellett elsuhan.
A pokolban röhögnek, a mennyben rínak.

A női ágyék a mindenünk.

Kinek nem? Az a szép benne, hoggy nem kertel.
Mások sunyisan elfordítják kobakjukat, ő meg

arra gondol, hogy milyen lehet az íze.
A ma pillanatát ágyban érni számára természetesség.
Bódult aggyal, vággyal fertőzni, a kiteljesedés
ünnepe. Száz és ezer ember bőrében.

Istenemet én úgy szeretem, hogy az ördöggel
párba kelek. Szóródjon a mag!

Ma már az a furcsa, hogy ez még a Mindenhatónak
is tetszik. Sorra járja az égi üzleteket és
messzelátót akar vásárolni. Kíváncsi természetű.

Mondom, szeretem őt.

IFJ. ZIRIG ÁRPÁD

A dombon túl Aszód

Hiltiként fúrtuk bele magunkat a hófúvásba. Hegyesszöget
képezve próbáltuk leküzdeni a támadó fehér pontok ostro-
mát, és ellenállni a szélnek. A vasútállomásra vezető út be-
láthatatlanul bújta el a kavarodásban.

Örömmel hallgattam azt a trappolást, ami tőlem balra,
Bogárka Martenssza alatt keletkezett. Felemelő volt az ér-
zés, ahogy meztelen kezemet szorongatta, és kislányként
bízva bennem vezettette magát a hófúvásban. Narancssárga
haja percről percre fehérebb lett, ahogy résnyire húzott
szemmel, igazi cowgirlként törtetett előre.

– A varrodánál kapsz valamit – ígértem neki, miközben
bakancsommel rugdostam a többnapos hótorlaszokat.

– Te most akarsz ajándékot adni? – nézett rám hitetlen-
kedő tekintettel.

– Adnék én máskor is, de csak most tudok – tettem hoz-
zá, és erősen továbbhúztam.

A varroda után egy kis szélárnyékos átjáró volt, amelyen
keresztül út vezetett a sínekhez. A garázsszerű boltok és
műhelyek közt ezerrel tomboló világvége után meg-
könnyebbülten ugortunk be az apró helyre. Láttam barna,
diónyi szemén, hogy kíváncsi, és miközben ő izgatottan le-
helgetett apró és pirosra fagyott tenyerébe, én levettem a
hátizsákom, majd egy kendőt és egy lyukas kesztyűt vettem
elő. Hatalmas mosollyal nyújtotta kezét, hogy felhúzzam rá
az erősen lestrapált rongydarabokat. Fekete kendőmet,
amelyből éppen az előző nap szedegtettem ki gondosan a
nyári motorozások utolsó bogármaradványait, nyakába kö-

töttem. Végül sapkámat áttettem a fejére, és ujjbegyemmel finoman leszedtem a hópelyheket szemöldökéről.

– Na, húzzunk bele, hátha épp most jön egy vonat – mondtam gyorsan, mielőtt még szólhatott volna.

Az állomás teljesen üres volt, de a pesti gyors mégis a helyén, a második vágányon állt, kék testén a sebesség áramvonalyszerű hócsíkjaival.

– Hát ha ide eljött, remélem, vissza is elindul.

Félhangos szavak voltak csak ezek, de láttam Bogárkán, hogy bízik bennem. Ez kicsit furcsán érintett, mert én sem voltam teljesen biztos abban, hogy e rohadt időben közlekedik valami. Miskolc szinte teljesen elzárva, Debrecen megközelíthetetlen, és Egerben is becsületes hótörleszkek keletkeztek reggelre. Persze bíztam az ő bizalmában. A váróterem egyetlen nyitott fülkéjében tanácstalanul pislogott a jegyárushölgy.

– Csókolom – köszöntem be, miközben viszonztam Bogárka simogatását.

– Indul a pesti?

– Ha igen, akkor is csak késve. Most várjuk a telefont a hatvaniaktól. Üljenek le addig, úgyszincs más utas magukon kívül. Majd szólok, ha lesz valami.

– A sarki padra levágtam a cuccokat, és boldogan huppan-tam le melléjük. Bogárka az utánozhatatlan mosolyával állt meg előttem. Nagy barnászöld hátizsákján egyre növekvő fol-tok terjengtek. Svéd katonai gyapjúpulóverén fényes vízcsep-pek jelezték a váróterem sokkal barátságosabb klímáját. Feke-te harisnya és batikolt szoknya volt csak rajta, nem csoda, hogy fázott a drága. Kinyújtottam felé a kezem, mire ő kesztyűs te-nyerét fordította felém, és lassan alulról a kezembe csúsztatta.

– Nem ülsz le?

– Le kéne – és lassan maga alá húzott lábakkal befész-keledött mellém. Sapkámat levéve vállgödrombe szúrta fe-

jét. Néhány perc múlva, arcát nem látva, csak egyre szagga-tottabb szuszogásából jöttem rá, hogy pityereg.

– Mi a baj? – Döbönt kérdésemre nevetve, bár könnyes szemmel válaszolt.

– Nekem még soha senki sem adta oda a sapkáját.

– És ezen te sírsz? – Nekiálltam nevetni.

– Azért nem kell kiröhögni – durcáskodott, de vizes ha-jamat megsimogatva visszafúrta fejét az állam alá. Nyaka-mat meghajtva megpusziltam a homlokát. Furcsa, hogy mikor elindultunk, csupán két jó ismerősként indultunk el. De akkor a hóviharban az urbanizált ösztönök valami nagyon furcsa hangulatot varázsoltak körénk. Teljes bé-kében ültünk egymáshoz bújva, és fürödtünk nagy boldo-gan egymás emocionális kisüléseiben. Puha tekintettel fordította arcát felém, és olyan természetesen érintettük össze ajkainkat, hogy észre sem vettem, mikor kezdtünk el csókolózni.

– Megkaptuk az indulási engedélyt – szakította félbe nagy örömködésünket a jegyárusnő –, a vonat öt perc múl-va indul. Óhajtanak jegyet?

– Köszönjük, de retúrral utazunk.

Feladtam a hátizsákot Bogárkára, ő begombolta a kabá-tomat. Az ajtón kilépvé arcon csapott a szélvihar és az ap-ró, hegyes hópelyhek. Egymásba kapaszkodva, meggör-nyedve kígyóztunk el a hóbuckák közt a peronig. A vonat valószínűtlen mozdulatlansággal állt a síneken, és semmi sem mutatott arra, hogy elindul. Megcsapott bennünket a vagon állott szaga. Nagy nehezen kifeszítettem a félig befa-gyott ajtót. Az utolsó kocsi utolsó fülkéjébe ugrottunk be gondolkodás nélkül, felhányva a cuccokat a sápadtszürke csomagtartó rácsra. A kabátomat éppen csak kigombolva Bogárka az ölembe kucorodott, orrával pajkosan csiklan-dozva fülemet.

A mozdony hirtelen rántásától Bogárka nekem nyomódott. Combövét megfogva tartottam meg testét, és élveztem meleg leheletét nyakamon. Andornaktályánál egyre inkább éreztük az ülés alól áradó forró levegőt, és elkezdtük lesimogatni egymásról a ruhák rétegeit. Talpukat a szemben lévő ülés peremére helyezve melegítettük a folyamatos csókolózás közben. Egyre kevésbé törődtünk azzal, hogy vonaton utazunk, hiszen csak mi ketten lehettünk az egész szerelvényen. Kálnál harisnyáját legöngyölítve bújtam be arcommal szoknyája alá és kezdtem pajkos játékomba. A padlón térdelve testem átvette a vonatból áradó rezgést, és élveztem, hogy ugyanazt a ritmust adhatom át Bogárkának a nyelvemmel.

Sokáig pihegett a fülemben. Kipirosodva, csukott szemmel nyújtotta csókra ajkait, és olyan erővel döntött le a bordó műbőr ülésre, ahogy csak tudott. Ujjai erőszakosan ke-resték a bejutást a Levi's gombjai között.

Csak a hatalmas fehérséget láttam, miközben dús hajába túrtam. Az ablak szélén belopózott néhány csepp olvadt hólé. Beköszönt egy kis darab abból a rohadt nagy fehér lepedőből, amit rádobtak a vidékre. Remegtek a lábaim, s a gerincem felől érkező puha hullámok szinte kimostak a vonat leélt kupéjából, és beledöngöltek a hóba.

Teljes csöndben játszottam aztán köldökével. A has pi-ci krátere kapuórként vigyázta sima és szőrtelen nőiességét. Nyelvemet finomat megmártottam benne, majd feljebb osontam barnás mellbimbói felé. A bátorító szuszogás még a vonat kerekeinél is áthatóbban fészkelte bele magát a kupé levegőjébe. A matt burkolat éles kontrasztot alkotott a kinti vakító fehérséggel. Észre sem vettem, mikor állt el a havazás. A téli nap foltokban verődött Bogárka arcára és mellére, melyet fénypacáról fénypacára ugrálva csókoltam.

Megint pityeregni kezdett, de mosolygó arcán láttam, hogy semmi baj. Feneke alá nyúlva ölemben emeltem, és elkezdtem lepuszítani róla a könnyeket. A fülemben csókolva fészkelődött, majd lassan emelkedni és süllyedni kezdett rajtam. A kerek ritmusa intenzív erővel beborított bennünket, ahogy combunk újra és újra összeért. A szél támadt fel minden egyes érintésre, a fák hajoltak meg minden mocanáásra. A mi sínpárunk lett ez, a mi utunk, s a vonatot is teljes erővel sajátítottuk ki. Bogárka csípőkörözése az ölemben az egészet jelentette. A tavaszfriss illatokat, a nyár szárító forróságát minden egyes lehelete, az ős pusztuló összeolvadását minden sóhajtása, és a tél megnyugvását hangos boldogsága.

A két meztelen test dicső nyugalommal melegítette egymást. Bogárka lassan ritkuló pihegéssel dőlt mellkasomnak, és lassú simításokkal köszönte a kilométerek örömét. Elandalodott Robbinsi cowgirlként szoríthattam akkor magamhoz, ellenállva a vonat fékezésének. A hóban szenvedő traktorok szívós dízelpamacsaiként leheltük egymásba a lelket s az ösztönt. A szerelvény bedőlt a kanyarban. Az akácfák fázósan nyújtották ágaikat felénk, miközben gallyaik közt, a dombon túl kirajzolódott Aszód.

ZIRIG ÁRPÁD

Mert férfi a férfi

az idő foszlányain emlékek csüngnek
gyászkoszorúk virágai közt szöszmötöl a halál
régi arcok a múltból föl-föltűnnek
újra élnek rendszertelenül
mint a sivatagban szétzilált karaván.

az idő csoroszlyája mélybe hasít
tépi a felszín sebeket
hiába jön új madársereg
hiába hoznak új tavaszi éneket
már nem tudom megfogalmazni
néked szólóan a szerelmemet

mikor a hold sarlója bámul a tó fölött
Keresztre feszülnek szép szavaim
súly a időnek rám hömpölyög
körbefonnak falként bezárnak az emlékeim
óvatos csöndben rám nőnek az évek

kötődni egymásba bújni ennyi év után
mások előtt csaknem szégyellnivaló vétek
titokba zárt ártalom
hallgatunk róla szerelemről már rég
nem beszélünk egymás lassójában vergődve
de nekünk ez a jó érted imádkozom
míg az értelem elcsatangol az imából
de mert férfi a férfi

könnyeit befelé issza
meg senkit se bánt senkit se vádol
kiáll akár csúcsra a szikla
leperreg a bánat
és minden gyalázat
viharnak feszített íves homlokáról

Vámbéry Antológia 2001

Első kiadás

Felelős kiadó: Hodossy Gyula

Felelős szerkesztő: Kulcsár Ferenc

Nyomdai előkészítés: NAP Kiadó – Mészáros Angelika

Borító: Róth Rea

Nyomta: Valeur Kft., Dunaszerdahely

Kiadta: Lilium Aurum

Dunaszerdahely – Dunajská Streda, 2001

ISBN 80-8062-096-2

Hároméves a Vámbéry Irodalmi Kávéház. „Lám, lám, hogy »rohan az idő«” – írtuk 2000-es Antológiánk megjelenésekor – a múlt évezredben; s immár Krisztus után a 3. évezredben vagyunk: a Vámbéry Antológia harmadik darabja, a 2001-es pedig a Vámbéry Irodalmi Kávéház harmadik születésnapját ünnepli. Pontosabban nem is az Antológia, hanem a Kávéházat az elmúlt évben megtisztelő jeles írók, költők, néprajzkutatók, irodalomtörténészek, tanárok, orvosok, karmesterek, népzene kutatók, történészek, képzőművészek köszöntik alkotásaikkal a Kávéházat születésnapján.

Három évvel ezelőtti azt mondtuk, hogy a Liliom Aurum a Vámbéry Antológiával hagyományt kíván teremteni: évente megjelentetni a szép szó, a tudományok és művészetek könyvét, mert hitünk szerint az emberi teremtő munkának a megbecsülésére és közvetítésére ilyen formában is nagy szükség van.

Ön, tisztelt Olvasó, a kezében tartott Vámbéry Antológia 2001-el eme ígéretünk megtartásának a tanúja.

